

P.4/2

PAŃSTWA AKADEMIA NAUK – BIBLIOTEKA W WARSZAWIE
STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

przeгляд biblioteczny

ROCZNIK 42

zeszyt **4**

1974

OSSOLINEUM

KOMITET REDAKCYJNY

MARIA DEMBOWSKA — redaktor naczelny
MARIA LENARTOWICZ (zastępca redaktora naczelnego), LEON ŁOŚ,
STEFAN ROSOŁOWSKI, HENRYK SAWONIAK,
ROMANA STECZOWICZ (sekretarz redakcji), HANNA ZASADOWA

Stały dodatek do Przeglądu Bibliotecznego

BIBLIOGRAFIA ANALITYCZNA BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ

Opracowanie:

Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej
Redaktor: BARBARA EYCHLEROWA

Adres Redakcji:

Biblioteka PAN, 00-901 Warszawa, Pałac Kultury i Nauki VI p. tel. 20-33-02

Adres Wydawnictwa:

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN, 50-106 Wrocław,
Rynek 9

INFORMACJA DLA AUTORÓW PRAC PRZYGOTOWYWANYCH DO PRZEGLĄDU BIBLIOTECZNEGO

Redakcja zamawia materiały u autorów, ewentualnie na podstawie wcześniejszego zgłoszenia tematu lub konspektu. Materiałów nie zamówionych Redakcja nie zwraca.

Maszynopisy materiałów zamówionych powinny być przygotowane według dostarczonej autorowi instrukcji. Redakcja zastrzega sobie prawo skracania materiałów oraz wprowadzania zmian.

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY

LIBRARY REVIEW

R. 42

1974

Zeszyt 4

TREŚĆ

Artykuły

- PAULINA BUCHWAŁD-PELCOWA: Badania nad historią polskiej książki drukowanej XV-XVIII wieku 371
- ELŻBIETA SŁODKOWSKA: Stan badań nad historią książki polskiej pierwszej połowy XIX wieku 391
- MARIAN J. LECH: Stan badań nad historią książki polskiej 1850-1918 403
- HENRYK BUŁHAK: Stan badań nad dziejami dawnej książki w Związku Radzieckim 413

Opinie. Poglądy. Propozycje

- HANNA UNIEJEWSKA: Specjalizacja bibliotek — biblioteki centralne. Uwagi dyskusyjne 423

Doniesienia

- Z prac badawczych Biblioteki PAN w Warszawie
- Stan posiadania i potrzeby sieci bibliotek PAN w zakresie zaopatrzenia w czasopisma z krajów kapitalistycznych (*Lech Bieliński*) 431
- Stan zaopatrzenia bibliotek polskich w piśmiennictwo naukowe. Na przykładzie wybranych bibliotek (*Zofia Vollmer*) 442
- System referentów fachowych oraz zagadnienie kwalifikowanych kadr w bibliotekach NRD (*Ewa Stoffel-Ozogowa*) 449

Sprawozdania

- Symposium bibliotekarzy zagranicznych bibliotek slawistycznych, Warszawa—Kraków, 20-25 V 1974 r. (*Ewa Pawlikowska*) 455
- Międzynarodowe spotkanie ekspertów do spraw narodowych bibliografii krajów socjalistycznych, Lipsk, 23-27 IV 1974 r. (*Radostaw Cybulski*) 457

Recenzje

Badania księgoznawcze	
E. Słodkowska: Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku. (O polską bibliografię bibliologiczną za XIX w.) Warszawa 1973 (<i>Konrad Zawadzki</i>)	463
Czytelnictwo młodzieży	
W. Goriszowski: Książka a wychowanie. Katowice 1973 (<i>Jadwiga Kołodziejska</i>)	467
Przegląd piśmiennictwa krajowego (<i>Alicja Olejnik</i>)	470
Kronika krajowa	475
Kronika zagraniczna	477
Wydawnictwa otrzymane	481
Autorzy	482

CONTENTS

Articles

PAULINA BUCHWALD-PELCOWA: Researches on the history of the Polish printed book from the 15th to the 18th century (Summary — 389) .	371
ELŻBIETA SŁODKOWSKA: The history of the Polish book in the first half of the 19th century. State-of-the art report (Summary — 401) .	391
MARIAN J. LECH: The history of the Polish book between 1850 and 1918. State-of-the art report (Summary — 411)	403
HENRYK BUŁHAK: A survey of researches in the Union of Soviet Socialist Republics on the history of the old book (Summary — 422) . .	413

Opinions. Views. Suggestions

HANNA UNIEJEWSKA: The specialization of libraries — central libraries	423
---	-----

Communications

From researches in the Library of the Polish Academy of Sciences in Warsaw	
Periodicals from the capitalist countries in the libraries of the Polish Academy of Sciences — actual state and needs (<i>Lech Bieliński</i>) . . .	431
Supply of Polish libraries with publications on science of science (illustrated by example of some libraries) (<i>Zofia Vollmer</i>)	442
The system of Fachreferenten and the problem of the library staff in the libraries of German Democratic Republic (<i>Ewa Stoffel-Ożogowa</i>) . . .	449

Reports

Symposium of librarians from foreign Slavic libraries, Warsaw—Cracow, 20-25 V 1974 (<i>Ewa Pawlikowska</i>)	455
International meeting of experts in national bibliographies of the socialist countries, Leipzig, 23-27 IV 1974 (<i>Radosław Cybulski</i>)	457
Reviews	463
News from the country	475
News from abroad	477
Publications received	481
Contributors	482

PAULINA BUCHWALD-PELCOWA

BADANIA NAD HISTORIĄ POLSKIEJ KSIĄŻKI Drukowanej XV-XVIII WIEKU

„Każda nauka co pewien czas staje przed koniecznością uświadomienia sobie przebytej drogi i wytyczenia nowych kierunków, aby osiągnąć należyty stopień postępu [...] Specjalną okazję do pogłębionej refleksji w naszej dyscyplinie stwarza wielki jubileusz drukowanej książki polskiej”¹.

Zdania te, otwierające referat prof. Alodii Gryczowej, określały założenia sesji naukowej zorganizowanej w maju 1974 r. dla uczczenia pięćsetlecia wprowadzenia sztuki drukarskiej do Polski. W programie sesji znalazły się — obok szeregu referatów i komunikatów o charakterze bardziej faktograficznym — referaty podsumowujące stan wiedzy i formułujące postulaty badawcze dotyczące poszczególnych zagadnień współtworzących historię książki polskiej, w różnym zresztą zakresie chronologicznym, w zasadzie jednak obejmującym okres w najlepszym przypadku tylko do końca XVII wieku. Szczególnie wiele uwagi poświęcono wiekowi XVI (jest to odbiciem rzeczywistych proporcji w zainteresowaniach badawczych), choć z pracami nad książką tego wieku dość skutecznie zaczynają konkurować badania nad książką wieku oświecenia. Widoczny wpływ wywarły tu silne indywidualności Piekarskiego i Mikulskiego, patronujących tym badaniom. „Uprzywilejowanie” jakby badań nad wczesną polską książką drukowaną XV i XVI wieku i nad ostatnim etapem rozwoju książki dawnej, a więc książką okresu oświecenia, wynika z roli, jaką pełniła wówczas książka. Właśnie wtedy z jednej strony zaobserwować można najbardziej dynamiczny ilościowo i jakościowo jej rozwój, a z drugiej — zwiększenie i zdynamizowanie się różnorodności jej funkcji, równoległe z wielkim ożywieniem życia literackiego i naukowego. Książka staje się wtedy rzeczywiście sprawnym narzędziem międzyludzkiej komunikacji, w jej losach odbija się dyna-

¹ A. Kawecka-Gryczowa: Dzieje drukarstwa w Polsce XV i XVI w. Stan badań i postulaty. Maszyn. s. 1. (Materiały zorganizowanej przez Bibliotekę Narodową i Bibliotekę Jagiellońską Międzynarodowej Sesji z Okazji 500-lecia Narodzin Sztuki Drukarskiej w Polsce. Warszawa — Kraków, 6-10 maja 1974).

mika ówczesnego życia społecznego i kulturalnego. Nic więc dziwnego, że dzieje książki w tych dwóch okresach budzą najżywsze zainteresowanie i to nie tylko ze strony specjalistów-księgoznawców. Książka wieku XVII i początków XVIII pozostaje stale jeszcze na drugim planie, choć można było się spodziewać, iż coraz żywsze po drugiej wojnie światowej zainteresowanie barokiem i obalenie wielu negatywnych opinii o tej epoce spowoduje także zdynamizowanie badań księgoznawczych nad tym okresem. Tymczasem, choć możemy odnotować wiele interesujących prac poświęconych książce epoki baroku, a zwłaszcza ówczesnym bibliotekom, jesteśmy tutaj jeszcze dalsi niż przy innych okresach od możliwości pokuszenia się o próbę syntetycznej oceny tego etapu historii książki polskiej.

Zresztą od syntezy dziejów książki polskiej jesteśmy jeszcze stale dalecy. Mamy jednak coraz więcej dzieł informacyjnych, ułatwiających poznanie jej historii, począwszy od *Encyklopedii wiedzy o książce* (Wrocław 1971). Sylwetki ludzi związanych z książką przynosi ponadto *Słownik pracowników książki polskiej* (Warszawa 1972), coraz więcej nazwisk ludzi książki — z postępem alfabetu — znajdujemy w *Polskim słowniku biograficznym. Sygnety polskich drukarzy, księgarzy i nakładców* już w latach 1926-1928 ogłosili Piekarski i Hałaciński. Drukarnie trzech regionów: Pomorza, Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich są opracowane w wydawnictwie *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku* (Z. 4-6. Wrocław 1959-1962). *Drukarstwo muzyczne w Polsce do końca XVIII wieku* opracowała M. Przywecka-Samecka (Kraków 1965), książka techniczna omówiona została w *Czterech wiekach polskiej książki technicznej 1450-1850* T. Nowaka (Warszawa 1961). Zarysy syntetyzujące historię książki polskiej znajdujemy w postaci rozdziałów, umieszczanych po omówieniu książki przede wszystkim zachodnioeuropejskiej, w pracach obejmujących ogólne dzieje książki, np. w polskiej wersji *Dziejów książki* S. Dahla (Wrocław 1965), w podręczniku H. Szwejkowskiej (*Książka drukowana XV-XVIII w. Zarys syntetyczny*. Wrocław 1961) czy w kolejnych wydaniach *Historii książki i bibliotek w zarysie* J. Grycza i A. Gryczowej (ostatnie wydanie — Warszawa 1972) lub Grycza *Z dziejów i techniki książki* (Wrocław 1951). Są to z konieczności ujęcia skrótowe, w dodatku nie zawsze uwzględniające wszystkie procesy życia książki, związane z jej produkcją, pośrednictwem i rozpowszechnianiem oraz konsumpcją².

W krótkim artykule nie sposób omówić w sposób pełny i krytyczny stanu badań nad całą historią polskiej książki drukowanej od XV do końca XVIII wieku, tym bardziej, że — jak wspomniano — brak jest opr-

² A. I. Barsuk: Teoretyczne problemy księgoznawstwa. *Studia o Książce* 4: 1974 s. 220 — obiektem historii książki winny być „losy książki” społeczne. Tradycyjnie do historii książki zalicza się historię księgoznawstwa praktycznego (oraz historię edytorstwa, w ujęciu księgoznawczym, historię prawodawstwa związanej z książką itp.).

cowań syntetyzujących te dzieje, a bogata literatura przedmiotu wykazuje ogromne rozproszenie, zarówno pod względem tematyki, jak i jej zlokalizowania (m. in. w czasopiśmie różnego typu, a nawet w wydawnictwach nieksięgoznawczych)³. Wyniki prac ustalających czasem sprawy podstawowe, czasem tylko drobne fakty, choć rozproszone, nie wypełniające wszystkich białych plam, przyczyniają się nie tylko do poznania nowych faktów poszerzających naszą wiedzę, ale w dużej mierze składają do rewizji przyjętych, zda się, pewników. Na ten aspekt najnowszych badań nad historią książki drukowanej warto zwrócić szczególnie baczność uwagę.

Może najbardziej widoczne jest to w badaniach nad drukarstwem piętnastego wieku. Zainteresowanie dla pierwocin sztuki drukarskiej w naszym kraju leży u zarania publikacji zajmujących się historią drukarstwa w Polsce. Fundamentalna w tym zakresie, choć skromna rozmiarami rozprawa Jana Daniela Hoffmanna *De typographiis earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae* wydana została w Gdańsku w 1740 roku. Wzmoczone w tym okresie zainteresowanie drukarstwem XV w. skłoniło Hoffmanna do godnych uwagi rozważań nad możliwością istnienia w Krakowie drukarni już w XV wieku. Nie znając żadnego druku wówczas tam wydanego, pisał o ówczesnym stanie kultury i nauki w Polsce, zestawiał opinie zaczerpnięte od późniejszych historyków, prostował też błędne tłumaczenie przywileju królewskiego, wspominającego jakoby o drukarzach już w 1401 roku⁴. Potwierdzenie piętnastowiecznego rodowodu drukarstwa krakowskiego przyszło dopiero pół wieku później i dokonane zostało przez zagranicznych badaczy (Denis, Zapf). Spór o to, kto był najdawniejszym drukarzem w Krakowie, był właśnie początkiem nie tylko naukowych badań nad dziejami polskiego drukarstwa (i szerzej — polską książką drukowaną), ale w konsekwencji zapoczątkował też różne sposoby uprawiania tych badań. W postawie badawczej Jerzego Samuela Bandtkiego, który „roku 1812, 13 lipca [...] zapraszając uczonych mężów do czytelnicy przy bibliotece krakowskiego uniwersytetu, czytał w języku łacińskim rzecz o pierwszych sztuki drukarskiej w Krakowie inkunabułach” i Feliksa Bentkowskiego, który „przeciwko temu [że Fioł był od Hallera dawniejszy] powstał”⁵, a później Joachima Lelewela (słowa jego właśnie przytoczyliśmy) odnaleźć możemy zarówno metodę historyczno-archiwal-

³ Przegląd badań nad dziejami książki był jednym z rozdziałów referatu prof. H. Więckowskiej wygłoszonego na VI Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w lutym 1968 r. (Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych. *Prz. bibliot. R.* 38: 1968 s. 45-77), znalazł się też w Zarysie dziejów polskich bibliotek oraz bibliografii i bibliologii polskiej Ireny Treichel i H. Więckowskiej. (*Stud. Mater. Dziej. Nauki Ser. E* 1968 z. 2 s. 61-85). Badania nad dziejami książki polskiej wieków XV-XVIII w okresie powojennym. Cz. 1 opublikował H. Bułhak. (*Roczn. Bibliot. Nar.* 4: 1968 s. 333-397). Wiele materiału omówiono też w J. Kołpaly *Dziejach bibliografii w Polsce* (Warszawa 1969 ss. 439). Bibliografię przedmiotu z lat powojennych notuje *Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce*, wydawana przez Bibliotekę Narodową, przegląd nowszych prac przynosi też *Rocznik Literacki*.

⁴ J. D. Hoffmann: *De typographiis... Gedani 1740* s. 3.

⁵ J. Lelewel: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. 1. Wilno 1823 s. 9.

ną i typograficzną badania dziejów polskiego drukarstwa, jak i dążności do bibliograficznego opisu wytworów sztuki drukarskiej. Jednakże zarówno *Historia drukarń krakowskich* Bandtkiego, która ukazała się w 1815 roku, a więc w trzy lata po jego kontrowersyjnej rozprawie *De primis Cracoviae in arte typographica incunabulis*, i późniejsza trzytomowa *Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Liwewskim* (1826 — punktem wyjścia była tu praca Hoffmanna), jak i Lelewela *Bibliograficznych ksiąg dwoje* (1823-1826) na długie lata pozostały właściwie bez kontynuacji, jeśli chodzi o bardziej syntetyczne opracowania. Słowa Lelewela: „Wielką by przysługę, sądzę, dla ojczyznej literatury zdziałał ten, kto by przedsięwziął napisanie historii drukarstwa i drukarń w Polsce, kto by uchwyciwszy ogólny wątek zmian, śledził w szczegółach zdarzeń, wyjaśniał sprężyny wpływające na powszechne zmiany”⁶ i Karola Estreichera, napowiadających do stworzenia pełnej historii polskiego drukarstwa, pozostawały postulatem. Co więcej, zapomnieniu uległy, zda się, wypracowane już osiągnięcia metodyczne. Do Lelewelowskiego sposobu badania książki poprzez analizę typograficzną świadomie nawiąże Piekarski w zupełnie zmienionej sytuacji. Impuls do zintensyfikowania badań nad dziejami drukarstwa przyszedł przede wszystkim ze strony doskonale już rozwiniętych i zorganizowanych studiów historycznych. Przez cały wiek XIX problemem głównym była sprawa początków drukarskich w Krakowie. Tak się złożyło, że szczegółową dokumentację dziewiętnastowiecznych prac na ten temat dał L. Bernacki przy okazji formułowania wielkiego programu badań nad dawną książką polską (w. XV i XVI)⁷. Przegląd prac nad drukarstwem XV w. był później kontynuowany i aktualizowany⁸, zwłaszcza jeśli chodzi o drukarstwo krakowskie, tak że stan badań na tym odcinku chronologicznym przedstawia się najlepiej i najpełniej. W kolejnych podsumowaniach łatwiej ukazać ewolucję poglądów. Rewizjom poddawane zostają nawet sądy, które zwyciężyły, wydawało się, bezapelacyjnie. Należy do nich zarówno chronologia wytworów pierwszej tłoczni krakowskiej i osoba ich twórcy⁹, jak i problem czynników wpływających na założenie w Krakowie podwalin pod nową umiejętność¹⁰. W bogatej

⁶ *Ibid.*, s. 162.

⁷ L. Bernacki: *Rozwój i zadania bibliografii polskiej*. Wykład habilitacyjny z 8 II 1919 opublikował K. Lewicki w artykule: *Habilitacja Ludwika Bernackiego... Ze Skarb. Kul.* 1933 z. 2 s. 39-50.

⁸ Ogólne omówienia: K. Piekarski: *Książka w Polsce XV i XVI w.* W: *Kultura staropolska*. Kraków 1932 s. 352-384; Z. Mocarski: *Stan badań polskiego drukarstwa*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie. Referaty*. Cz. 2. Warszawa 1936 s. 51-60; J. Korpała: *op. cit.*, zwłaszcza s. 187-188; A. Kawecka-Gryczowa: *op. cit.*; Szczegółowy przegląd: J. Muszkowski: *Początki drukarstwa w Krakowie*. *Stan badań i problematyka aktualna*. *Pr. polonist. Ser. 8*: 1950 s. 9-58; J. Pirożyński: *Z badań nad drukarstwem krakowskim XV w.* *Przegląd nowszych publikacji*. *Stud. hist.* B. 14: 1971 z. 4 s. 563-577.

⁹ Por. A. Lewicka-Kamińska: *Mszaly krakowskie z przełomu XV i XVI w.* (Czy Jerzy Stuch drukuwał w Krakowie?) *Biul. Bibliot. Jag.* R. 23: 1973 nr 1/2 s. 131-150.

¹⁰ Polemika J. Pirożyńskiego, *op. cit.* i A. Gryczowej, *op. cit.* z niektórymi stwierdzeniami E. L. Niemirowskiego (*Načalo slavjanskogo knigopečatanija ... Moskva 1964*).

literaturze przedmiotu znajdujemy coraz to nowe ujęcia postaci i działalności Szwaipolta Fiola, ongiś uznanego za protoplastę krakowskich drukarzy. Konfrontacja danych zawartych w pracach uczonych zarówno polskich, zwłaszcza K. Heintscha (*Ze studiów nad Szwaipoltem Fiolem*. Cz. I: *Materiały do życiorysu i działalności Fiola*. Wrocław 1957), jak i zagranicznych przekonuje nas, że i tu możliwa będzie nowa interpretacja dziełoficy Fiola, interesującej nie tylko historyków książki polskiej. Poza zainteresowaniami badaczy właściwie pozostawała drukarnia, znana jedynie dzięki utrwaleniu na kartach archiwaliów nazwisk jej kierowników, Jana Krügera i Jana Peppelau oraz zatrudnionych przez nich towarzyszy Pawła i Alberta¹¹ — ślad ten prowadzi (jak na razie) donikąd. Postulat Z. Mocarskiego o objęcie przez inkunabulistykę polską badania tłoczni pozakrakowskich zaczęto realizować po drugiej wojnie światowej, głównie w ośrodku wrocławskim¹². Niespodziewanie w ostatnich latach pojawił się nowy obiekt. Eliza Szandorowska¹³ ustaliła — na podstawie zachowanych egzemplarzy dzieł wyłoczonych przez anonimowego drukarza, zwanego Typografem Kazań Papieża Leona I, posługującego się czcionką pochodzenia holenderskiego — iż na ziemiach polskich działała jeszcze jedna drukarnia; najprawdopodobniej była ona zorganizowana w Chełmnie na Pomorzu w latach 1473-1478 przez Braci Wspólnego Życia. Odkrycie to, nie potwierdzone jeszcze dowodnie zapiskami archiwalnymi, otwiera dalsze interesujące perspektywy badawcze. Autorka w dalszych swych pracach zmierza ku uwydatnieniu roli Braci Wspólnego Życia z Chełmna w kulturze polskiej i podkreśleniu ich silnych związków z książką¹⁴. Jeśli drukarnię Typografa Kazań Papieża Leona I istotnie prowadzili Bracia Wspólnego Życia (których zainteresowanie książką widoczne jest choćby w pozostałościach ich biblioteki, w specjalnym typie opraw), badania Szandorowskiej zmierzają ku kompleksowemu opracowaniu dotąd zupełnie nieznanego, a ważnego ośrodka kultury książki w XV wieku. Placówka w Chełmnie dostarcza specjalnie interesującego materiału do obserwacji roli instytucji w procesie nie tylko rozpowszechniania i konsumpcji, ale i produkcji książki.

Można powiedzieć, że proces produkcji książki jest stosunkowo najlepiej poznany, jeśli chodzi o dzieje książki w Polsce w XV w. Nie brak tu wprawdzie nie rozwiązanych dotąd problemów, nie wyjaśnionych

¹¹ Por. J. Ptaśnik: *Cracovia artificum 1300-1500*. Kraków 1917 s. 263-266.

¹² B. Kocowski: *Śląskie studia inkunabulistyczne*. W: B. Kocowski, M. Burbianka, K. Głombowski: *Z dziejów książki na Śląsku*. Wrocław 1953 s. 5-28; M. Burbianka: *Badania nad warsztatem K. Elyana*. *Rocz. bibliot.* R. 16: 1972 z. 1/2 s. 33-48; Z. Nowak: *U źródeł XV-wiecznego drukarstwa na Pomorzu*. *Maszyn. (Materiały sesyj.)*

¹³ E. Szandorowska: *Tajemnicza oficyna drukarska XV wieku*. *Rocz. Bibliot. Nar.* 3: 1967 s. 321-346; — : *Czy w Chełmnie nad Wisłą drukowano inkunabuty?* *Ibid.* 4: 1968 s. 23-49.

¹⁴ — : *Biblioteka i pracownia introligatorska Braci Wspólnego Życia w Chełmnie*. *Ibid.* 9: 1973 s. 265-285.

wątpliwości; do wymienionych wyżej dodać należy choćby sprawę pobytu, a przede wszystkim działalności w Krakowie Jerzego Stuchsa na przełomie XV i XVI wieku¹⁵. Obraz dziejów drukarstwa w tym okresie widoczny jest nie tylko w głównym zarysie, ale i w szczegółach, choć pozostają jeszcze białe plamy czy też nie rozświetlone miejsca.

Ilościowo skromne i dość jednorodne tematycznie wytwory produkcji polskiego drukarstwa w XV wieku nie dostarczają zbyt bogatego materiału do badania sposobów kontaktu użytkownika z książką, jej rozpowszechniania i konsumpcji. Stąd funkcja społeczna książki zbyt słabo może być uwidoczniiona. Tym ważniejszy staje się sformułowany przez Piekarskiego postulat badania recepcji przede wszystkim książki obcej. Dzięki licznym katalogom inkunabułów opracowanym w wielu bibliotekach, a przede wszystkim dzięki wydawnictwu *Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog* (T. 1 cz. 1-2. Wrocław 1970), dzisiejszy ich zasób łatwo jest ogarnąć. Nie są jednak opublikowane dotąd w całości widniejące na zachowanych egzemplarzach notatki proveniencyjne czy inne znaki własnościowe. Podają je katalogi poszczególnych zbiorów, ale na pełny wykaz proveniencji wypadnie jeszcze poczekać — przyniesie go dopiero drugi tom centralnego katalogu inkunabułów. Znajdzie się tam także wykaz strat poniesionych w ostatniej wojnie. Ale nawet łącznie z nim centralny katalog inkunabułów przynosi przecież tylko pewną część ówczesnie rozpowszechnianych i czytanych książek. Monografie księgozbiorów poszczególnych osób czy instytucji przybliżają pełniejsze rozeznanie w ówczesnym rynku czytelnictwa¹⁶, ale wydaje się, że przedstawiony przed półwiekiem postulat Bernackiego zindeksowania wszystkich możliwych źródeł dla uzyskania wiadomości o książce XV i XVI wieku jest w odniesieniu do XV w. szczególnie ważny¹⁷. Nie można ograniczać się tu naturalnie do tych możliwości, jakich dostarczają nam książki i archiwalia dochowane na naszych ziemiach. Penetracja zbiorów obcych, wielokrotnie postulowana, jest szczególnie ważna w stosunku do inkunabułów. W sumie, w zakresie książki piętnastowiecznej, mimo badań szczególnie intensywnych i o najdłuższym w dodatku rodowodzie historycznym, jest jeszcze wiele do zrobienia, także jeśli chodzi o uzupełnianie warsztatu badawczego, tworzenie odpowiedniej bazy materiałowej. Dopiero wtedy dzieje książki XV w., a zwłaszcza jej funkcji społecznej, będą mogły być ukazane w sposób bardziej udokumentowany¹⁸.

¹⁵ Por. A. Lewicka-Kamińska: *Mszaly krakowskie ...*

¹⁶ W. Szelińska: *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI w.* Wrocław 1966 ss. 332; J. Zathy, A. Lewicka-Kamińska, L. Hajdukiewicz: *Historia Biblioteki Jagiellońskiej*, T. 1: 1364-1775. Kraków 1966 ss. 511; J. Wiesiołowski: *Książka i księgozbiory w XV-wiecznym Poznaniu. Studium z zakresu roli książki i czytelnictwa. Maszyn. (Materiały sesji)*.

¹⁷ Bernacki, op. cit., s. 49.

¹⁸ Jest to jedna z konkluzji końcowych wygłoszonego na sesji w maju 1974 referatu A. Gryczowej.

W stosunku do wieku XVI sprawy wyglądają nieco inaczej. Z jednej strony nakreślone zostały szeroko ujęte dzieje książki tego okresu z uwidocznieniem różnych jej aspektów i zwróceniem uwagi — i to przez doskonałych znawców książki ówczesnej: K. Piekarskiego i A. Gryczową¹⁹ — na konieczność uwzględnienia aspektów dalszych. Z drugiej strony — mimo całego szeregu prac szczegółowych, opublikowanych katalogów, bibliografii (począwszy od Wierzbowskiego *Bibliographia Polonica XV ac XVI saeculi*. Warszawa 1889-1894) — dalecy jesteśmy od pełnego ujęcia, zewidencjonowania nawet już nie wszystkich książek z XVI w. będących w obiegu na naszych ziemiach i zachowanych do obecnych czasów, a więc książek zarówno polskich, jak i obcych (źródłem dla inkunabułów jest wzmiankowany ich centralny katalog), ale nawet tego, co zachowało się do dziś z naszej rodzimej produkcji. Nie ulega kwestii, że jednym z najpilniejszych postulatów jest sporządzenie pełnej bibliografii poloników XVI wieku w oparciu o istniejący w Bibliotece Narodowej katalog centralny, wymaga to jednak pracy ogromnej, odpowiednio zorganizowanej, zarówno na etapie dalszej rejestracji rozproszonych i często unikatowych druków, jak i odpowiedniego ich opracowania²⁰. Byłaby to podstawa bibliograficzna dalszych badań — można by powiedzieć: w poziomie. Od innej strony problem ten rozwiązuje zapoczątkowane jeszcze przed wojną przez Piekarskiego wydawnictwo *Polonia typographica saeculi sedecimi*²¹, które daje jakby przekrój pionowy, ujmując chronologicznie produkcję poszczególnych warsztatów wraz z reprodukcjami całego używanego przez nie zasobu typograficznego. W wydawnictwie tym znajdujemy ponadto monografie tych oficyń. Warsztat badawczy zastosowany w *Polonii* jest szczególnie bogaty i wszechstronny: opracowanie poszczególnych zeszytów wymaga użycia różnorodnych metod, zarówno księgoznawczych, a więc przede wszystkim typograficznej, ale i historyczno-archiwalnej, jak i najrozmaitszych metod pomocniczych, filologicznych, badania ortografii, papieru itp. Albumy *Polonii* przyniosą z czasem corpus polskiej grafiki książkowej, przy ich opracowaniu trzeba zresztą sięgać po pomoc i do historii sztuki. Zeszyty *Polonii* ukazują się jednak zbyt rzadko, są bowiem bardzo pracochłonne. Całkowite zbadanie tą drogą polskiej książki XVI w. jest zamierzeniem

¹⁹ K. Piekarski, op. cit.; A. Kawecka-Gryczowa: Rola drukarstwa polskiego w dobie Odrodzenia. W: *Odrodzenie w Polsce. Materiały sesji naukowej PAN ... 1953*. T. 4: *Historia literatury*. Warszawa 1956 s. 464-525.

²⁰ Ważną sprawą jest wypracowanie odpowiednich metod — podstawą prace Piekarskiego, Gryczowej, Burbiłki. Por. K. Piekarski: Zadania bibliografii polskiej XVI stulecia. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich ... Referaty*, Cz. 1. Warszawa 1936 s. 327-335; A. Kawecka-Gryczowa: Aktualne zagadnienia retrospektywnej bibliografii narodowej w Polsce. Referat na Międzynarodową Konferencję Bibliograficzną. Maszyn. powiel. Druk. w jez. franc. w *Conférence internationale de bibliographie sur les problèmes de la bibliographie nationale*, Warszawa 19-21 IX 1957. Warszawa 1961 s. 40-63. Burbiłka: Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV-XVIII w.). *Rocz. bibliot.* R. 3: 1939 z. 1/2 s. 65-81; — : Problemy opisu w bibliografii druków śląskich XV-XVIII w. W: *Z problemów bibliografii*. Warszawa 1970 s. 221-248.

²¹ Opracowano dotąd zeszyty omawiające drukarnie K. Hochfedera, Hallera, F. Unglera, A. Augędeckiego, rozpoczęto prace (wyszedł 1 zeszyt) nad drukarnią Wirzbięty.

bardzo odległym w czasie, tym bardziej że w miarę posuwania się w późniejsze lata XVI w. dynamika rozwoju produkcji drukarskiej, bogactwo użytego materiału zdobniczego, a także zmiany w technice produkcji mnożą przeszkody na drodze szybkiego opracowania, wpływają także na konieczność pewnej modyfikacji przyjętych uprzednio założeń²².

Inne jeszcze możliwości współtworzenia pełnej bibliografii poloników XVI w. dają bibliografie specjalne: dzieł wybitnych twórców (Kochanowskiego w opracowaniu Piekarskiego, 1930 i 1934; Frycza w oprac. A. Gryczowej i I. Rostkowskiej, 1962; Reja w oprac. I. Rostkowskiej, 1970; dzieł prawniczych Groickiego w oprac. K. Budzyka), pewnych typów książek (np. M. Cytowskiej *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku*. 1961).

Życie i myślenie złotego okresu kultury polskiej nowymi wartościami nasycała rozwijająca się bujnie reformacja. Książka była jej może najsprawniejszym narzędziem — we wszystkich odłamach polskich różnowierców dużą wagę przywiązywano do tworzenia własnych oficyn bądź podporządkowania sobie już istniejących. Książka różnowiercza budziła od dawna specjalne zainteresowanie. Z nowszych prac wspomnieć należy rozprawę W. Szelińskiej *Krakowscy typographi i bibliopolae pierwszej połowy XVI w. wobec książki różnowierczej*²³. Nowe spojrzenie na książkę reformacyjną w Wielkopolsce daje *Kartka z dziejów Reformacji w Wielkopolsce* A. Gryczowej²⁴, a na Wirzbięte, jednego z najznakomitszych drukarzy wieku, nie tylko wśród reformacyjnych — rozprawa Elżbiety Stankiewicz *Maciej Wirzbięta wydawca Reja*²⁵.

Rozwijają się ponadto badania drukarstwa w wyinkach regionalnych. Tak realizowane jest wydawnictwo *Drukarze dawnej Polski*. W badaniach regionalnych, prowadzonych zarówno przed jak i po wojnie, na plan pierwszy wysuwa się przede wszystkim metoda archiwalna. Czołowe prace tego typu w okresie międzywojennym wyszły przecież z tzw. szkoły Ptaśnika²⁶. Po drugiej wojnie światowej badaniami objęto przede wszystkim zachodnie i północne ośrodki: Wrocław²⁷, Gdańsk²⁸,

²² A. Kawecka-Gryczowa: [Wstęp do z. 9 Polonia typographica saeculi sedecimii].

²³ Stud. Mater. Dziej. Nauki Ser. A 1963 z. 12 s. 295-302.

²⁴ W: Munera litteraria. Księga ku czci profesora Romana Pollaka. Poznań 1962 s. 107-120.

²⁵ W: Mikołaj Rej. W czterechsetletcie śmierci. Wrocław 1971 s. 258-268. O innej drukarni różnowierczej zob. J. Jabłońska-Palider: Drukarnia arianska w Węgrowie. Inf. Woj. Bibliot. Publ. Warsz. 9: 1962 nr 1/2 s. 37-40.

²⁶ J. Ptaśnik: Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum. Leopoli 1922 ss. 456;

A. Jędrzejowska: Książka polska we Lwowie w XVI w. Lwów 1929 ss. 98; M. Wojciechowska: Z dziejów książki w Poznaniu w XVI w. Poznań 1927 ss. 358 (uwzględnia materiał typograficzny); J. Seruga: Jan Haller. Wydawca i drukarz krakowski (1467-1525). Kraków 1933 ss. 123.

²⁷ M. Burbińska: Andrzej Winkler — drukarz wrocławski XVI w. Roczn. bibliot. R. 4: 1960 z. 3/4 s. 329-445; —; Adam Dyon i Kasper Lybisch — wrocławscy drukarze reformacyjni. Ibid. R.: 1961 s. 65-113; —; Produkcja typograficzna Scharffenbergów we Wrocławiu. Wrocław 1968 ss. 255; —; Z dziejów wrocławskiej drukarni Jerzego Baumanna. Roczn. Bibliot. Nar. 4: 1968 s. 69-83; B. Kocowski: Zarys dziejów drukarstwa na Dolnym Śląsku. Śl. Kwart. hist. Sobótka R. 2: 1947 s. 200-276; A. Romboński: Krystin Scharffenberg, drukarz, księgarz i drzeworytnik śląski XVI w. Zesz. nauk. WSP Opole Historia Śląska 1: 1966 s. 63-110.

²⁸ M. Pelczarowa: Z dziejów oficyn drukarskich w Gdańsku (w. XVI-XVIII). Roczn.

Toruń²⁹, powtórnie Poznań³⁰, ale również i Warszawę (A. Kawecka-Gryczowa: *Dzieje „drukarni latającej”*. Warszawa 1971).

Przypomnijmy, że na konieczność rozbudowania badań nad drukiem regionalnym kładł nacisk w r. 1936 Z. Mocarski. Gorzej wygląda realizacja innych postulatów tego badacza, wskazującego m. in. na potrzebę uwzględniania walorów estetycznych książki. Mocarski odwoływał się przy tym do uwag Piekarskiego o drukach Wirzbięty i Januszowskiego, i niewiele możemy tutaj dodać. Lepiej przedstawia się stan badań nad ilustracją książkową, zapoczątkowanych właściwie pracą A. Betterówny *Polskie ilustracje książkowe XV i XVI wieku, 1490-1525* (Lwów 1929). Przekonuje nas o tym przegląd prac z tego zakresu przygotowany przez Danutę Heckermann³¹. Ostatnie lata wzbogaciły bardzo naszą wiedzę na tym polu, głównie dzięki pracom E. Chojcekiej³², B. Miodońskiej³³, M. Goetel-Kopfowej³⁴, A. Karłowskiej-Kamzowej³⁵ oraz studium Janusza Pelca nad staropolską emblematyką³⁶.

Z procesem produkcji książki, z jej stroną zewnętrzną wiązą się badania nad papiernictwem i oprawami. Na sesji odbytej w maju 1974 r. podsumowaniem osiągnięć na tym polu były referaty: K. Maleczyńskiej (uzupełniony referatem J. Siniarskiej-Czaplickiej³⁷) oraz A. Kamińskiej³⁸.

gdań. 14: 1955 s. 144-165; A. Jędrzejowska, M. Pelczarowa: *Polskie piśmiennictwo w gdańskich oficynach drukarskich (XVI-XVIII w.)*. W: *Szkice z dziejów Pomorza. 2: Pomorzanie nowożytnie*. Warszawa 1959 s. 118-162.

²⁹ Z. Mocarski: *Książki w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*. W: *Dzieje Torunia ... Toruń 1933 s. 343-468*; L. Jarzembowski: *Druki toruńskie XVI w. Warszawa 1969 ss. 190*; A. Tujakowski: *Z dziejów drukarstwa i piśmiennictwa na Pomorzu ... Warszawa 1970 ss. 173*; J. Huppenthal: *400 lat drukarstwa w Toruniu*. Cz. 1: XVI-XVIII w. *Rocz. tor.* 4: 1970 s. 251-277.

³⁰ Cz. Filichowski: *Z dziejów produkcji, handlu i kultury książki w Poznaniu w schyłku XVI w. (1570-1595)*. *Prz. zach.* 1953 nr 11/12 s. 644-686; S. Jasińska: *Czy Jan z Sącza mógł być drukarzem poznańskim? W: Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej*. Wrocław 1961 s. 341-353. W Bibliotece Kórnickiej PAN w Kórniku prowadzone są prace nad centralnym katalogiem starych druków wielkopolskich; por. M. Witkowski: *Badania nad dawnym drukiem wielkopolskim*. *Pam. Bibliot. Kór.* 5: 1955 s. 301-311.

³¹ D. Heckermann: *Stan badań nad ilustracją polskiej książki drukowanej*. *Rocz. Bibliot. Nar.* 1: 1965 s. 370-407; E. Chojcecka: *Polska grafika renesansowa. Stan i postulat* badań. (W druku).

³² E. Chojcecka: *Krakowska grafika kalendarzowa i astronomiczna XVI wieku*. W: *Studia renesansowe*. T. 3. Wrocław 1963 s. 319-482; —: *O tematach i formach antykwijujących w grafice polskiej XVI wieku*. *Biul. Hist. Szt.* R. 32: 1970 nr 1 s. 28-36; —: *Łukasz Cranach Starszy i krakowska grafika renesansowa*. *Ibid.* R. 34: 1972 nr 1 s. 23-29; por. A. Lewicka-Kamińska: *Na marginesie „polskich Cranachianów”*. *Ibid.* R. 35: 1973 nr 2 s. 146-149.

³³ B. Miodońska: *Przedstawienie państwa polskiego w Statucie Łaskiego z r. 1506*. *Fol. Hist. Artium* t. 5: 1968 s. 19-62; —: *Korona zamknięta w przekazach ikonograficznych z czasów Zygmunta I*. *Biul. Hist. Szt.* R. 32: 1970 nr 1 s. 3-18.

³⁴ M. Goetel-Kopfowa: *Michał Lancz z Kitzingen a krakowska grafika książkowa*. *Rozpr. Spraw. Muz. Nar. Krak.* t. 4: 1956 s. 36-58.

³⁵ A. Karłowska-Kamzowa: *Wrocławskie drzeworyty Konrada Baumgartena ... Rocz. Szt. Śl.* t. 9: 1973 s. 7-16. Zob. też E. Woronczak: *Drzeworyty w „Legendzie o św. Jadwidzie” z 1504 i ich stosunek do analogicznych przedstawień w sztuce śląskiej XIV i XV w.* *Spraw. Wr. TN Ser. A* t. 21: 1966 s. 102-104.

³⁶ J. Pelc: *Rola emblematów oraz konstrukcji im pokrewnych w twórczości Mikołaja Reja*. *Pam. Lit. R.* 60: 1969 z. 4 s. 65-101; —: *Obraz - słowo - znak. Studium o emblematy w literaturze staropolskiej*. Wrocław 1973.

³⁷ K. Maleczyńska: *Papiernictwo polskie przed „Potopem” szwedzkim*. Stan badań - problematyka - postulaty badawcze oraz J. Siniarska-Czaplicka: *Papier drukowy źródłem badań księgoznawczych. Maszyn*. (Materiały sesji). Zob. też K. Maleczyńska: *Badania nad dawnym papiernictwem w Polsce w latach 1494-1965*. *Rocz. bibliot.* R. 11: 1967 z. 1/2 s. 193-200; W. Budka: *Stan badań papiernictwa w Polsce od XV do XVIII wieku*. W: *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich... Referaty*. Cz. 2. Warszawa 1956 s. 61-69; *Papier w Polsce XVI w.* *Prace P. Piekarskiego, J. Piekarskiej-Gójskiej, K. Piekarskiego* powtórnie wyd. i uzupeł. W. Budka. Wrocław 1971 ss. 79.

³⁸ A. Lewicka-Kamińska: *Dzieje oprawy książkowej w Polsce*. Stan badań, problematyka i postulaty. *Maszyn*. (Materiały sesji). Por. też: M. Jarośławska-Gąsio-

W obu referatach dominowało przekonanie o konieczności rozbudowy warsztatu badawczego poprzez koordynację poczyniń i zorganizowanie badań kompleksowych w skali ogólnokrajowej. O zorganizowanie ośrodka badań papierniczych upominał się wcześniej S. Żurowski³⁹.

Najślabiej poznanym ogniwem życia książki szesnastowiecznej są chyba sprawy związane z jej rozpowszechnieniem. Wołania Mocarskiego⁴⁰ o historię polskiego księgarstwa sortymentowego i nakładowego pozostały właściwie bez odzewu. Z tą sferą zagadnień wiąże się sprawa roli wydawcy, zarówno w procesie rozpowszechniania jak i produkcji książki. Zagadnienie reklamy wydawniczej i roli przede wszystkim drukarzy w szerzeniu książki polskiej interesowało zarówno historyków literatury i języka jak i historyków drukarstwa⁴¹, podobnie jak i dyskusyjna sprawa pierwszej książki drukowanej w języku polskim⁴². Od innej strony — szukania przez autorów i wydawców protektorów dla wydawanych książek — zobaczyć możemy pewien aspekt tej sprawy poprzez listy dedykacyjne⁴³.

Stosunkowo mało wiemy o przeszkodach stawianych przez różne czynniki na drodze książki od autora do czytelnika. Ingerencja cenzury⁴⁴ ukazana została w szczególności na przykładzie kilku wydawnictw⁴⁵, ale i na tym polu dalecy jesteśmy od pełnego obrazu i odpowiedniej interpretacji faktów.

Wyraźnie wzbogaciły się badania nad konsumpcją książki w XVI wieku, nad jej czytelnictwem, choć w przeważającej mierze mówić

r owska: Stan badań i próba dziełowej oprawy artystycznej w Polsce. *Pr. Komis. Hist. Szt.* t. 9: 1948 s. 238-243; A. B l r k e n m a j e r: W sprawie rejestracji i katalogowania opraw za-
bytkowych. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław
1961 s. 105-121; A. L e w i c k a - K a m i Ń s k a: Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w
Krakowie. *Rocz. bibliot.* R. 16: 1972 z. 1/2 s. 49-68.

³⁹ S. Ż u r o w s k i: Przyszły polski ośrodek badań nad historią papieru. *Ibid.* R. 6: 1962
z. 3/4 s. 135-145.

⁴⁰ Z. M o c a r s k i: Stan badań polskiego księgarstwa nakładowego. W: *IV Zjazd Biblio-
tekarzy Polskich ...* s. 45-60. Mocarski za najlepsze opracowanie dawnych dzieł księgar-
stwa uznaje artykuł K. E s t r e i c h e r a w *Encyklopedii powszechnej Orgelbranda*. T. 16.
Warszawa 1864 s. 329-373. O pracach nad działalnością księgarzy polskich różnych regionów
wspomina też A. G r y c z o w a: Rola drukarstwa polskiego ... s. 506 (m. in. J. P t a ś n i k:
Księgarze różniowcy w Krakowie w XVI w. *Refor. w Pol.* R. 1: 1921 nr 1 s. 43-50; M. B u r b i a n k a:
Zarys dziełowej handlu księgarskiego we Wrocławiu do pol. XVII wieku. Wrocław
1950 ss. 77).

⁴¹ T. U l e w i c z: W sprawie walki o język polski w pierwszej połowie XVI w. (Paralele
czeskie, problem przedmów drukarzy). *Jęz. pol.* 36: 1956 nr 2 s. 81-97; — : O reklamie wy-
dawniczej w pierwszej połowie XVI wieku, krakowskich impresorach-nakładcach oraz o pol-
skich listach dedykacyjnych oficyny Wietora. *Zesz. nauk. UJ* nr 13. *Filologia* z. 3: 1957
s. 29-37.

⁴² L. B e r n a c k i: Pierwsza książka polska. Lwów 1918 ss. 510; J. J a n o w i: Kilka ko-
munikatów z piśmiennictwa staropolskiego i ruskiego. *Spraw. z Czyn. Pos. PAU* t. 53: 1954
z. 6 s. 257-261; K. B u d z y k: Autor pierwszej książki drukowanej w języku polskim. *Pam.
lit.* R. 53: 1962 z. 1 s. 3-9; H. K a p e l u s: Jeszcze o pierwszej drukowanej książce polskiej.
Rocz. Bibliot. Nar. 1: 1965 s. 243-257; W. W y d r a, W. R z e p k a: Polskie druki cząstkowe
sprzed roku 1521 i ich znaczenie dla historii drukarstwa i języka polskiego. *Maszyn. (Materi-
ały sesji)*.

⁴³ A. C z e k a j e w s k a: O listach dedykacyjnych w polskiej książce XVI w. *Rocz.
bibliot.* R. 6: 1962 z. 1/2 s. 21-55; — : Kultura umysłowa Polski XVI wieku w świetle listów
dedykacyjnych. *Stud. Mater. Dziej. Nauki Ser. A* 1965 z. 7 s. 48-109.

⁴⁴ Z. C e l i c h o w s k i: Polskie indeksy książek zakazanych ... Kraków 1889; J. D u ż y k:
Z dzieł cenzury w Krakowie w wiekach XV-XVII. *Rocz. Bibliot. PAN* Krak. R. 2: 1966
s. 375-411. Sporo sprostowań dotyczących Polski zawierał referat L. S z c z u c k i e g o: Z ba-
dań nad rzymskim indeksem ksiąg zakazanych w XVI i XVII w. *Maszyn. (Materiły sesji)*.

⁴⁵ K. M ę z y Ń s k i: A. Frycza Modrzewskiego „De Republica emendanda” a cenzura
kościelna. *Pam. lit.* R. 43: 1952 z. 1/2 s. 171-193.

tu możemy raczej o pracach przedstawiających możliwości czytelnicze — poprzez rekonstrukcje dawnych bibliotek⁴⁶, publikację inwentarzy⁴⁷, wykazy proveniencji w publikowanych katalogach poloników XVI w., zbieranie znaków własnościowych — ekslibrisów oraz superekslibrisów⁴⁸. W dużej mierze są to materiały przypadkowe, zwłaszcza jeśli chodzi o proveniencję czerpane ze zbiorów zespolonych dopiero w XX czy XIX wieku, często z rozproszonych księgozbiorów kościelnych⁴⁹. Osiągnięciem pozytywnym w badaniach nad czytelnictwem jest wypracowanie bogatego zaplecza teoretycznego. Podstawową pozycją jest obecnie książka K. Głombiowskiego: *Problemy historii czytelnictwa* (Wrocław 1966). W ostatnim czasie doszły do niej dalsze publikacje zarówno samego Głombiowskiego, jak i K. Migonia, co pozwala żywić nadzieję, że badania nad czytelnictwem dawnej książki oparte na solidnej podbudowie teoretycznej będą rozwijały się pomyślnie, choć zbyt wielka autonomizacja tych badań może okazać się niebezpieczna⁵⁰. Wydaje się, iż słuszny jest postulat L. Hajdukiewicza udostępnienia przede wszystkim odpowiednio przygotowanego materiału, publikowania inwentarzy⁵¹ i wy-

⁴⁶ Z bogatej literatury wymieniamy niektóre pozycje przykładowo: K. Hartleb: Biblioteka Zygmunta Augusta. Lwów 1922 ss. 177; W. Budka: Biblioteka Decjusjów. *Silva Rerum* 4: 1928 z. 6/9 s. 110-138; K. Piekarski: Odkrycie „Wolszany” w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. *Silva Rerum* 4: 1928 z. 6/9 s. 127-141; A. Kwiecka-Gryczowa: Fragmenty. *Pam. lit.* R. 43: 1952 z. 3/4 s. 971-973 (o bibliotece Biernata z Lublina); E. Wyczańska: Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI w. *Pol. Sacra* 6: 1953/54, 7: 1955; A. Lewicka-Kamińska: Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepła w Bibliotece Jagiellońskiej. *Rocznik 1956* ss. 151; L. Hajdukiewicz: Biblioteka Macieja z Miechowa. Wrocław 1960 ss. 453; —: Księgozbiór ... Piotra Tomickiego. Wrocław 1961 ss. 280; M. Jaroszyńska: Biblioteka Jana Góry, rąjcy krakowskiego z XVI w. *Roczn. bibliot.* R. 6: 1962 z. 3/4 s. 1-28; L. Hajdukiewicz: Biblioteka Stanisława Gólskiego. *Przegląd. Roczn. bibliot.* R. 14: 1970 z. 1/2 s. 113-139; L. Hajdukiewicz: Jan Ponętowski opat hradyński. *Ibid.* s. 483-529; L. Grzebień: Biblioteka biskupa Hieronima Rozrzeskiego. 1542-1600. *Arch. bibliot. Muz.* t. 22: 1971 s. 61-168.

⁴⁷ Np. A. Benis: Materiały do historii drukarstwa i księgarstwa w Polsce. 2: Inwentarze bibliotek prywatnych (1546-1553). *Arch. Dziej. Lit. Ośw.* 1892 t. 7 s. 202-240; J. Lachs: Krakowskie księgozbiory lekarskie z XVI w. *Ibid.* 1914 t. 13 s. 328-412; J. Skoczek: Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. Lwów 1939 ss. 485; —: Inwentarze biblioteczne jako źródło do dziejów kultury Polski epoki Odrodzenia. *Sprawy. PTPN* R. 21: 1957 nr 3 s. 267-270; T. Witczak: Z zagadek „Krótkiej rozprawy” Mikołaja Reja. *Pam. lit.* R. 50: 1959 s. 51-62 (identyfikacja inwentarzy ogłoszonych przez Benisa); M. Krampferowa. W. Maśel: Księgozbiory mieszczan poznańskich z drugiej połowy XVI w. *Stud. Mater. Dziej. Wielkop.* t. 6: 1960 z. 1 s. 257-308; M. Stankowa, S. Tworkę: Inwentarz ksiąg i rzeczy Wójcicha Siłusasa z 1571. *Odrodz. Refor.* t. 13: 1968 s. 199-204.

⁴⁸ Por. Z. Kłemeniewicz: Bibliografia ekslibrisu polskiego. Kraków 1952; E. Chwałewicz: Ekslibrisy polskie szesnastego i siedemnastego wieku. Wrocław 1955 ss. 156; K. Piekarski: Superekslibrisy polskie od XV do XVIII wieku. Kraków 1929.

⁴⁹ O przyswojonych losach książek i ich osobliwych wędrowkach, które wycytały możemy z zapisek proveniencyjnych, mówi m. in. M. Sipayilo: *Fata libellorum. Roczn. bibliot. Nar.* 4: 1961 s. 233-264. O właściwej recepcji książek w określonych środowiskach mówią liczne prace K. Głombiowskiego (W kręgu czytelnictwa humanistów wrocławskich. Wrocław 1955 ss. 24; O poczynności Erazma z Rotterdamu na Śląsku ... *Roczn. bibliot.* R. 4: 1960 z. 1/2 s. 1-24; Polska literatura polityczna na Śląsku od XVI do końca XVIII wieku. Katowice 1960 ss. 211; Poezja polsko-łacińska doby Odrodzenia w czytelnictwie środowiskach Śląska. *Roczn. bibliot. Nar.* 6: 1962 z. 1/2 s. 57-79; O społecznej recepcji książki braci polskich na Śląsku. *Roczn. bibliot. Nar.* 4: 1968 s. 265-290). K. Malęczyńskiej (Recepcja książki francuskiej we Wrocławiu w XVI w. Wrocław 1969 ss. 141), K. Migonia (Recepcja książki orientalistycznej na Śląsku do końca XVIII w. Wrocław 1969 s. 215). W. Szeliński (Wśród krakowskich przyjaciół książki erazmiańskiej ... *Zesz. Nauk. UJ* 250. *Pr. hist.* 33: 1971 s. 39-54).

⁵⁰ O takim niebezpieczeństwie sygnalizował też L. Hajdukiewicz w swym referacie na sesji Czytelnictwo w Polsce w XVI i XVII w. Stan badań i postulaty).

⁵¹ Pozytywną rolę spełnić mogą wykazy inwentarzy bibliotecznych przechowywane w poszczególnych bibliotekach. Por. Z. Staniszwski: Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum. *Ze Skarb. Kult.* z. 1: 1955 s. 192-214; W. Jabłońska: Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. *Ibid.* z. 20: 1969 s. 73-179.

kazów proveniencji, jednak w sposób możliwie skoordynowany i ujedynolicony, wraz z tworzeniem centralnej kartoteki proveniencji⁵².

Drukowana książka XVI wieku ukazywana jest, jak widzimy, w różnorodnych aspektach. Choć wiele już zrobiono, pozostaje jeszcze więcej do zrobienia, ale możliwa niemal na każdym odcinku jest kontynuacja prowadzonych już badań.

Gorzej przedstawiają się badania nad książką siedemnastowieczną (i po części również osiemnastowieczną). Na pierwszy plan wysuwają się tu prace rekonstruujące większe i mniejsze księgozbiory tej epoki. Punktem wyjścia i tutaj, podobnie jak w studiach dotyczących XVI w., są przede wszystkim zachowane inwentarze biblioteczne. Przekrój społeczny właścicieli omówionych bibliotek⁵³ jest dość szeroki, uwzględnione są też różne regiony kraju, choć dobór nadal jest raczej przypadkowy. W odniesieniu do w. XVII jeszcze bardziej palącą staje się sprawa koordynacji tych badań i poszerzenia bazy źródłowej.

Inne dziedziny życia książki wieku siedemnastego badane są raczej wycinkowo. W historii drukiarstwa dominują badania regionalne. Oprócz ujęć całościowych, o których wspominaliśmy już poprzednio (np. prace Mocarskiego i Tujakowskiego o Toruniu, Abramowicza o Wilnie⁵⁴), przedmiotem badań stają się poszczególne oficyny. Niestety, zaden z ósrodków drukarskich tego wieku nie miał takiego szczęścia jak piętnasto- i szesnastowieczny Wrocław, systematycznie opracowywany przez Martę Burbiankę w kolejnych studiach monograficznych (por. przypis 27). Powiedziano sporo nowego o drukiarstwie gdańskim⁵⁵, a także warszawskim⁵⁶. Najlepiej jednak przedstawia się stan badań w odniesieniu do drukarni różnowiecznych, które i w poprzednim wieku budziły szczegól-

⁵² K. Piękarski: O zadania i metody badań proveniencyjnych. Marginalia do pracy R. Kotuli. Kraków 1929 ss. 35; B. Kocowski: Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków. *Prz. Bibliot.* R. 19: 1951 z. 1/2 s. 72-84. Por. też K. Budyk, A. Kawecka-Gryczowa: *Od Redakcji*. W: E. Chwałewik: *Ekstirpsy polskie...* s. VII.

⁵³ Np. bibliotekę magnacką opracowała K. Schuster (Biblioteka Łukasza Opalińskiego. Wrocław 1971 ss. 285), średniozamożnego szlachcica wielkopolskiego — P. Buchwald-Pelcowa (Inwentarz biblioteki Macieja Grabskiego ... *Rocz. Bibliot.* Nr. 2: 1968 s. 318-337), poety — J. Starna w skł. (Biblioteka Simona Simonidesa ... *Rocz. hum.* t. 8: 1959 z. s. 289-307), krakowskiego profesora — L. Hajdukiewicz (Nieznanzy inwentary ... biblioteki Jana Brożka z r. 1857. *Stud. Mater. Dziej. Nauki Ser. A* 1968 z. 12 s. 303-325), słynnego architekta — S. Mossakowski (Księgozbiór architekta Tytmana z Gameren ... *Biul. Bibliot. Jag.* R. 13: 1961 nr 2 s. 25-32), działacza reformacyjnego — J. Tazbir (Księgozbiór Stanisława Lubienieckiego. *Rocz. Bibliot.* Nr. 4: 1968 s. 197-223), przedsiębiorczego Witocha, osiadłego w Polsce — K. Targosz (Hieronim Finocel ... Wrocław 1967 ss. 256). O księgozbiorach mieszczan krakowskich pisał kilkakrotnie R. Żurkowa (m. in. Księgozbiory mieszczan krakowskich w XVII w. *Rocz. Bibliot. PAN Krak.* R. 13: 1967 s. 21-51; Biblioteka Kaspra Guttetera ... *Rocz. bibliot.* R. 11: 1967 z. 1/2 s. 63-82; Z dziejów biblioteki Jana Innocentego Petrycego. *Rocz. Bibliot. PAN Krak.* R. 14: 1968 s. 43-63), mieszczan gdańskich — P. Szafrań (Z problematyki badawczej studiów nad mieszczzańskimi księgozbiorami prywatnymi w Gdańsku XVII-XVIII w. *Rocz. gdań.* t. 31: 1971 z. 1 s. 73-82) oraz Z. Nogrodzki (J. Urban (Pankracy Klemme — gdański działacz reformacyjny i jego biblioteka. *Rocz. Bibliot.* Nr. 4: 1968 s. 107-140).

⁵⁴ L. Abramowicz: Cztery wieki drukiarstwa w Wilnie. Wilno 1925 ss. 149.

⁵⁵ Por. przyp. 28; Z. Nowak: Andrzej Hünefeld jako nakładca i drukarz Biblii Gdańskiej z 1632 r. *Libri Gedanenses* 1: 1967 s. 35-53.

⁵⁶ J. W. Gomulicki: Trzysta lat książki w Warszawie (1643-1944). W: *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*. Warszawa 1961 s. 130-202; K. Budyk: Drukarze urzędowi ... W: K. Budyk: *Studia z zakresu bibliografii i bibliotekoznawstwa*. Warszawa 1948 s. 43-93; J. Sójka: J. Rossowski i jego drukarnia. *Rocz. bibliot.* R. 7: 1963 z. 3/4 s. 259-312; K. Jorotajowa: Książka drukowana w Warszawie XVI i XVII w. Maszyn. (Materiały sesji).

ne zainteresowanie. Najwszechstronniej zbadana została placówka najciekawsza — szesnasto- i siedemnastowieczne krakowskie i rakowskie prasy Rodeckiego i Sternackiego. W rozprawie *Prasy Krakowa i Rakowa w służbie antytrynitarysty* (1959) i w monografii *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego* (1974) A. Gryczowa dała wyczerpujące opracowanie tych oficyn oraz opis bibliograficzny ich wytworów, w wielu przypadkach anonimowych typograficznie. Obok obecnej lokalizacji egzemplarzy tych druków jest tu bardzo cenny wykaz dawnych ich proveniencji. Świadczą one o szerokim oddziaływaniu wyprodukowanych w kręgu ariańskim dzieł, zresztą często nie mających nic wspólnego z ideologią antytrynitarystką (by wspomnieć choćby katolickie *Pieśni postne starożytnie*). Zjawiska związane z procesem wytwarzania ukazane są tu w powiązaniu z dalszymi stadiami życia książki, jej funkcji społecznej. Tak dokładnie, jak oficyny Rodeckiego i Sternackiego, nie znamy żadnej innej drukarni, nie tylko z XVII, ale i z XVI czy XVIII wieku. Z pewnością znaczenie ariańskich druków zadecydowało, że właśnie one doczekały się tak wszechstronnego i pogłębionego opracowania; będzie to wzór dla dalszych podobnych prac.

Z ośrodków różnowierczych budziło uwagę Leszno⁵⁷, Baranów⁵⁸, wymieniony już Gdańsk, z innych — Warszawa, a także mniejsze ośrodki prowincjonalne⁵⁹. Słabiej natomiast przedstawia się stan badań nad drukarstwem krakowskim tego wieku. Notujemy interesujące prace związane z szatą ilustracyjną wydawanych tam książek⁶⁰, sporo wiemy o istniejących w tym mieście bibliotekach, a nawet małych zbiorach książek. Także handel księgarski w Krakowie — dziedzina tak zaniedbana — doczekał się opracowania⁶¹. Ale brak bardziej szczegółowych, a zarazem całościowych prac o istniejących tam zakładach drukarskich, jak w ogóle brak prac syntetycznych omawiających w odniesieniu do całego wieku XVII (czy słuszniej, z wprowadzeniem około połowy wieku koniecznej cezury, rozdziałającej oba półwiecza) problematykę związaną z rozwojem (a w wielu przypadkach — z upadkiem) drukarstwa. Znamy w ogólnych zarysach proces przejmowania przez kościół, reprezentowany przede wszystkim przez zakony z Jezuitami na czele, drukarni w całej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wyjąwszy jej kresy zachodnie i pół-

⁵⁷ A. Kawecka-Gryczowa: Leszno — ośrodek wydawniczy Jednoty. *Odrodz. Refor.* t. 9: 1964 s. 217-271; M. Beckova: Tiskárna Jednoty Bratrské w Lešne. *Šlav. osclid.* 24: 1964 s. 59-81.

⁵⁸ M. Sipavilo: Dziejse drukarni baranowskiej w świetle akt synodalnych. *Rocz. bibliot.* R. 6: 1962 z. 3/4 s. 79-101.

⁵⁹ A. Birkenmajer: Typograficzny zasób drukarni Akademii Zamojskiej w roku 1617. *Kraków 1936*; K. Korotajowa: Oficyna braniewska 1589-1773. *Olsztyn 1964* ss. 83; K. Bielska: Drukarnstwo kaliskie. *Rocz. bibliot.* R. 6: 1962 z. 3/4 s. 41-77; F. Buchwald-Felcowa: Kazimierz Krzysztów Kłokocki i drukarnia w Słucku. *Odrodz. Refor.* t. 12: 1967 s. 135-172.

⁶⁰ A. Treiderowa: Ze studiów nad ilustracją wydawnictw krakowskich w wieku XVII. *Rocz. Bibliot. PAN Krak.* R. 14: 1968 s. 5-41; —: Przyczynek do zagadnień związków polsko-niderlandzkich w zakresie grafiki ilustracyjnej w XVII w. *Ibid.* R. 16: 1970 s. 5-17.

⁶¹ J. Bieniarzówna: Handel książką w drugiej połowie XVII w. *Rocz. Bibliot. Nar.* 8: 1972 s. 175-196. Zob. też A. Lewicka-Kamińska: Inwentarz księgarni A. Cichończyka w Jarosławiu z r. 1621. *Rocz. bibliot.* R. 5: 1961 s. 253-299.

nocne, gdzie rozwijały się nadal oficyny mieszczańskie, związane zresztą na ogół z gminami dysydenckimi. Wiemy, jak hamująco oddziało to na ruch wydawniczy, nie tylko ze względu na wielostopniową cenzurę, uniemożliwiającą druk w kraju dzieł o nieco choćby śmielszym wydziwieniu ideowym lub o swobodniejszej treści obyczajowej, ale i z powodu braku zdrowej konkurencji, kierowania się prawami podaży i popytu. Wiedza nasza ogranicza się w tym zakresie na ogół albo do ogólników, albo do oderwanych szczegółów. Mówimy, że wiek siedemnasty, a zwłaszcza druga jego połowa to okres ponownego panowania książki rękopiśmiennej, przede wszystkim jeśli chodzi o wartościową literaturę piękną. Wydaje się, że problem ten mógłby być naświetlony wyraźniej przy przebadaniu właśnie rękopisów. Pewne teksty krążyły w wielu kopiach rękopiśmiennych, były w ten sposób wyraźnie rozpowszechniane, niejako „publikowane” — należy odróżnić je od tych utworów, spoczywających również w rękopisie, których przeznaczeniem były raczej szulady ich twórców, a nie domy choćby bliższych czy dalszych sąsiadów. Czasem zdarzają się wzmianki o przygotowaniu rękopiśmiennego dzieła do wydania — niestety do niego nie doszło, w innych przypadkach widać wyraźną stylizację na druk, zdarzają się rękopisy urozmaicone rysunkami, podobnie jak liczne wówczas druki ilustrowane⁶².

Przebadanie pod tym kątem zasobów naszych rękopisów dać może nowe spojrzenie na polską książkę tego okresu, na mechanizmy rządzące ówczesnym światem wydawniczym i czytelnicznym. Brak nam zebrań i usystematyzowania wiadomości o konfiskacie czy nawet paleniu ksiąg. Nie wychodzimy i tu poza fakty jednostkowe. Zdarzają się o tym wzmianki i u Estreichera. Wiemy, że powodem takich egzekucji bywała ingerencja obca (np. króla angielskiego w początkach XVII w., cara moskiewskiego — w połowie tegoż wieku) lub osób wpływowych (np. w początkach wieku XVII sprawa wydania dzieła Długosza *Historia Polonica*, a w połowie wieku następnego — druków związanych z ordynacją Ostrogską). Bardzo interesującą rzeczą byłoby stwierdzenie, ile do dziś zachowało się egzemplarzy dzieł skazanych na zniszczenie; czasem przetrwało ich sporo, po innych śladu istotnie nie ma. Znamy jeden przypadek opatrzenia druku — po usunięciu skonfiskowanej partii tekstu — specjalnym znakiem cenzorskim⁶³. Nadzwyczaj interesujące byłoby opublikowanie szerszego zestawu materiałów tego typu. Podobnie znamy przypadki — jednostkowe — przedruków dla wprowadzenia z powrotem tekstu wpiern usuniętego (tak było z *Anatomią Rzeczypospolitej* Stefana Garczyńskiego w połowie w. XVIII, o czym pisała

⁶² Por. E. Chojecka: Dekoracja malarska ksiąg promofonium i diligentiarum Uniwersytetu Jagiellońskiego XVI-XVIII wieku, Kraków 1965. Zob. też I. Voisé-Mackiewicz: Barokowe zdobnictwo druków toruńskich. *Rocz. bibliot.* R. 1: 1957 z. 1/2 s. 67-78.

⁶³ Z. Wróblewska: Mens iudicat veritatem. (Z dziejów cenzury książek). *Biul. tnf. Bibliot.* Śl. R. 8: 1963 nr 3 s. 67-75.

P. Buchwald-Pelcowa, a potem E. Rostworowski). Wyłaniają się pytania — gdzie, kiedy, przez kogo, dla kogo i dzięki komu były wykonywane przedruki tego typu. Częściej naturalnie mamy do czynienia z przedrukowywaniem części tekstu, całych składek, dla usunięcia niewłaściwej treści (przykładem herbarze: w w. XVI — Paprockiego, w w. XVII — Okolskiego czy w w. XVIII — *Volumina Legum* t. 6).

O możliwościach wydawniczych, o różnorakich przeszkodach powiedzieć nam mogłyby również zebrane daty aprobat, widniejących na drukach, czasem po kilka, z dużymi odstępami czasu. O trudnościach z rozpowszechnianiem, a raczej z brakiem popytu czytelniczego, świadczyć mogłyby dane z katalogów księgarskich, z ksiąg rachunkowych księgarń — gdyby były opublikowane! W stosunku do wieku XVII tym pilniejszy jest postulat wykorzystania wszystkich dostępnych źródeł archiwalnych, gdyż daleko jesteśmy tutaj od tych możliwości, jakie dają publikacje dotyczące wieku XVI. Nie trzeba chyba podkreślać, że niebagatelne znaczenie będzie to miało dla określenia i właściwych nakładców, i wysokości nakładów. Próbowano to ustalić dla wieku XVI i epoki oświecenia⁶⁴, o czasach baroku wiemy jeszcze mniej. A tymczasem w wielu wypadkach z ogromnych, bo ponad trzytysięcznych nakładów, czasem w kraju nie pozostał ani jeden egzemplarz — przykładem kantyczki wydanej w Słucku w 1673 roku. Niewątpliwą korzyścią byłoby wzbogacenie wiadomości o edycjach zupełnie nie znanych, nie dochowanych. Notuje takie druki — skądinąd nie znane — Estreicher na podstawie rachunków drukarni Akademii Poznańskiej, wiele materiałów dostarczy przygotowana do wydania książka A. Dobrzyńskiej o drukarniach akademickich w Krakowie.

Książka drukowana siedemnastowieczna, a później także osiemnastowieczna, przynosi szereg zagadnień nowych w stosunku do tych, jakie nasuwa książka szesnastowieczna; w większości nie są one zupełnie opracowane. Dla książki XVIII w. niektóre problemy związane z przemianami samej książki podniósł J. Szczepaniec (sprawa reedycji tytułowych, korsarskich przedruków)⁶⁵, dla innych mamy już zapowiedź ich zbadania (prenumerata wydawnictw, listy prenumeratorów)⁶⁶. Dla książki XVII w. problemem pierwszoplanowym będzie zbadanie różnych typów książki ilustrowanej. Badania nad emblematyką (wspomniane już prace J. Pelca) i w związku z tym nad książką emblematyczną odsłoniły pewne strony tego zagadnienia, w całości czeka ono jeszcze na zbadanie,

⁶⁴ A. Kawecka-Gryczowa: Rola druku w polskim oświeceniu...; J. Szczepaniec: Rola druku w życiu literackim polskiego Oświecenia. Zarys wybranych zagadnień. W: *Problemy literatury polskiej polskiego Oświecenia*. Wrocław 1973 s. 49-105. Zob. też M. Czarnowska: *Łościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501-1965...* Warszawa 1967 s. 170-172.

⁶⁵ J. Szczepaniec: Reedycje tytułowe druków w Polsce XVIII w. *Ze Skarb. Kult.* z. 1: 1987 s. 41-106; —: Korsarstwo wydawnicze w Polsce doby oświecenia ... *Spraw. Wr. TN Ser. A* 14: 1959 s. 17-18.

⁶⁶ Studium takie przygotowuje A. Kaptan; por. J. Szczepaniec: Rola druku w ... s. 103.

podobnie jak kształtowanie się innych typów książek, np. dysertacji uniwersyteckich, tez, panegiryków (w tym bardzo ciekawe ewolucje ilustrowanych i nie ilustrowanych panegiryków z okazji promocji akademickich, tzw. stemmatów akademickich). Niewiele wiemy o druku — zdarzającym się w XVII w. wcale nierzadko — na niezwykłych materiałach, np. atlasie, jedwabiu, tłoczeniu przy użyciu różnych kolorów czcionek, na kolorowych papierach itp. Te udziwnienia barokowe czy rokokowe w pewnych okolicznościach mogą stać się podstawą dla snucia niebłahych wniosków. Zarówno dla spraw związanych z produkcją jak i rozpowszechnianiem, krążeniem książki w różnych kręgach społecznych nieobojętna jest sprawa zaopatrywania tylko części nakładu w materiał ilustracyjny, często w miedzioryty tłoczone przy pomocy płyt sprowadzanych zazwyczaj z Holandii.

Niniejszy przegląd stanu badań przekształcił się w katalog postulatów, a wymienione wyżej to tylko niewielka część potrzeb, i to nie zawsze pierwszoplanowa. Nie wszystkie problemy, wysunięte przed blisko czterdziestu laty przez Mocarskiego, są już opracowane, zarówno w zakresie drukarstwa, jak i księgarstwa. Wiele zrobiono natomiast w dziedzinie bibliografii. Mocarski mógł wymienić dla XVII w. tylko *Literaturę mieszczańską w Polsce XVII wieku* K. Badeckiego (Lwów 1925) na dowód, jak wiele nowych edycji można ustalić w toku poszukiwań bibliograficznych. W latach powojennych zrealizowano szereg dalszych bibliografii specjalistycznych, obejmujących wybrane typy druków, gatunki i rodzaje literackie (Budzyka *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*. Wrocław 1952; *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia. T. 1: Teksty dramatyczne drukiem wydane do r. 1765*. Oprac. zespół pod kier. W. Korotaja. Wrocław 1965; J. Rudnickiej *Bibliografia powieści polskiej, 1601-1800*. Wrocław 1964, a także kancjonały i druki ewangelickie w opracowaniu W. Chojnackiego⁶⁷). W przygotowaniu są dalsze bibliografie tego typu (programów teatralnych, katalogów księgarskich, ulotnych druków prasowych, książki emblematycznej XVI-XVIII wieku). I tu, tak jak dla okresu wcześniejszego, wiele ułatwienia daje centralny katalog starych druków opracowywany w Bibliotece Narodowej. *Bibliografię polską* Estreicherów uzupełniają ponadto swymi rzadkościami poszczególne biblioteki⁶⁸, akcja ta wymaga jednak większej koordynacji i oparcia jej na jednolitych zasadach, tym bardziej że problemy teoretyczne związane z narodową bibliografią retrospektywną w nawiązaniu do programu Pie-

⁶⁷ W. Chojnacki: Polskie kancjonały na Śląsku w XVII-XX w. *Rocz. bibliot.* R. 2: 1958 z. 1/2 s. 189-226; —: Bibliografia polskich druków ewangelickich ziem zachodnich i północnych. 1530-1938. Warszawa 1966.

⁶⁸ Zestawienie i krytyczny pogląd zob. A. Kawecka-Gryczowa: Nad uzupełnieniami Bibliografii polskiej Estreichera. W: *Z problemów bibliografii*. Warszawa 1970 s. 195-219.

karskiego zostały w ostatnim czasie kilkakrotnie omówione⁶⁹. Skorygowane (a raczej uzupełnione) zostało też w pracach Budzka zastosowanie metody typograficznej w stosunku do książki siedemnastowiecznej, nasywającej nowe problemy⁷⁰. Można stwierdzić, że w badaniach nad historią książki polskiej z XVII wieku na pierwszy plan wysuwają się przede wszystkim prace bibliograficzne oraz prace z zakresu historii bibliotek.

W znacznie lepszym położeniu są badania nad historią książki osiemnastowiecznej. W tym przypadku jednak dotyczą one przede wszystkim drukarstwa okresu oświecenia, choć wiele dokonano też na polu bibliografii⁷¹. Postulat podjęcia kompleksowych badań nad drukarstwem XVIII wieku wysunął T. Mikulski⁷², wkrótce też rozpoczęły prace nad drukarstwem oświeceniowym w Warszawie zapowiedział J. Szczepaniec⁷³. Po całym szeregu prac szczegółowych⁷⁴ badacz ten ujął swe obserwacje w syntetycznym szkicu pt. *Rola drukarstwa w życiu literackim polskiego Oświecenia. Zarys wybranych zagadnień*⁷⁵. Ważny problem *Estetyki polskiego druku książkowego XVIII w.*⁷⁶ podniósł Z. Staniszewski. Drukarnie pozawarszawskie (Łowicza, Sandomierza, Lwowa, Poczajowa, drukarni polskich w Królewcu, Kwidzynie, Elblągu) omówiono w szeregu prac⁷⁷. Głównie ośrodka warszawskiego dotyczyły prace omawiające różne aspekty edytorstwa osiemnastowiecznego⁷⁸.

⁶⁹ Por. przypis 20.

⁷⁰ Por. K. Budzyk: Główne problemy i trudności bibliografii okresu staropolskiego. W: K. Budzyk: *Studia z zakresu bibliografii...* (i inne jego prace). Skuteczność metody typograficznej starała się podważyć E. Triller: Bibliografia konstytucji sejmowych XVII w. w Polsce w świetle badań archiwalnych. Wrocław 1963 ss. 122; —: Znaczenie badań archiwalnych nad drukami urzędowymi XVI w. *Rocz. bibliot.* R. 5: 1961 s. 323-335.

⁷¹ Por. choćby ustalenia Mikulskiego (np. Uwagi nad Uwagami. *Pam. lit.* R. 45: 1954 z. 3 s. 241-267), A. Jendryśka (O wydaniu „Przestróg dla Polski” w XVIII w. *Ibid.* R. 47: 1956 z. 2 s. 494-529; O wydaniu „Uwag...” w XVIII w. *Ibid.* 52: 1961 z. 2 s. 369-387); E. Aleksandrowskiej (liczne ustalenia autorskie w *Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 4-6; Zabawy Przyjemne i Pożyteczne. 1770-1777. Monografia bibliograficzna. Wrocław 1959 ss. 237), Z. Golińskiego (Nad tekstami Krasickiego. Wrocław 1965), A. Nikliborc (Les manuels du français — *Rozpr. Komis. Jęz. Wr.* 7N 3: 1961 s. 151-178).

⁷² T. Mikulski: Stan badań i potrzeby nauki o literaturze wieku oświecenia. *Pam. lit.* R. 41: 1950 z. 3/4 s. 841-860.

⁷³ J. Szczepaniec: O pracach nad historią drukarstwa warszawskiego za Stanisława Augusta. *Ze Skarb. Kult.* 1952 z. 1 s. 31-33.

⁷⁴ J. Szczepaniec: Drukarnia Mitzlerowska Korpusu Kadetów w Warszawie w latach 1778-1783. *Rocz. bibliot.* R. 2: 1958 z. 1/2 s. 51-63; —: Towarzysze sztunku drukarskiego w Warszawie drugiej połowy XVIII wieku ... *Ibid.* R. 6: 1962 z. 3/4 s. 171-186; —: Reedyce tytułowe ... —: Karsarsztwo wydawnicze ... — Zob. też: W. Konopczyński: Wolność druku w Polsce za Stanisława Augusta. *Sprawy z Czym. Pos. PAU* t. 52: 1951 nr 4 s. 302-305; H. Oprawko, J. Szczepaniec: Materiały do działalności wydawniczej naczelnych władz powiatowych 1794 r. w Warszawie. *Ze Skarb. Kult.* z. 16: 1964, E. Tatariewicz-Hitczenko: Drukarnie warszawskie w czasie powstania kościuszkowskiego. *Prz. bibliot.* R. 23: 1955 z. 3/4 s. 315-318. Wcześniejszego okresu dot.: K. Budzyk: Pijarzy przeciwko Jezuitom. W: K. Budzyk: *Studia z zakresu bibliotekoznawstwa* ... s. 133-150.

⁷⁵ W: *Problemy literatury polskiej oświeceniowej*. Wrocław 1973 s. 49-105.

⁷⁶ *Ze Skarb. Kult.* z. 1: 1960 s. 120-164.

⁷⁷ J. Bogusławska: Dzieje drukarni prymasowskiej w Łowiczu i jej produkcja (1761-1836). *Rocz. bibliot.* R. 9: 1965 z. 3/4 s. 225-271; E. Smorąg: Drukarnia Jezuitcka w Sandomierzu w XVIII w. *Ibid.* z. 1/2 s. 35-67; E. Chwalewik: Jan Filipowicz — rytownik i drukarz. W: *Studia nad książką...* Wrocław 1951 s. 223-259; J. Niele: Drukarnia klasztoru oo. Bazyljanów w Poczajowie. *Prz. bibliot.* R. 9: 1935 s. 229-234; W. Chojnacki: „Drukarnia Polska” w Królewcu w latach 1709-1711. *Kom. mazur.-warm.* 1963 nr 2 s. 283-285; —: Z dziejów drukarstwa polskiego w Królewcu. *Ibid.* 1961 nr 1 s. 21-38; —: Wydawnictwa polskie i ich drukarnie w Elblągu (w. XVII-XIX). *Rocz. bibliot.* t. 3: 1965 s. 105-117; A. Lemniski: Oficyna Kantera w Kwidzynie ... (1772-1829). *Kom. mazur.-warm.* 1963 nr 4 s. 505-541.

⁷⁸ Np. W. Gramatowski: Franciszek Bohomolec — wydawca, prefekt drukarni i redaktor „Wiadomości Warszawskich”. *Rocz. bibliot.* R. 14: 1970 s. 531-572.

Znacznie słabiej rozwijały się prace nad innymi dziedzinami życia książki XVIII w., a przede wszystkim pierwszej jego połowy. Wprawdzie sprawy pośrednictwa, rozpowszechniania omawiane były zarówno na marginesie większych opracowań (np. we wspomnianych uprzednio rozprawach Szczepańca) jak i w osobnych publikacjach⁷⁹, ale ograniczono się tutaj również przede wszystkim do oświeceniowej Warszawy, głównego zresztą ośrodka ruchu wydawniczego, i do Krakowa⁸⁰. Jedynie dla wcześniejszego okresu mamy prace odnoszące się przede wszystkim do Wrocławia i do ziem północnych (Gdańsk i Toruń — głównie sprawy aukcji książkowych⁸¹) oraz do Lwowa⁸². W pracach nad historią bibliotek koncentrowano się przede wszystkim (głównie dzięki pracom Łodyńskiego) nad Biblioteką Żałuskich⁸³ i ludźmi z nią związanymi⁸⁴. Obszernej monografii oczekiwała się biblioteka Ignacego Potockiego, Biblioteka Wilanowska oraz biblioteka Ignacego Krasickiego⁸⁵. Nieco uwagi poświęcono innym, mniejszym bibliotekom, także mieszczańskim⁸⁶. Bogata natomiast biblioteka królewska oczekiwała się jedynie kilku szkiców⁸⁷. Bardzo ważny dla spraw konsumpcji książki problem recepcji powieści zachodnioeuropejskiej w oparciu o katalogi i inwentarze, na ogół nie opublikowane, omówiła Z. Sinkowa⁸⁸. Problemy możliwości korzystania z piśmiennictwa obcego starano się przedstawić także w innych pracach⁸⁹. Natomiast badania nad osiemnastowiecznymi początkami teoretycznych

⁷⁹ Z. Stanisławski, J. Szczepaniec: Ogłoszenia prasowe jako źródło wiedzy o książce w Polsce wieku XVIII. *Ze Skarb. Kult.* z. 1: 1960 s. 165-186; J. Rudnicka: Ruch księgarski w Warszawie za Stanisława Augusta 1764-1795. *W: Warszawa XVIII wieku*, I. Warszawa 1972 s. 229-268. Zob. też J. Rudnicka: Dawne katalogi księgarskie jako źródło do dziejów książki. *Rocz. Bibliot. Nar.* 7: 1971 s. 377-393; W. Płak-Korbel: Polskie katalogi księgarskie XVIII w. w Bibliotece Jagiellońskiej. *Biul. Bibliot. Jag.* R. 22: 1972 z. 1/2 s. 41-102.

⁸⁰ J. Pachoński: Zmlerch sławetnych. Z życia mieszczan w Krakowie 17 i 18 w. Kraków 1956 ss. 572; —: Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750-1815. Kraków 1962.

⁸¹ P. Szafirán: Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fr. Fabriciusa z 1727 r. *Libri Gedanenses* 1: 1967 s. 85-106; —: Gdańscy organizatorzy aukcji książkowych w XVII i XVIII w. *Ibid.* 4/5: 1970/71 s. 119-129; B. Serczykówna: Pierwszy stały regulamin aukcji książek w Toruniu z 1718 r. *Zesz. nauk. UMK* 18. *Nauka o Książce* 4: 1966 s. 25-29; Z. Nowak: Eliasz Kopijewicz ... *Libri Gedanenses* 2/3: 1968/69 s. 35-86. Wrocławia dotyczy praca A. Piłaka: Rola księgarza wrocławskiego w upowszechnianiu książki polskiej w XVIII w. *Acta Univ. Wratisl.* nr 72. *Bibliotekoznawstwo* z. 5: 1967 s. 59-94.

⁸² Z. Kurdybacha: Księgarnia Ignacego Antoniego Hebanowskiego we Lwowie 1704-1715 ... *Lwów 1937* ss. 54.

⁸³ M. Łodyński: O kolebki polskiej polityki bibliotecznej (1774-1794). *W: Warszawa 1935* ss. 84; —: Z dziejów „Biblioteki Rzeczypospolitej Żałuskich zwanej” w latach 1783-1794. *Warszawa 1935* ss. 127; —: Biblioteka Rzędziej — Żałuskich zwana na tle ówczesnych bibliotek zagranicznych. *W: Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie*. Warszawa 1961 s. 11-50.

⁸⁴ Np. T. Mikulski: Książnia w Bibliotece Żałuskich. *W: Studia nad książką...* Wrocław 1951 s. 267-281.

⁸⁵ J. Rudnicka: Biblioteka Ignacego Potockiego. Wrocław 1953 ss. 89; —: Biblioteka Wilanowska ... 1741-1932. Warszawa 1967 ss. 215; S. Gracioti, J. Rudnicka: Inwentarz Biblioteki Ignacego Krasickiego z 1810 r. Wrocław 1973 ss. 191.

⁸⁶ J. Rudnicka: Czytelniczy warszawskiej biblioteczki marszałka Lubomirskiego. *Prz. bibliot.* R. 26: 1958 z. 7/3 s. 239-244; K. Podlaszewska: Księgozbiory mieszczan gdańskich w XVIII w. *Zap. hist.* t. 35: 1970 z. 1 s. 51-63; T. Mizia: Jedna z pierwszych czytelni w Polsce (J. Mayaj. *Pr. hist.-ośw.* 1968 nr 1 s. 75-79).

⁸⁷ M. Opatek: Król bibliofil. *Słowa Rerum* 7: 1938/39 z. 3; W. Olszewicz: Biblioteka króla Stanisława Augusta. *Prz. bibliot.* R. 5: 1931 z. 1 s. 14-57.

⁸⁸ Z. Sinko: Powieść zachodnioeuropejska w Polsce stanisławowskiej na podstawie inwentarzy bibliotecznych i katalogów. *Prz. hist.* R. 37: 1965 z. s. 381-424.

⁸⁹ A. Niklibor: Osiemnastowieczny import książki francuskiej do Polski przez Kornów. *Śl. Kwart. hist. Sobótka* R. 16: 1961 z. 2 s. 161-175; K. Migoń: Piśmiennictwo obce w polskiej produkcji wydawniczej czasów saskich. *Acta Univ. Wratisl.* nr 72. *Bibliotekoznawstwo* z. 5: 1967 s. 31-58. Por. też J. Skoczek: Ze studiów nad książką zachodnioeuropejską w Polsce. *Sprawy z Czyn. Pos. PAU* t. 53: 1952 nr 2 s. 98-101.

prac z zakresu drukarstwa, historii polskich drukarń i bibliotek wciąż tkwią jeszcze w powijakach⁹⁰.

Szczególnie owocne były prace nad czasopiśmiennictwem tej epoki, ale te — jako bardzo wyspecjalizowane — pozostawić muszę na uboczu⁹¹, podobnie jak nie uwzględniłam prawie zupełnie osiągnięć badaczy białoruskich, litewskich, rosyjskich i ukraińskich, piszących m. in. wiele o książce lwowskiej, wileńskiej, nie poruszyłam też szerzej stosunku historii książki do innych nauk, historii kultury, a zwłaszcza historii literatury⁹². W krótkim przeglądzie nie udało się zresztą choćby tylko wymienić wszystkich ważniejszych opracowań dotyczących historii polskiej książki drukowanej XV-XVIII wieku. Staralam się zwracać uwagę z jednej strony na pewne tendencje i najchętniej podejmowane tematy, a z drugiej — na istnienie wielu białych plam, nie rozwiązanych dotąd problemów.

Postulatem pierwszoplanowym pozostaje nadal wzbogacenie warsztatu historyka książki dawnej przez publikację zarówno o charakterze materiałowym (w tym konieczna kontynuacja publikacji archiwaliów i systematyki zasobów typograficznych), jak i bibliograficznym (na czele z dokończeniem serii staropolskiej *Bibliografii polskiej* Estreicherów i rozpoczęciem prac nad bibliografią poloników XVI wieku). Dla koordynacji rozproszonych wysiłków, zapewnienia im odpowiedniej bazy konieczne wydaje się stworzenie operatywnego ośrodka badań nad dawną książką w oparciu przede wszystkim o prowadzone w Bibliotece Narodowej prace typu centralnego. Potrzebę taką potwierdziły dowodnie obrady sesji poświęconej pięćsetleciu wprowadzenia do Polski sztuki drukarskiej.

PAULINA BUCHWALD-PELCOWA

RESEARCHES ON THE HISTORY OF THE POLISH PRINTED BOOK FROM THE 15th TO THE 18th CENTURY

In the researches on the history of the Polish printed book from the 15th to the 18th century some periods were preferred to others. Most attention was paid to the early stage of the Polish book in the 15th and the 16th centuries. Since the Second World War, the 18th century has been arousing more interest. In both cases the choice was determined by the role of printed book in respective periods of Polish culture.

A comprehensive synthesis is still wanting. It is becoming more and more possible thanks to the base created by a series of monographic works. To the last

⁹⁰ K. Kubik: *Kalendriologia profesora Pawła Patera*. W: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie ...* Gdynia 1969 s. 277-304; — : *Profesor Paweł Pater ...* Ibid. s. 79-152. (O teorytyku drukarstwa Patera). O J. D. Hoffmannie brak opublikowanej monografii; por. M. P a w ł a k: *Z dziejów nauczania języka polskiego w gimnazjum ełblaskim w XVIII w.* Działalność lektora J. D. Hoffmanna. *Rocz. ełbl.* t. 4: 1969 s. 123-149. O Bibliotece Toruńskiej zob. K. P o d l a s z e w s k a: *Notitia Bibliothecae Thorunensis P. Jaenichusa z 1723 r.* *Zesz. nauk.* UMK 13. *Nauka o Książce* 3: 1965 s. 3-41.

⁹¹ Por. J. R u d n i c k a: *Stan i potrzeby badań nad czasopiśmiennictwem XVII i XVIII w.* *Prz. Num.* R. 5: 1961 nr 5 s. 199-203.

⁹² Pisał o tym m.in. T. M i k u l s k i: *Historia literatury wobec zagadnień księgoznawstwa*. W: *Studia nad książką ...* s. 65-77; ostatnio P. B u c h w a l d - P e l c o w a: *Historia książki a historia literatury*. Maszyn. (Materiały sesji).

of them we not only owe some new facts discovered; they have also made us understand the necessity of revising many an older statement. Interesting is Miss E. Szandorowska's recent hypothesis about the 7th typographic office organized by the Brothers of Common Life in Chełmno (Pomerania). Worth mentioning is the interest given to the typographic activity in other towns besides Cracow, e.g. in Wrocław. A powerful support to the researches on the book in the 15th century Poland, especially on its function in the culture of that period, would come from publishing the second volume of the incunabula preserved in Polish libraries, together with a list of proveniences and another one of the copies lost during the last war.

On the 16th century book we have synthetic studies by Piekarski and Gryczowa. They include monographic works on different centres of book production, publications on early printing-offices in Cracow (e.g. *Polonia typographica saeculi sedecimi*) and on typographic production of Protestant Churches. With the typographic production in different provinces acquaints the book: *Drukarze dawnej Polski* („Printers of ancient Poland”).

We are badly in need of a full bibliography of the 16th century Polonica worked up on the base of already existing special bibliographies. The history of reading practice and of libraries of that period has received quite good treatment. Increasing activity can be noticed in studies on the book graphic art. The 17th century book has been rather neglected, history of libraries and special bibliographies excepted. More comprehensive studies have been devoted to the 18th century book, first of all to the history of printing especially in Warsaw. Those on the history of libraries in the 18th century mainly concern the Załuski's Library.

ELŻBIETA SŁODKOWSKA

STAN BADAŃ NAD HISTORIĄ KSIĄŻKI POLSKIEJ PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU

Jubileusz pięćsetlecia druckarstwa polskiego przypomnił dzieje dawnej polskiej książki, zwłaszcza wydawnictw renesansowych i siedemnastowiecznych. Jak dotąd, nie objął swoimi obchodami innych okresów, nie przyczynił się do zainteresowania historią polskiej książki w całej jej rozciągłości. Wydaje się celowe, aby w związku z jubileuszem zasygnalizować potrzebę takiego zainteresowania ukazując, że cenna i ciekawa problematyka księgoznawcza obejmuje nie tylko okres staropolski, ale również czasy późniejsze, zwłaszcza niewystarczająco dotąd spenetrowany wiek XIX.

Wiek XIX stanowi w dziejach polskiej książki całość określoną, gdyż obejmuje czasy specyficzne dla narodu polskiego, czasy niewoli politycznej. Jednakże przemiany społeczne i ekonomiczne, jakie wtedy zaszły na naszych ziemiach, sprawiły, że wyraźnie rysuje się przedział wyodrębniający jako osobny okres pierwszą połowę tego stulecia. Okres między upadkiem niepodległości Państwa Polskiego a powstaniem styczniowym trzeba wyodrębnić nie tylko z powodu przemian kulturalnych i społecznych, które wtedy miały miejsce¹, ale również i z przyczyn ściśle związanych z dziejami książki. W pierwszej połowie XIX w. produkcja polskiej książki oparta była na ogół na papierze czerpanym, na drobnych mających charakter rzemieślniczy przedsiębiorstwach drukarsko-wydawniczych i prymitywnie zorganizowanej sieci księgarskiej. Ten stan rzeczy uległ zmianie w drugiej połowie XIX w.

Tematyką dotyczącą książki polskiej w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. zajmowano się od dawna, nawet już w minionym stuleciu. Pamietnikarze, autorzy szkiców obyczajowych, twórcy syntez literackich notowali dane dotyczące księgarń i drukarń, produkcji wydawniczej, charakteryzowali rolę czasopism, bibliotek, stan czytelnictwa. Szczególnie

¹ J. Kamionkova: *Obyczaj romantyczny*. W: *Problemy polskiego romantyzmu*. Ser. 1. Wrocław 1971 s. 329-394.

cenne dla badań księgoznawczych są dziewiętnastowieczne studia K. W. Wójcickiego, F. M. Sobieszczańskiego, J. I. Kraszewskiego, F. S. Dmochowskiego, a wreszcie — K. Estreichera.

Po odzyskaniu niepodległości, w latach 1918-1939 pojawiły się już prace mające charakter historyczny. Wymienić tu trzeba przede wszystkim studia T. Turkowskiego o książce wileńskiej², szkice M. Opałka o książce i księgarstwie lwowskim³ oraz rozprawy w czasopiśmie, np. *Pamiętniku Świętokrzyskim* lub *Kronice Miasta Poznania*, dotyczące historii książki na terenie regionu. Artykuły dotyczące księgarstwa w pierwszej połowie XIX w. umieszczone były również w *Przeglądzie Księgarskim*; kilka prac księgoznawczych z tego okresu zawierały również *Exlibris* i *Silva Rerum*. Postulat opracowania historii drukarstwa polskiego, sygnalizując luki w badaniach związanych z XIX w., zgłosił już w 1922 r. Z. Mocarowski⁴. Charakterystykę polskiej książki ilustrowanej z pierwszej połowy XIX w., która dotąd nie straciła na wartości, opublikował w 1939 r. P. Smolik⁵. Potrzebę badań książek i opracowania owego okresu ukazał A. Birkenmajer⁶.

Z instytucji, które zajmują się obecnie historią książki XIX w., na pierwszym miejscu trzeba wymienić uniwersyteckie instytuty bibliotekoznawcze oraz biblioteki naukowe. Rezultaty tych badań są publikowane w *Rocznikach Bibliotecznych* i *Studiach o Książce*. Można również zaobserwować zainteresowanie dziejami książki w XIX w. na terenie regionów⁷. Potrzebę badań nad książką na Śląsku w XIX w. za sygnalizował S. Maksymowicz⁸. A. Kaźmierczak kreśląc *Stan badań nad historią produkcji książki polskiej w Wielkopolsce w okresie zaborów*⁹ dodał, że w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu utworzona została Pracownia Druków Wielkopolskich XIX w. „Ogólnymi założeniami tej placówki są: rejestracja, ochrona i ewentualna konserwacja dziewiętnastowiecznej książki wielkopolskiej ze szczególnym uwzględnieniem książek z pierwszej połowy XIX wieku” (s. 45-46).

Prace dotyczące historii książki XIX w. podejmowane są również w placówkach zajmujących się badaniami historycznymi, socjologicznymi, literackimi i prasoznawczymi. Studia opracowywane przez indywi-

² [T. Turkowski] J. Czarnecki: Rzut oka na historię książki wileńskiej. *Prz. bibliot.* R. 6: 1932 s. 1-41. Odb.; — : Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi. Z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie. Zebra. ... T. 1-3 cz. 1. Wilno 1935-1937.

³ M. Opałek: *Bibliopole lwowskie*. Lwów 1928 ss. 79; — : *Sto trzydzieści lat wśród książek*. Lwowskie antykwarye Iglowie. 1795-1928. Lwów 1928 ss. 32.

⁴ Z. Mocarowski: O historię drukarstwa polskiego. *Grafika pol.* R. 2: 1922 z. 1 s. 1-5.

⁵ P. Smolik: *Książka i czasopismo ilustrowane w Polsce w pierwszej połowie XIX w.* *Grafika* 1939 nr 2 s. 5-22.

⁶ A. Birkenmajer: *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego. 1817-1830*. Kraków 1929 ss. 97; — : *Fragmnty Belwederskiej Biblioteki w ks. Konstantego Pawłowicza w moim księgozbiore*. *Silva Rerum* 1930 z. 10/12 s. 194-216.

⁷ E. Słodkowski: *Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku*. (O polską bibliografię bibliologiczną za XIX w.) Warszawa 1973 s. 132-133.

⁸ S. Maksymowicz: *Zarys problematyki dziejów książki polskiej na Śląsku w XIX i XX w.* *Komunikat. Spraw. Wr. TN Ser. A* 13: 1968 s. 19-23.

⁹ *Zesz. nauk. UAM Bibliot.* z. 7: 1968 s. 35-49.

dualnych badaczy lub przygotowywane przez własnych pracowników publikuje *Rocznik Biblioteki Narodowej*.

Przedstawiona powyżej żywiłowa struktura badań nad historią książki polskiej XIX w. rzutuje na ich wyniki. Studia prowadzone zgodnie z zainteresowaniami indywidualnych badaczy lub z zadaniami specjalistycznych placówek mają najczęściej charakter monografii lub różnego typu artykułów zakreslających ramy tematyki według upodobań autorów lub ograniczających ją do obszaru regionu. Z powyższych powodów poszukujący syntezy informacji o książce polskiej w pierwszej połowie XIX w. sięga jedynie do ogólnych prac historycznoksiegotnawczych. Wśród nich na pierwsze miejsce wysuwa się *Encyklopedia wiedzy o książce* (Wrocław 1971), a następnie *Słownik pracowników książki polskiej* (Warszawa 1972), które zawierają wiele cennych, często gdzieś indziej nie publikowanych materiałów, zwłaszcza bibliograficznych.

Do dziedzin, które są najlepiej opracowane w zespole dyscyplin objętych zakresem historii książki XIX w., należą bibliologia i bibliografia, stanowiące jeszcze w owym czasie jedną wspólną naukę. Prace S. Wierczyńskiego *Teoria bibliografii w zarysie* (Wrocław 1951) i J. Korpały *Dzieje bibliografii w Polsce* (Warszawa 1969) omawiają wiek XIX do kładnie i obszernie, umieszczając go ponadto w ciągu chronologicznym dziejów, co pozwala określić rolę tego stulecia w rozwoju polskich dyscyplin księgotnawczych. Uzupełnieniem powyższych prac są rozprawy szczegółowe, z których przede wszystkim trzeba wymienić studium W. Nowodworskiego „*Bibliograficznych ksiąg dwoje*” *Joachima Lelewela*¹⁰, następnie A. Lewickiej-Kamińskiej *Jerzy Samuel Bandtkie jako księgotnawca*¹¹ oraz M. Łuszczynskiej i W. Szwarz artykułu o W. Trębickim¹². Przy tym stanie badań nad bibliografią i bibliologią można jedynie postulować rozwinięcie badań szczegółowych, które uzupełniałyby istniejące studia nowymi materiałami lub korygowałyby ustalone obecnie poglądy.

Sytuacja w zakresie badań nad historią bibliotekarstwa w pierwszej połowie XIX w. nie przedstawia się tak zadowolająco, jak na odcinku bibliograficznym. Najlepiej została opracowana historia bibliotek w Królestwie Kongresowym, przede wszystkim dzięki rozprawom M. Łodyńskiego¹³ i studiom poświęconym bibliotekom szkolnym, np. Z. Kempki¹⁴ lub M. Wełna-Adrianek¹⁵. Dziewiętnastowiecznymi dziejami bibliotek

¹⁰ Wrocław 1959 ss. 287.

¹¹ *Biał. Bibliot. Jąg. R.* 20: 1970 nr 1/2 s. 25-33.

¹² M. Łuszczynska, W. Szwarz: Władysław Trębicki, zapomniany bibliofil i bibliograf XIX wieku. *Bibliot. lub. R.* 4: 1959 nr 4 s. 17-25.

¹³ M. Łodyński: Materiały do dziejów państwowej polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. 1807-1831. Wrocław 1958 ss. 325 oraz artykuły tegoż autora w *Prz. bibliot.* z lat 1960-1966.

¹⁴ Z. Kempka: Biblioteki szkół elementarnych w Królestwie Polskim w latach 1815-1831. *Prz. bibliot. R.* 34: 1966 z. 1/2 s. 37-49.

¹⁵ M. Wełna-Adrianek: Początki bibliotekarstwa publicznego w Lublinie. *Rocz. bibliot. R.* 14: 1970 z. 3/4 s. 703-724.

szkół wyższych zajmują się najczęściej opracowania dotyczące całości kształtu działalności określonych bibliotek lub uczelni, a z licznych ówczesnie bibliotek prywatnych tylko niektóre, największe i spełniające doniosłą rolę kulturalną, doczekały się osobnych rozpraw lub artykułów, jak np. Biblioteka Wilanowska¹⁶, Krasieńskich¹⁷ lub Zamoyskich¹⁸. W sumie historia bibliotek polskich omawianego okresu wymaga pogłębienia studiów, objęcia nimi wszystkich typów bibliotek, zainteresowania się drobniejszymi księgozbiorami wraz z pojawiającymi się wtedy pierwszymi próbami społecznego organizowania bibliotek — wypożyczalni o charakterze publicznym.

Ze względu na to, że informacji o polskiej książce wytwarzanej w pierwszej połowie XIX w. dostarczają przede wszystkim prace o produkcji i rozpowszechnianiu wydawnictw, szczególnie nacisk powinien być położony na badania dotyczące drukarstwa, księgarstwa i produkcji wydawniczej.

W historii drukarstwa polskiego pierwsza połowa XIX w. nie była dotąd wyodrębniona. Z tego powodu informacje na ten temat można czerpać przede wszystkim z opracowań poświęconych dziejom drukarstwa w określonych miastach lub regionach. Należy tu wymienić takie studia, jak L. Abramowicza *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie* (Wilno 1925), W. Kwiatkowskiego *325 lat drukarstwa kaliskiego* (Kalisz 1928), P. Gduli *Drukarnia lubelskie*¹⁹, prace Z. Mocarskiego²⁰ lub A. Tuja-kowskiego²¹ o drukach pomorskich i inne pomniejsze. Drugą grupę materiałów stanowią monografie drukarni, których okres działalności obejmował również pierwszą połowę XIX w. Tu wymienić można następujące rozprawy: T. Frączyka *Drukarnia Biblioteczna w Puławach*²², J. Bogusławskiej *Dzieje Drukarni Prymasowskiej w Łowiczu*²³, J. M. Lecha o Drukarni Muncypalnej w Warszawie²⁴ lub A. Lemańskiego o oficynie Kantera w Kwidzynie²⁵. Pracą, która świadomie wyodrębniła historię drukarstwa pierwszej połowy XIX w. jest rozprawa C. Erbera *Dzieje i produkcja drukarstwa kieleckiego w latach 1818-1855*²⁶.

W sumie, trzeba to stwierdzić, studiów, które dostarczają materiałów do historii drukarstwa polskiego w pierwszej połowie XIX w., jest nie-

¹⁶ J. Rudnicka: *Biblioteka Wilanowska, 1741-1932*. Warszawa 1967 ss. 215.

¹⁷ I. Baranowski: *Biblioteka Ordynacji Krasieńskich w Warszawie*. Warszawa 1917 ss. 46.

¹⁸ B. Horodyski: *Zarys dziejów Biblioteki Ordynacji Zamoyskiej*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci K. Piekarskiego*. Wrocław 1951 s. 295-341.

¹⁹ Ann. UMCS Sect. F vol. 8: 1953 z. 2 s. 39-109.

²⁰ Z. Mocarski: *Toruń w historii drukarstwa*. *Prz. graf.* 1937 nr 22 s. 180-182, nr 23 s. 188-189.

²¹ A. Tuja-kowski: *Z dziejów drukarstwa i piśmiennictwa na Pomorzu. 400 lat drukarstwa w Toruniu, 1569-1969*. Warszawa 1970 ss. 173.

²² *Rozpr. Spraw. Muz. Nar. Krak.* t. 6: 1960 s. 134-164.

²³ J. Bogusławska: *Dzieje Drukarni Prymasowskiej w Łowiczu i jej produkcja*. 1761-1836. *Rocz. bibliot.* R. 9: 1965 z. 3/4 s. 225-271.

²⁴ M. J. Lech: *Przyczynek do historii Drukarni Muncypalnej w Warszawie. 1824-1869*. *Rocz. Bibliot. Nar.* 1: 1965 s. 320-336.

²⁵ A. Lemański: *Oficyna Kantera w Kwidzynie i jej druki polskie w latach 1772-1923*. *Kom. mazur.-warm.* 1963 nr 4 s. 505-541.

²⁶ *Rocz. Muz. Świętokrz.* 2: 8: 1973 s. 65-150.

wiele, a ponadto nie dotyczą one drukarstwa w miastach, w których przede wszystkim koncentrowała się produkcja wydawnicza w Polsce do 1850 r., a więc np. drukarstwa warszawskiego lub krakowskiego.

Stan badań nad drukarstwem polskim pierwszej połowy XIX w. przedstawia się skromnie pod względem ilościowym, a jednocześnie nie zadowala i pod względem metodologicznym. Omawiany okres to czasy stopniowego wprowadzania zmian i unowocześniania techniki i organizacji pracy drukarskiej. Zaważyło to na produkcji i zewnętrznej szacie wydawnictw. Historia drukarstwa omawianego okresu powinna ukazać stopień nasilenia tych przeobrażeń w określonych odcinkach czasowych i na określonych terytoriach, omawiając stan zakładów typograficznych pod względem wyposażenia, zaopatrzenia w papier, składów osobowego, kosztów druku itp. Obok analizy zaplecza ekonomiczno-technicznego drukarni powinna być podejmowana również analiza samej produkcji wydawniczej pod względem ilości, jakości technicznej i kompozycji typograficznej. Nie wszystkie prace dotychczasowe realizują w pełni powyższe postulaty, a ponadto — trzeba o tym pamiętać — studia nad określonymi zakładami drukarskimi nie mogą ukazać tych problemów w przekroju, na szerszym tle. Konieczne jest, obok badań nad poszczególnymi drukarniami, podejmowanie prac o historii techniki drukarskiej i organizacji produkcji książki. Z tego typu rozpraw, bez których nie sposób oceniać stan i poziom drukarstwa oraz wartość jednostkowych druków, odnotować można tylko artykuł M. Dąbrowskiego o stereotypii²⁷ i studium o litografii I. Tessaro-Kosimowej²⁸.

Podobnie jak historia drukarstwa, również dzieje księgarstwa polskiego w pierwszej połowie XIX w. obejmują okres przełomowy. W związku ze zmianami w stosunkach społeczno-gospodarczych i przekształcaniem się Polski z kraju feudalnego w kraj kapitalistyczny zaczęły wtedy powstawać firmy księgarskie o charakterze przedsiębiorstw kapitalistycznych, przyczyniając się do ukształtowania zawodu księgarza i wydawcy w pojęciu nowoczesnym.

Przemiań tych nie mogły dostrzec prace o księgarstwie opublikowane w XIX i na początku XX w. i dlatego obecnie przedstawiają one tylko materiał źródłowy, informacyjny. Również liczne artykuły w *Przeглядzie Księgarskim*, mające najczęściej ujęcie popularnonaukowe, nie mogły przyczynić się do pogłębienia wiedzy na tym odcinku. Dopiero publikacje z ostatnich lat o charakterze obszernych studiów, oparte na rozległej bazie źródłowej potraktowały penetrowany temat wnikliwiej. Należą do nich przede wszystkim monografie poświęcone księgarzom-wydawcom: dwa studia wydane w serii ossolińskiej Książki o Książce:

²⁷ M. Dąbrowski: Powstanie i rozpowszechnienie się stereotypii oraz jej zastosowanie w produkcji drukarskiej XIX w. *Roczn. Bibliot. Nar.* 8: 1972 s. 197-222.

²⁸ I. Tessaro-Kosimowa: Historia litografii warszawskiej. Warszawa 1973 ss. 301.

R. Cybulskiego *Józef Zawadzki, księgarz, drukarz, wydawca* (Wrocław 1972) i A. Skrzypczaka *Sennewaldowie, księgarze i wydawcy warszawscy* (Wrocław 1969), rozprawa M. Mlekickiej i J. Rogali o księgarni J. Pukszy²⁹, M. Rotterowej o księgarni Z. Schlettera we Wrocławiu³⁰, E. Słodkowskiej o F. S. Dmochowski³¹.

Z artykułów poświęconych księgarstwu omawianego okresu na uwagę zasługują również prace o księgarni Kornów³², wydawniczej działalności T. Mostowskiego³³, W. Stefańskiego³⁴ i spółce wydawniczej A. Gałęzowskiego³⁵. *Dzieje księgarstwa w Kielcach w latach 1826-1939* opracował J. Januszek³⁶. Specjalistyczny charakter mają rozprawy M. Prokopowicz *Z działalności warszawskich księgarzy i wydawców muzycznych w latach 1800-1831*³⁷ i H. Łapińskiego *U początków działalności wydawniczej Ossolineum, 1817-1834* (Wrocław 1973).

Praca Łapińskiego, poświęcona w głównej mierze historii tajnych druków Ossolineum, poruszyła dotąd mało zbadany problem drugiego nurtu polskiego księgarstwa w latach niewoli, obejmującego produkcję i rozpowszechnianie wydawnictw tajnych i zakazanych. Wiąże się z nim zagadnienie cenzury, również w pełni nie opracowane. Oprócz dwóch dawniej wydanych studiów: N. Gąsiorowskiej *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830* (Warszawa 1916) i A. Kraushara *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego 1819-1829* (Kra-ków 1911) oraz prac przyczynkarskich można zanotować tutaj jeszcze rozprawę W. Zajewskiego *Wolność druku w powstaniu listopadowym 1830-1831* (Łódź 1963).

Jak widać, tematyka księgarska dotycząca omawianego okresu nie jest jeszcze w pełni opracowana, chociaż można odnotować wzrost zainteresowania na tym odcinku. Daje się tu zaobserwować wyraźną tendencja prowadzenia studiów monograficznych, poświęconych działalności poszczególnych osób lub placówek księgarsko-wydawniczych. Mimo to ta domena badań zawiera jeszcze luki wynikające z braku prac dotyczących wielu, często ważnych firm księgarskich, jak np. Księgarni N. Glücksberga w Warszawie. Jednocześnie trzeba zwrócić uwagę na brak studiów nad kompleksową analizą produkcji wydawniczej i orga-

²⁹ M. Mlekicks, J. Rogala: Księgarnia wydawnicza Józefa Pukszy w Warszawie. 1815-1834. *Rocz. bibliot.* R. 10: 1966 z. 1/2 s. 91-140.

³⁰ M. Rotterowa: Księgarnia i wydawnictwo Zygmunta Schlettera we Wrocławiu. 1833-1855. Wrocław 1956 ss. 103.

³¹ E. Słodkowska: Działalność wydawnicza F. S. Dmochowskiego. 1820-1871. Warszawa 1970 ss. 270.

³² J. Wądołkowska: Bibliografia polonistów wydanych przez firmę Kornów we Wrocławiu. *Kwart. opol.* R. 2: 1956 nr 2 s. 141-157, nr 3 s. 160-164; A. Mendykowa: Udział J. S. Banetkiego w działalności wydawniczej firmy Kornów we Wrocławiu. *Rocz. bibliot.* R. 11: 1967 nr 1/2 s. 83-108.

³³ J. Flańt: Tadeusz Mostowski jako wydawca. *Ze Skarb. Kult.* z. 12: 1960 s. 73-119.

³⁴ F. Paprocki: Walenty Stefański. 1813-1877. W: *Wydawnictwo Wielkopolskie XIX w. Poznań 1959 s. 223-245; —: Walenty Stefański. 1813-1877. W: Wielkopolskie XIX w. T. 1. Poznań 1966 s. 263-288.*

³⁵ E. Słodkowska: Spółka wydawnicza pod firmą drukarni A. Gałęzowskiego w Warszawie. *Rocz. Bibliot. Nar.* 4: 1969 s. 317-332.

³⁶ *Rocz. bibliot.* R. 12: 1968 s. 237-298.

³⁷ W: *Szkice o kulturze muzycznej XIX w. Warszawa 1971 s. 39-49.*

nizacji handlu księgarskiego omawianego okresu. Potrzebę opracowania tego rodzaju studium dyktuje specyfika stosunków społeczno-ekonomicznych w ówczesnej Polsce, z którą wiąże się podejmowanie inicjatyw wydawniczych i tworzenie form rozpowszechniania książek poza kręgiem profesjonalnego księgarstwa. Kompleksowa charakterystyka rynku księgarskiego powinna ułatwić ocenę ówczesnego repertuaru wydawniczego i społecznej recepcji książki, a tym samym dostarczyć zasadniczych materiałów do badań nad kulturą książki, w szczególności do badań nad czytelnictwem pierwszej połowy XIX w.

Badania nad historią czytelnictwa i recepcją książki cieszą się coraz większym uznaniem w kręgu historyków i socjologów literatury. Problemy te włączane są obecnie do studiów o tematyce szerszej, obejmującej problemy życia kulturalnego i literackiego epoki³⁸. Z punktu widzenia potrzeb nauki o książce celowe jest prowadzenie samodzielnych prac nad historią czytelnictwa, obejmujących recepcję nie tylko literatury pięknej, ale wszelkich typów publikacji, bez względu na ich formę wydawniczą, piśmienniczą lub zawartość treściową. W odniesieniu do omawianego okresu te badania mają specjalne znaczenie, ponieważ dotyczą czasów, w których kształtował się krąg publiczności czytającej, obejmujący swym zasięgiem coraz liczniejsze, a często zupełnie nowe grupy społeczne. W pierwszej połowie XIX w. kształtuje się typ masowego odbiorcy książki, powstaje zapotrzebowanie na publikacje przeznaczone dla niższych klas społecznych, rozwija się czytelnictwo kobiet i młodzieży.

Te wszystkie, tak bardzo ważne dla historii książki zagadnienia, jeśli dotąd były omawiane, to najczęściej fragmentarycznie w ramach prac dotyczących bibliotekarstwa, księgarstwa lub socjologii literatury. Z samodzielnych opracowań można wymienić zaledwie kilka niewielkich rozmiarami studiów, jak np. W. Parkota *Czytelnictwo wśród mieszczaństwa warszawskiego na przełomie XVIII i XIX w.*³⁹, M. Walentynowicz „*Towarzystwa czytelne*”. *Z dziejów organizacji czytelnictwa w Polsce*⁴⁰, M. Wachowskiego *Wczesne ślady zorganizowanego czytelnictwa w Poznaniu w pierwszej połowie XIX w.*⁴¹ lub H. Winnickiej o odbiorcach *Dziejów potocznych Lelewela*⁴².

Stan prac nad czytelnictwem pierwszej połowy XIX w. nie pozwala więc nawet ocenić rozmiaru problemu lub ustalić metody badań, zwłaszcza w zakresie wykorzystania źródeł. Biorąc jednak pod uwagę znaczenie, jakie ówczesnie przykładano do rozwoju czytelnictwa i spopulary-

³⁸ Por. zwłaszcza J. Kamionkova: *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX w.* Warszawa 1970 ss. 426; Z. Jagoda: *O literaturze i życiu literackim Wolnego Miasta Krakowa, 1816-1846.* Kraków 1971 ss. 374.

³⁹ W: *Z dziejów Książki i Bibliotek w Warszawie.* Warszawa 1961 s. 51-75.

⁴⁰ *Prz. bibliot.* R. 30: 1962 z. 2 s. 123-130.

⁴¹ *Stud. Mater. Dziej. Wielkop.* t. 2: 1956 z. 2 s. 425-427.

⁴² H. Winnicka: *Ceny, nakłady, odbiorcy „Dziejów potocznych” Joachima Lelewela.* *Zesz. nauk. UŁ Ser. 1* 1959 z. 12 s. 153-168.

zowania książki, podjęcie studiów na ten temat nie tylko wzbogaci naszą wiedzę o książce, ale ułatwi wykrycie zjawisk dotąd nieuwzględnianych w badaniach nad historią kultury narodowej.

Badacze historii czytelnictwa dążą do ustalenia liczby i typów czytelników, a również analizują poczynność ukazujących się w danym czasie wydawnictw. Dla badań nad tym ostatnim zagadnieniem przydatne są studia dotyczące określonych typów publikacji. I na tym odcinku pierwsza połowa XIX w. przedstawia się jako okres odrębny i godny uwagi, bowiem wtedy powstaje lub rozwija się szereg typów wydawnictw, które odegrały znamienne rolę w życiu kulturalnym i w rozwoju oświaty.

Na pierwszym miejscu trzeba tu wymienić czasopisma, których w pierwszej połowie XIX w. ukazywało się w Polsce wiele. Wyodrębniły się wówczas typy czasopism dla kobiet, dla młodzieży, ukształtowała się forma czasopisma popularnonaukowego; powstaje potrzeba wydawania czasopism specjalnych (lecarskich, rolniczych, prawniczych, technicznych); zmienia się krąg odbiorców czasopisma ogólnonaukowego, bowiem zaczynają być wydawane dla szerokiej publiczności czytającej czasopisma kulturalne, z których wyrasta w ostatnich latach omawianego okresu typ magazynu ilustrowanego.

Bogata problematyka ówczesnego czasopiśmiennictwa znalazła wyraz w opublikowaniu kilkudziesięciu artykułów, studiów, a nawet osobno wydanych rozpraw. Podjęli tę tematykę przede wszystkim historycy prasy, skupieni w ośrodkach badań prasoznawczych, zwłaszcza w Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. PAN. Z licznych studiów, opublikowanych przez tę Pracownię zwłaszcza w *Roczniku Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, odnotować trzeba J. Łojka *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661-1831* (Warszawa 1972), stanowiący pierwszą polską próbę tego rodzaju syntezy. Z publikacji wydanych poza środowiskiem prasoznawców wymienić można M. Straszewskiej rozprawę o czasopismach literackich z lat 1832-1848⁴³, studium J. Chałasińskiego *Czasopisma naukowe warszawskie w latach Królestwa Kongresowego 1815-1830*⁴⁴, T. Ostrowskiej *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX w. 1800-1900* (Wrocław 1973).

Dużym zainteresowaniem cieszą się również poszczególne czasopisma pierwszej połowy XIX w., z których około 20 doczekało się osobnych omówień w postaci artykułów, szkiców, a nawet monografii⁴⁵.

⁴³ M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 1-2. Wrocław 1953-1956.

⁴⁴ W: J. Chałasiński: *Kultura i naród*. Warszawa 1968 s. 254-357.

⁴⁵ Z ważniejszych opracowań można wymienić: A. Kowalskiej *Momus A. Żółkowskiego 1820-1821* (Warszawa 1956 ss. 233); M. Michałowskiej *prace dotyczące Dziennika Poznańskiego* (*Zesz. nauk. UAM Bibliot.* z. 8: 1969 s. 195-216), *Gazety W. Ks. Poznańskiego* (*Rocz. Bibliot.* Nar. 2: 1966 s. 264-288), *Pisma Miesięcznego* (*Zesz. nauk UAM Bibliot.* z. 8: 1969

Jak można spostrzec, wiedza o czasopiśmiennictwie omawianego okresu stanowi przedmiot badań szeroko zakrojonych i rozwijających się. Opracowania naukowego doczekały się również kalendarze dziewiętnastowieczne, typ publikacji popularnonaukowych cieszący się specjalnym powodzeniem w szerokich kręgach społeczeństwa⁴⁶. Natomiast nie podjęta została analiza innych typów wydawnictw charakterystycznych dla pierwszej połowy XIX w. Chodzi tu zwłaszcza o almanachy, zwane wtedy noworocznikami, i wszelkiego rodzaju „pisma zbiorowe”, a następnie o publikacje przeznaczone dla określonego typu odbiorców, jak książki dla dzieci, dla kobiet lub nieliczne jeszcze wówczas i z tego względu godne uwagi publikacje przeznaczone dla ludu. Tęgo rodzaju studia mogłyby wzbogacić wiedzę o rozwoju produkcji wydawniczej, określić rolę książki w kształtowaniu się form kultury i oświaty, a wreszcie uzupełnić obraz ówczesnego społeczeństwa.

Studia nad typami wydawnictw są integralnie powiązane z badaniami ściśle księgoznawczymi, obejmującymi analizę kompozycji wydawniczej, typograficznej, oprawę, jakość papieru, a nawet badania konkretnych wydań dzieł lub poszczególnych ich egzemplarzy. Na potrzebę tego typu badań zwrócili już uwagę K. Budzyk⁴⁷ i A. Kaźmierczak⁴⁸, szerzej ich problematyką zajęła się E. Słodkowska w artykule *Wydawnictwa dziewiętnastowieczne jako przedmiot badań księgoznawczych*⁴⁹, sygnalizując cechy wyróżniające książki pierwszej połowy XIX w. z całości produkcji wydawniczej minionego stulecia.

W podsumowaniu powyższego omówienia trzeba zaznaczyć, że nie objęło ono wszystkich prac i tematów związanych z badaniami książki z pierwszej połowy XIX w. Pominięto w nim liczne artykuły o tematyce szczegółowej, mające charakter przyczynków, prace publicystyczne lub komunikujące fakty powszechnie znane. Studia specjalistyczne, które tylko fragmentarycznie dotyczą książki XIX w., uwzględnione zostały jedynie wtedy, gdy dla badań nad omawianym okresem mają szczególne znaczenie. Nie zmienia to jednak faktu, że wszystkie, nie tylko wymienione, studia, przyczynki, wzmianki przy obecnym stanie badań stanowią ważne źródło informacji, zwracając nieraz uwagę na fakty nieznane lub materiały gdzie indziej nie wykorzystane.

s. 217-225), *Weterana Poznańskiego* (Ibid. z. 7: 1968 s. 181-201); M. Romankówny *Pszczołka Krakowska* (Kraków 1939); Hanny Tadeusiewicz opracowania dotyczące *Dziennika Warszawskiego* (Roczn. Hist. Czes. t. 6: 1967 z. 2 s. 5-23), *Chwili Spoczynku* (Roczn. bibliot. R. 10: 1966 z. 34 s. 345-351) i *Dekameronu Polskiego* (Roczn. Hist. Czes. t. 6: 1969 z. 1 s. 13-18); L. Żarów-Mańszewskiej o *Dzienniku dla Dzieci Fachowicza* (Rozpr. Dziej. Ośw. t. 4: 1961 s. 125-176); R. Żurkowej *Rozmaitości Naukowe 1828-1831* (Roczn. bibliot. R. 9: 1968 z. 1/2 s. 69-95); B. Zakrzewskiego *Tygodnik Literacki 1838-1845* (Warszawa 1964 ss. 235).

⁴⁷ T. Turowska-Bar: *Polskie kalendarze XIX wieku*. Łódź 1967 ss. 51.

⁴⁸ K. Budzyk: *Księgoznawstwo jako wiedza współczesna*. *Prz. hum.* R. 3: 1959 nr 4 s. 145-158; —: *Dlaczego zapominana? Tyg. demokr.* 1960 nr 5 s. 1.

⁴⁹ A. Kaźmierczak: *Stan badań ... s. 35-36*.

⁵⁰ *Prz. bibliot.* R. 39: 1971 s. 112-127.

Dobór omówionej literatury dyktowany był przede wszystkim chęcią wyodrębnienia problematyki związanej ściśle z księgoznawstwem pierwszej połowy XIX w. i podkreślenia znaczenia, jakie studia nad tym tematem mogą mieć dla rozwoju wiedzy o książce. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, mimo widocznego wzrostu zainteresowania stan badań nad książką omawianego okresu nie jest jeszcze zadowalający. Brakuje syntez dziejów bibliotekarstwa, drukarstwa i księgarstwa. Historia czytelnictwa dopiero zaczyna stanowić przedmiot dociekań badawczych. Zadania badań, ich metody, cel nie są jeszcze sprecyzowane, a w dużym stopniu pomniejsza ich wyniki brak opracowania źródeł. Wydaje się konieczne podjęcie prac nad bibliografią księgoznawstwa polskiego za XIX w., jak również spenetrowanie i częściowe co najmniej wydanie dokumentów zachowanych w archiwach.

Opracowanie wzmiankowanej bibliografii stanowi jedno z podstawowych zadań, które stoją przed badaniami nad historią polskiej książki omawianego okresu. Zagadnienie to zostało omówione w jednym z zeszytów Prac Instytutu Bibliograficznego⁵⁰, gdzie również przedstawiono propozycję organizacji prac na tym odcinku, jako wstępnego etapu systematycznie prowadzonych badań. Trzeba bowiem zaznaczyć, że chociaż dziejami książki dziewiętnastowiecznej interesowano się od dawna, to jednak nie były one i dotąd nie są przedmiotem badań zaplanowanych i prowadzonych systematycznie a skoordynowanych przez powołaną do tego celu placówkę. Studia w tym zakresie mają charakter żywiołowy, są prowadzone indywidualnie lub przez różnego typu instytucje, a często nie wchodzą do planów naukowych.

Żywiołowe podejmowanie badań nie sprzyja ich prowadzeniu w sposób systematyczny i planowy. Przemawia to za potrzebą koordynacji, przedyskutowania kolejności potrzeb i określenia zadań ośrodków, które omawianą tematyką się zajmują. Wydaje się, że najlepszą formą dla takiej dyskusji byłaby ogólnokrajowa konferencja zwołana z inicjatywy bibliotekarzy, gdyż wydawnictwa z pierwszej połowy XIX w. znajdują się przede wszystkim w zbiorach bibliotek i podlegają opiece pracowników tych placówek. Jak dotąd jednak biblioteki, pieczołowicie ochraniające stare druki i inne zabytkowe dokumenty, nie troszczą się specjalnie o zabezpieczenie i wnikliwe opracowanie druków z pierwszej połowy XIX w., choć są wśród nich egzemplarze cenne, a nawet unikalne. Warto pamiętać opracowując i szacując zbiory biblioteczne, że książki z pierwszej połowy XIX w. stanowią publikacje, które służą poznaniu epoki nie tylko dzięki treści w nich zawartej, ale również jako dokumenty działalności kulturalnej, oświatowej i narodowowyzwoleńczej, a wreszcie — jako wytwory pracy ludzi tamtych czasów.

⁵⁰ E. Siodkowska: Problemy księgoznawcze w Polsce XIX w. Warszawa 1974 ss. 134.

ELŻBIETA SŁODKOWSKA

THE HISTORY OF THE POLISH BOOK
IN THE FIRST HALF OF THE 19th CENTURY
STATE-OF-THE ART REPORT

The first half of the 19th century is a distinct period in the history of the Polish book. That is due to the political and economic situation of the country at that time, and to the contemporary organization of printing and book trade. Despite interest given to that period the results are hardly satisfying for lack of proper organization of researches. The author discusses achievements in the historiography of libraries, bibliography, printing, book-trade, reading. Attention is called to the need for researches on various types of publications (periodicals, books for children, women and lower classes) as well as on individual published works (analysis of typographic composition, paper, etc.). Finally, the author appeals to librarians to take more interest in the history of the 19th century book.

MARIAN J. LECH

STAN BADAŃ NAD HISTORIĄ KSIĄŻKI POLSKIEJ
1850-1918

Cezury chronologiczne przyjęte w niniejszej pracy mogą oczywiście być zakwestionowane. Szczególnie sporna jest data 1850 r. Nie dzieje się wtedy nic szczególnego, nic co rewolucjonizowałoby proces wytwarzania książki czy jej rozpowszechniania i konsumpcji. Fakty takie (wprowadzanie nowych technik druku, powstawanie wielkich firm nakładczo-księgarskich, organizowanie wielkich bibliotek, prace na tematy dotyczące historii czy teorii książki) miały miejsce raczej na początku XIX wieku. Dla daty 1850 można natomiast znaleźć inne uzasadnienie. Będzie nim sytuacja prawna książki polskiej formowana przez sytuację polityczną. Przeciż właśnie na okres 1846-1848 przypadają wielkie wstrząsy powstania krakowskiego i Wiosny Ludów, które odbiły się głośnym echem także w Królestwie i zapoczątkowały nową sytuację prawną w krainach polskich. Mniej kłopotów jest z datą końcową: jest ona jednoznaczna politycznie¹.

W niniejszym artykule interesować nas będą obszary etnicznie polskie, gdzie w oparciu o biospołeczne i językowe zaplecze działały polskie ośrodki książki. Tematycznie — obejmiemy historię całego procesu wytwarzania i konsumpcji książki — od papierni poprzez drukarnie i księgarnie aż po czytelnice².

Temat tytułowy podejmowany był w przełomowych dla bibliologii polskiej chwilach, wtedy kiedy trzeba było dokonać przeglądu osiągnięć i sformułować nowe postulaty badawcze. Tak działo się na przykład na IV Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w Warszawie w 1936 r. Sprawy badań nad poszczególnymi dziedzinami bibliologii poświęcono wówczas trzy poważne referaty na obradach sekcji księgoznawczej³. Rzecz jednak

¹ Dyskusje merytoryczne nad periodyzacją dziejów Polski i w wyniku tych dyskusji zastosowane cezury znalazły odbicie w układzie kolejnych tomów *Historii Polski* wydawanej przez Instytut Historii PAN.

² M. J. Lech: Kartoteka źródeł archiwalnych do dziejów książki i czytelnictwa polskiego, 1800-1939. *Biul. inf. Bibliot. Nar.* 1964 nr 4 s. 14-15. — Przyjęto plan kwereydy właśnie w takim układzie.

³ Z. Mocarcki: Stan badań polskiego księgarstwa nakładowego. W: *IV Zjazd Bi-*

znamienna: wiek XIX w ogóle, a zwłaszcza interesujący nas okres, potraktowany jest w tych referatach marginesowo. Właściwie referenci nie mają jeszcze wówczas nic do powiedzenia, formułują tylko postulaty badawcze — i to dotyczące okresu wcześniejszego.

Okres następny — wojenny i powojennej odbudowy bibliologii — omówiła H. Więckowska w swym referacie na VI Zjeździe Bibliotekarzy Polskich w 1968 r.⁴ Tu widoczny jest już wyraźny skok jakościowy. Autorka wymieniła czasopisma, które interesują się stanem badań bibliologicznych (np. *Przegląd Biblioteczny*, *Roczniki Biblioteczne*), bibliografię bibliologiczną wydawaną przez Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej, bibliografię wiedzy o książce P. Grzegorzcyka publikowaną w *Roczniku Literackim*, *Kronikę naukową bibliotek szkół wyższych* (stała rubryka w *Rocznikach Bibliotecznych*), wykazy prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych, referaty na Kongres Nauki Polskiej w 1951 r. — jako źródła informacji o stanie badań nad zagadnieniem. Przedstawiła organizację pracy naukowej, warsztaty i kadre bibliologów oraz stan i kierunki badań bibliologicznych. Wśród publikacji wyróżniła prace z zakresu teorii bibliologii, dziejów książki, historii bibliotek, bibliotekarstwa i czytelnictwa. We wnioskach ogólnych i postulatach wysunęła potrzebę ukończenia dokumentacji zbiorów bibliotecznych, m. in. rejestracji bibliotecznych zbiorów specjalnych, rozwinięcia badań z zakresu bibliotekarstwa, wznowienia *Podręcznego słownika bibliotekarza*, podjęcia systematycznych recenzji bibliologicznej literatury zagranicznej.

I znów w tym referacie powtarza się sytuacja z 1936 r. Podane przez autorkę postulaty nie dotyczą historii, a wymieniane przez nią prace związane z interesującym nas okresem są nieliczne: dziejów książki dotyczą przyczynki M. Mlekickiej i J. Rogali, M. Kuny, T. Perkowskiej, A. F. Grabskiego, historii bibliotek — prace J. Jaworskiej, M. Walentyłowicz, J. Wróblewskiego, w szczególności praca o Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie H. Kozerskiej, o Bibliotece Ordynacji Zamojskiej B. Horodyskiego, J. Rudnickiej o Bibliotece Wilanowskiej i Bibliotece I. Potockiego i wreszcie prace na temat historii bibliotek pisane z okazji ich jubileuszów: *Z dziejów książki i bibliotek w Warszawie* (Warszawa 1961) i J. Trzynałdowski *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817-1967* (Wrocław 1967), a także licznych bibliotek terenowych.

Można uzupełnić wywody H. Więckowskiej, podając dalsze dane o pracach pisanych przed 1967 r. Właśnie pod koniec opisywanego przez autorkę okresu zarysowuje się i daje znać o sobie ośrodek badań nad

bliotekarzy Polskich. Referaty. Cz. 2. Warszawa 1936 s. 45-49; — : Stan badań polskiego druku. *Ibid.* s. 51-60; J. Muszkowski: Handel księgarski. *Ibid.* s. 71-78.

⁴H. Więckowska: Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych. 1945-1967. W: *Księga VI Zjazdu Bibliotekarzy Polskich*. Warszawa 1969 s. 45-71.

historią książki utworzony w Bibliotece Narodowej. Powstają tu w 1964 r. plany kwereńd archiwalnych⁵, pojawiają się pierwsze przyczynkowe monografie, traktujące o połowie i schyłku wieku XIX⁶. Można jeszcze wspomnieć o nie sygnalizowanej przez autorkę historii książki technicznej⁷, z dzieł ogólnych — o popularnej pracy L. Gocla *Przypadki JKM Książki*⁸ oraz o kilku pozycjach szczegółowych, traktujących o poszczególnych krainach polskich⁹.

Rzecz jednak leży w czym innym. Uderza mianowicie znikoma jeszcze wówczas liczba prac, traktujących o drugiej połowie XIX i pierwszym dwudziestolecium wieku XX oraz brak w wysuwanych postulatach badawczych postulatu badań historycznych. Zresztą, te dwie sprawy najwyraźniej warunkują się wzajemnie.

Tendencje zanotowane przez H. Więckowską w jej artykule rozwijają się dotychczas, zarówno w zakresie zjawisk pozytywnych, jak i niebyłoby dla spraw omawianych w naszym artykule pomyślnych. Czynne są pisma bibliotekarskie, wydano *Encyklopedię wiedzy o książce* — *EWoK* (Wrocław 1971) i *Słownik pracowników książki polskiej* (Warszawa 1972). Rozwijają się i specjalizują instytuty bibliotekoznawstwa. We wszystkich tych centrach daje się jednak zauważyć wciąż jeszcze niewielkie zainteresowanie historią książki.

Musimy się zastrzec, iż całkowicie doceniamy rolę badań bibliotekoznawczych, badań nad problematyką socjologiczną biblioteki współczesnej i czytelnictwa. Są one konieczne, nie byłoby bez nich tak wielkiego rozwoju bibliotek — i w Polsce i w świecie. Dobrze jednak wyrobić sobie szerszą nieco perspektywę widzenia spraw bibliotecznych także w głąb dziejów. A jak jest w naszej historiografii?

W *EWoK-u* i w *Słowniku* są hasła traktujące o książce i o jej ludziach drugiej połowy wieku XIX i pierwszych dwu dekadach wieku XX. Najważniejsze nasze czasopisma biblioteczne użyczają swych łamów także i artykułom na te tematy. Znajdziemy je w *Rocznikach Bibliotecznych*, w *Roczniku Biblioteki Narodowej* i w fachowych czasopismach regionalnych. Za rok 1970 odnotować należy ważne na tym polu wydarzenie. Zaczął się mianowicie ukazywać rocznik *Studia o Książce*, ogólnopolski organ szkół wyższych. Założeniem naczelnym wydawnic-

⁵ M. J. Lech, op. cit. s. 15.

⁶ — : Przyczynek do historii Drukarni Muncypalnej w Warszawie. 1824-1869. *Rocz. Bł. Błot. Nar.* 1: 1965 s. 320-336; — : Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, 1806-1872. *Ibid.* 2: 1966 s. 362-378; J. Korpała: Biblioteka Publiczna Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza. *Ibid.* s. 379-396; M. J. Lech: Pracownicy Drukarni Skarbowej, 1838-1869. *Ibid.* 3: 1967 s. 347-378 — że wymienię tylko prace związane z *Rocznikiem Biblioteki Narodowej*.

⁷ T. Nowaki: Cztery wieki polskiej książki technicznej, 1450-1850. Warszawa 1961 ss. 357; J. Piaskowski: Polska książka odlewnicza na przestrzeni wieków. Kraków 1968 ss. 54.

⁸ Wrocław 1963 ss. 383.

⁹ I. Turowska-Bar: Polskie kalendarze XIX wieku. Łódź 1967 ss. 51; P. Gdula: Drukarstwo lubelskie. *Ann. UMCS Sect. F* vol. 8: 1953 s. 39-112; S. Kroczałkova: Polskie czytelnictwo ludowe na Pomorzu Gdańskim w czasie zaboru pruskiego. 1849-1920. *Spraw. Wr. TN Selar. A t.* 22: 1967 s. 23-26; A. Jagusztyn: Działalność księgarsko-wydawnicza J. A. Pelara w Rzeszowie w latach 1848-1886. *Rocz. Woj. rzesz.* 4: 1962/63 s. 213-236.

two ma być eksploracja tematyki księgoznawczej w jak najszerszym zakresie. Dużą wagę przywiązuje się w tym czasopiśmie do historycznego ujmowania problematyki książki. Znajdują się wśród tych artykułów i takie, które dotyczą omawianego przez nas okresu. Tak więc poszerzona została baza, na której rozwijać się może interesująca nas tematyka.

Wydawnicza produkcja naukowa na temat historii książki XIX/XX wieku reprezentowana jest głównie przez artykuły w wymienionych czasopismach. Uderzający jest natomiast brak zupełny syntezy zagadnienia. Poza przestarzałymi już opracowaniami ogólnymi — Muszkowskiego, Grycza, Świerkowskiego — z ich marginalnym potraktowaniem tematu książki XIX/XX wieku nie istnieje żadna ogólniejsza próba podjęcia tego zagadnienia. Brak jest nawet monografii poszczególnych szerszych zagadnień. Bo przecież *Drukarskim szlakiem*, 283-stronicowy almanach, wydany w Warszawie w 1970 r. z okazji 100-nej rocznicy powstania Związku Zawodowego Drukarzy Polskich, nie pretendował do takiej roli. Cenne są w nim niektóre artykuły¹⁰, ale nie czynią one wiosny. Podobną rolę — na znacznie skromniej zakreślonym terenie — spełnia inny almanach poświęcony już tylko drukarstwu kieleckiemu¹¹. Tu zwraca uwagę praca J. Nosala¹², a także szereg materiałów wspomnieniowych. Małej monografii okolicznościowej doczekali się introligatorzy krakowscy¹³. Wreszcie w serii *Książki o Książce* mamy rzecz o Sennewaldach¹⁴.

W innych natomiast dziedzinach historii książki XIX/XX wieku bazujemy głównie — jak już mówiliśmy — na artykułach w czasopismach. Przejrzujmy ich zawartość, uwzględniając tematykę ogólną oraz dotyczącą drukarń, księgarzy i księgarń, wydawnictw, a wreszcie bibliotek i ludzi z bibliotekami związanych.

Na wstępie wymienić trzeba niewielkie prace niżej podpisanego traktujące o bazie źródłowej zagadnienia¹⁵. Przyczyny trudności szuka autor w zbyt powolnym przystosowywaniu się naukowców zajmujących się badaniami nad historią książki do nowych warunków pracy, do nowych zwłaszcza rodzajów źródeł. Obecnie konieczne jest włączanie do badań naukowych nowych rodzajów źródeł, operowanie jednocześnie kilku ich rodzajami. Tylko mając do dyspozycji pamiętnik, list, artykuł w czaso-

¹⁰ K. Świerkowski: Z biegiem wieków. W: *Drukarskim szlakiem*. Warszawa 1970 s. 29-41; M. Ziemiński: Stary konfekcik zawodu. *Ibid.* s. 51-57.

¹¹ *Almanach drukarstwa Kielecczyny*. Kielce 1969 ss. 122.

¹² Z. Nosala: Zarys historii drukarstwa w Kielecczynie. W: *Almanach drukarstwa Kielecczyny*, s. 5-21.

¹³ J. Dobrzycki: Zarys dziejów introligatorstwa w Krakowie. 1568-1963. Kraków 1963 ss. 55.

¹⁴ A. Skrzyżczak: Sennewaldowie, księgarze i wydawcy warszawscy. Wrocław 1969 ss. 163.

¹⁵ M. J. Lech: Materiały do dziejów książki i czytelnictwa w okresie zaborów w archiwach polskich. *Rocz. Bibliot. Nar.* 5: 1969 s. 23-37; — : Materiały do dziejów książki i czytelnictwa polskiego w bibliotekach i archiwach leningradzkich. *Biul. inf. Bibliot. Nar.* 1968 nr 3 s. 25-27.

piśmie i jednocześnie źródło archiwalne można kreślić możliwie pełny, najbardziej zbliżony do prawdy obraz dziejów zakładu drukarskiego, księgarni bądź czytelnii.

Odbija się to wyraźnie w piśmiennictwie naukowym. Badania nad historią książki rozwijają się najżywiej tam, gdzie badacze sięgnęli do szerokiej kwerend archiwalnych i kwerend w czasopiśmie. Zwłaszcza kwerendy w archiwach ujawniły, jak obfity jest zasób materiałów. Rządy zaborcze usiłowały w omawianym okresie ująć w karby i zdusić ruch narodowy polski, pobudzany i szerzony przez słowo drukowane. Stąd też gwałtowne ataki na drukarnie, księgarnie i czytelnie, stąd mnogość w każdym zaborze przepisów regulujących, ograniczających swobodę ruchu. Przepisy te były egzekwowane ściśle przez policję i każda sprawa znajdowała odbicie w aktach. Akta te zachowały się. W Królestwie Polskim są to akta Głównego Zarządu Druków w Petersburgu i jego odpowiedników na niższych szczeblach w kancelariach: generała-gubernatora oraz dziesięciu gubernatorów. Trafiała tam każda sprawa o założenie nowej drukarni, księgarni czy czytelnii i każda obrastała w opinie i załączniki. Dzięki nim można odtworzyć wiernie to wszystko, co petent chciał władzy powiedzieć o sobie, i wszystko, co władze wiedziały o petencie. Często były to sprawy wtórne może dla właściwego tematu, jakim jest książka, ale pierwszorzędne dla odtworzenia socjologicznej „otoczki” każdego takiego zakładu. Dowiadujemy się więc o pochodzeniu społecznym, o stanie wykształcenia, o stanie finansów petenta, o jego stanie zdrowia, stanie rodzinnym, o tym, co myśli on na temat rynku księgarskiego i co myśli o swoim zawodzie. Dowiadujemy się też o tym, jakie maszyny znajdują się w drukarni, jakiej marki, jakich wymiarów, jakiej wydajności, jak wygląda lokal przeznaczony na drukarnię czy księgarnię. Wszystko to jest podbudowane opinią władz. Z tych opinii dowiadujemy się o przeszłości petenta, o jego „prawomyślności”, ale też niejednokrotnie i o stanie oświaty na danym terenie, poziomie czytelnictwa, zapotrzebowaniu na książki czy na druki.

Powyższe odnosi się do przedsięwzięć prywatnych, legalnych, kiedy chodziło o transakcje jawne między władzą a obywatelem. Ale w aktach policyjnych, przede wszystkim generała-policmajstra i generała-gubernatora, odnajdziemy, co władze zaborcze wiedziały o krążeniu tajnej książki, o tajnych drukarniach, księgarniach i czytelniach.

Drukarnie, zwłaszcza większe, podlegały prawu przemysłowemu. Tak np. akta Inspekcji Fabrycznej zawierają informacje o drukarniach jako zakładach przemysłowych z ich urządzeniami, bezpieczeństwem i higieną pracy, regulaminami pracy itp. Z akt finansowych odtwarzamy gospodarkę pieniężną zakładów książki.

Najwięcej jednak materiału zawierają, wciąż jeszcze w minimal-

nym procencie wykorzystane, akta notarialne i częściowo hipoteczne deponowane w archiwach. Tu zapisywano transakcje już od dwu rubli — i każdy, kto chciał uprawomocnić swoje przedsięwzięcie, opisywał je u notariusza: Trafiały tu więc inwentarze zakładów książki, akty ich kupna i sprzedaży, zakupy maszyn i urządzeń, darowizny, interczyzy, testamenty — i wszędzie w nich podaje się ilość maszyn, książek, papieru.

Trzeba się tylko zastrzec, iż przy korzystaniu z akt konieczne jest przeprowadzanie dowodu ich wiarygodności i pełności. Losy zwłaszcza wojenne nie oszczędziły tych materiałów i często nie wiemy, w jakim stopniu zachowane są te źródła.

Dla innych zaborów sytuacja jest podobna. Wszystkie trzy typy źródeł: akta policyjne i cenzury, akta gospodarczo-przemysłowo-finansowe i akta notarialne znajdujemy w kancelariach zarówno Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Śląska, Prus czy Galicji i Krakowa.

W kierunku opracowania i udostępnienia źródeł archiwalnych do dziejów książki na określonym terenie idą artykuły M. J. Lecha i S. Lewandowskiego w *Roczniku Biblioteki Narodowej* i w *Roczniku Warszawskim*¹⁶. J. Ratajewski¹⁷ sięgnął po inny rodzaj rzadko wykorzystywanych a tak przecież cennych i pełnych wiadomości źródeł, jakimi są czasopisma regionalne. Obok archiwaliów są one najbogatszą kopalnią wiadomości o regionalnych dziejach książki. Wymagają jednak niesłychanie pracochłonnej, starannej kwerendy. Tu jest pole do popisu dla licznych ośrodków naukowych regionalnych, które mogłyby skierować swoje siły i środki na takie kwerendy oraz na prace oparte na uzyskanych z kwerend źródłach¹⁸.

Dla drukarstwa próbę omówienia czasopisma jako źródła podjęła H. Tadeusiewicz¹⁹. Zajęła się ona jednym z czasopism fachowych i przez analizę artykułów zamieszczonych w nim odtworzyła ówczesną rzeczywistość panującą wśród drukarzy i w drukarniach Galicji i innych zaborów. O technikach druku, a raczej o jednej z tych technik i o człowieku — pionierze w swoim fachu, pisze E. Triller²⁰. W losach K. Beyera odbijają się losy ówczesnych działaczy, których nie zdołały złamać klęski polityczne i życiowe i którzy kontynuowali swoje dzieło do końca.

Jak już mówiliśmy, brak jest prac syntetycznych dla dziejów książki.

¹⁶ — : Książka i czytelnictwo w Warszawie 1870 r. w świetle raportu inspektorów nadzoru w Komitecie cenzury, *Rocz. Bibliot. Nar.* 7: 1971 s. 395-421; —, S. Lewandowski: Drukarnie Warszawy w 1914 r. *Rocz. warsz.* 13: 1974.

¹⁷ J. Ratajewski: Informacja o książce, bibliotekach i czytelnictwie na łamach czasopism polskich w Opolu w latach 1911-1921. *Rocz. bibliot. R.* 14: 1970 z. 1/2 s. 351-364.

¹⁸ E. Słodkowska: Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku. (O polską bibliografię bibliologiczną za XIX w.) Warszawa 1973 s. 132-133.

¹⁹ H. Tadeusiewicz: „Przegląd Drukarstwa” — nieznanne czasopismo fachowe z końca XIX wieku. *Rocz. bibliot. R.* 15: 1971 z. 1/2 s. 43-55.

²⁰ E. Triller: Karol Beyer, pierwszy światłodrukarz w Polsce. *Ibid. R.* 14: 1970 z. 3/4 s. 675-702.

Natomiast mamy do odnotowania opracowania dotyczące poszczególnych dzielnic czy miejscowości. Szczególnie wybijają się tu prace J. Jaworskiej²¹, która od lat zajmuje się historią książki w Łodzi. Łódź była po Warszawie najważniejszym centrum drukarskim i wydawniczym Królestwa. J. Jaworska oparła swe prace na źródłach archiwalnych. Spenetrowała dzieje najpoważniejszych w Łodzi zakładów drukarskich. Warto też wymienić jej dwie prace o cenzurze zaborców i okupantów w Łodzi²² oraz prace o księgarstwie łódzkim²³ i o łódzkich wydawnictwach²⁴.

Dziejom księgarstwa w poszczególnych miejscowościach poświęcone są trzy prace. S. Januszek pisze o księgarstwie kieleckim²⁵. Wykorzystał on także prasę regionalną i — co jest szczególnie cenne — korespondencję zachowaną w zbiorach prywatnych. K. Spałek zajął się księgarstwem w Częstochowie²⁶, sięgając zwłaszcza do zapoznawanych do niedawna miejscowych źródeł archiwalnych. Na uwagę i podkreślenie zasługuje wybijający się z tej pracy obraz stosunków własnościowych, finansowych i zawodowych wśród księgarzy częstochowskich. Dzieje jednej z licznych księgarni lwowskich — „Księgarni Polskiej” — opracowała H. Leokajtis²⁷.

Z okazji jubileuszu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zamieszczono w *Rocznikach Bibliotecznych* serię życiorysów zasłużonych dla tej instytucji dyrektorów i pracowników. Życiorysy sześciu z nich obejmują interesujący nas okres i mogą być materiałem do uogólnień szerszej natury²⁸. Poprzez bląhą na pozór sprawę personalną — starania W. Kalinki o dyrekturę Biblioteki Jagiellońskiej — wkraczamy także w świat biblioteczny krakowski schyłku wieku XIX²⁹.

Na warsztat badaczy trafiają także dzieje bibliotek różnego typu. W rozprawie L. Hassa o księgozbiornie Wielkiej Łoży Narodowej Polski³⁰ znajdziemy akapity poświęcone także naszemu okresowi. W pracy K. Zielińskiego o bibliotekach wojskowych³¹ znalazły się fragmenty dotyczące bibliotek emigracyjnych — Biblioteki Polskiej w Paryżu i Biblioteki

²¹ J. Jaworska: Zakłady drukarsko-litograficzne J. Peterstigeo w Łodzi. 1860-1915. *Ibid.* R. 16: 1972 z. 3/4 s. 521-534.

²² —: Niemiecka cenzura prasowa w Łodzi w okresie pierwszej wojny światowej. *Ibid.* R. 11: 1967 z. 1/2 s. 153-163; —: Cenzura carska w Łodzi przed pierwszą wojną światową. *Ibid.* R. 17: 1973 z. 1/2 s. 121-156.

²³ —: Początki księgarstwa w Łodzi. *Ibid.* R. 13: 1969 z. 1/2 s. 117-137.

²⁴ —: Łódzkie wydawnictwa popularne przed 1918. *Ibid.* R. 14: 1970 z. 1/2 s. 329-350; —: Łódzkie wydawnictwa popularne przed 1913 r. *Ibid.* R. 15: 1971 z. 1/2 s. 67-79.

²⁵ S. Januszek: Dzieje księgarstwa w Kielcach w latach 1828-1939. *Ibid.* R. 12: 1968 s. 237-298.

²⁶ K. Spałek: Zarys dziejów księgarstwa w Częstochowie do r. 1950. *Ibid.* R. 17: 1973 z. 1/2 s. 179-248.

²⁷ H. Leokajtis: Zarys dziejów „Księgarni Polskiej” Bernarda Połonieckiego we Lwowie, 1869-1939. *Ibid.* R. 14: 1970 z. 3/4 s. 827-874.

²⁸ Życiorysy S. Przyłęckiego, J. Szlachtowskiego, J. H. Lubomirskiego, T. Mańkowskiego, K. Giebuttowskiego, J. Kleina. *Ibid.* R. 11: 1967 z. 1/2 s. 1-54.

²⁹ H. Barycz: Waleriana Kalinka starania o dyrekturę Biblioteki Jagiellońskiej. *Ibid.* R. 11: 1967 z. 1/2 s. 109-113.

³⁰ L. Hass: Księgozbiór Wielkiej Łoży Narodowej Polski. *Ibid.* R. 1: 1970 z. 3/4 s. 921-949.

³¹ K. Zieliński: Z dziejów polskich bibliotek wojskowych. 1767-1918. *Ibid.* R. 12: 1968 s. 141-180.

Batignolskiej. W. Stankiewicz prezentuje źródła do dziejów Muzeum Rapperswilskiego³². Są to rękopisy zawierające bogaty materiał do dziejów powstania tej instytucji. J. Wróblewski od lat pracuje nad dziejami książki w zaborze pruskim w okresie od drugiej połowy XIX w. do 1939 r. Nas interesują jego rozprawy o bibliotekarstwie ludowym i o książce polskiej w Westfalii i Nadrenii³³. Na podstawie archiwaliów M. J. Lech odtworzył dzieje pewnej inicjatywy władz carskich³⁴. Nacisk społecznych polskich inicjatyw w kierunku zakładania bibliotek i czytelni publicznych sprawił mianowicie, iż władze carskie stanęły w pewnym momencie przed alternatywą: albo za pomocą drastycznych kroków, administracyjnymi metodami zdławić te inicjatywy, albo usiłować je przechwycić i wykorzystać dla szerzenia prorządowych nastrojów. Wybrano drugie rozwiązanie i w ciągu kilku lat w urzędowych bibliotekach prawo obywatelstwa na zasadach równorzędności znalazły książki polskie.

Ruch na rzecz bibliotek ludowych na Górnym Śląsku, prowadzonych w niezwykle trudnych warunkach przed I wojną światową, opracował F. Szymiczek³⁵. Bibliotekami publicznymi w poszczególnych miejscowościach zajmowały się W. Cwiertnia i M. Weina-Adrianek³⁶.

Działalność wydawnicza prowadzona w omawianym okresie znalazła także swoich kronikarzy. Omawiane były poszczególne firmy lub inicjatywy wydawnicze. O Sennewaldach i o Mortkiewiczach w Warszawie pisali A. Skrzypczak oraz M. Mlekicka, o Orgelbrandach — S. Lewandowski³⁷. Ciekawą postać Alfonsa Parczewskiego (wieloletniego adwokata kaliskiego, profesora uniwersytetów w Warszawie i Wilnie) i jego przedsięwzięcia wydawnicze przedstawia S. Maksymowicz³⁸. Kłopoty H. Szmitta w Krakowie z wydawaniem jego dzieł historycznych i próby wyjścia z impasu zobrazował J. Stąsiek³⁹, a o wydawnictwie Drukarni Obywatelskiej w Wilnie w latach 1859-1867 opowiada M. Stolzman⁴⁰.

I wreszcie z zagadnień czytelniczych odnotować należy pozycję pa-

³² W. Stankiewicz: Listy Henryka Bukowskiego do rodziny Gierszyńskich. Cz. 1-2. Roczn. Biblot. Nar. 7: 1971 s. 475-523, 8: 1972 s. 359-378.

³³ J. Wróblewski: Kształtowanie się i rozwój bibliotekarstwa ludowego w zaborze pruskim w latach 1843-1878. Ibid. 6: 1970 s. 339-386; — : Z dziejów książki polskiej w Westfalii i Nadrenii. Roczn. Biblot. R. 15: 1971 z. 1/2 s. 109-149.

³⁴ M. J. Lech: "Biblioteki „ludowe” w Królestwie Polskim w 1897-1906. Studia o Książce t. 3: 1973 s. 375-411.

³⁵ F. Szymiczek: Polskie biblioteki ludowe w Górnos Śląskim Zagłębiu Węglowym w latach 1901-1914. Roczn. Biblot. Nar. 8: 1972 s. 223-242.

³⁶ W. Cwiertnia: Biblioteki publiczne w Bielsku w latach 1720-1939. Roczn. Biblot. R. 12: 1968 s. 97-140; M. Weina-Adrianek: Początki bibliotekarstwa publicznego w Lublinie. Ibid. R. 14: 1970 z. 3/4 s. 703-724. Omawia ona głównie działalność Arctia i Klesewetera.

³⁷ A. Skrzypczak: Sennewaldowie, księgarze i wydawcy warszawscy. Wrocław 1969 s. 163; M. Mlekicka: Polityka wydawnicza Jakuba Mortkiewicza. 1903-1939. Studia o Książce t. 1: 1970 s. 159-184; S. Lewandowski: Orgelbrandowie. Roczn. uarsz. 12: 1973.

³⁸ S. Maksymowicz: Zagadnienia wydawnicze w działalności Alfonsa Parczewskiego [1849-1933]. Roczn. Biblot. R. 14: 1970 z. 1/2 s. 305-327.

³⁹ J. Stąsiek: Z dziejów „Wydawnictwa Dzieł Tanich i Pożytecznych” w Krakowie. Ibid. R. 15: 1971 z. 1/2 s. 81-107.

⁴⁰ M. Stolzman: Wydawnictwo Drukarni Obywatelskiej w Wilnie, 1859-1867. Ibid. R. 17: 1973 z. 1/2 s. 109-120.

miętnikarską S. Bąka⁴¹ o książce na wsi galicyjskiej przed pierwszą wojną światową.

Nie wszyscy wiedzą, że Żegota Pauli, znany jako wydawca i zbieracz folkloru, był także z zamiłowania i z praktyki bibliotekarzem i bibliografem. Te właśnie sprawy przypomina w swej pracy J. Przygocka⁴².

Tak więc pokłosie badań nad historią książki 1850-1918 nie przedstawia się imponująco. Kilka monografii, kilkadziesiąt mniejszych i większych prac, rozszaniach w czasopismach fachowych. Dowodzi to chyba jednak jakichś ogólniejszych tendencji w bibliologii. Dla rozwoju prac naukowych w zakresie historii książki konieczne jest większe niż dotychczas spożytkowanie źródeł archiwalnych oraz przejęcie nowoczesnych metod stosowanych w badaniach historycznych.

MARIAN J. LECH

THE HISTORY OF THE POLISH BOOK BETWEEN 1850 AND 1918 STATE-OF-THE ART REPORT

For the first time the state of researches was reported on the 4th Congress of the Polish Library Association in 1936, then on the 6th Congress in 1968. Here works are discussed that have appeared since 1967.

The number of publications relating to the history of the Polish book in the 19th and 20th centuries, is insignificant. They are mostly limited to articles in periodicals. No synthetic works, no larger monographs on selected questions.

As regards articles in periodicals, the author of the survey draws special attention to those of them which concern the development of the sources base. The matter is important because no further investigations are possible without referring to sources. Then works are talked over which deal with printing-offices, publishing institutions, book-trade, great libraries; finally those which treat of persons connected with the history of the Polish book.

⁴¹ S. Bąk: Książka na wsi galicyjskiej przed pierwszą wojną światową. *Ibid.* R. 14: 1970 z. 3/4 s. 993-1010.

⁴² J. Przygocka: Żegota Pauli — zapomniany bibliotekarz i bibliograf. *Ibid.* R. 14: 1970 z. 3/4 s. 725-769.

HENRYK BULHAK

STAN BADAŃ NAD DZIEJAMI DAWNEJ KSIĄŻKI W ZWIĄZKU RADZIECKIM

400-lecie powstania drukarstwa w Moskwie, uroczyste obchodzone przez świat naukowy ZSRR, stało się datą skupiającą wysiłki badawcze radzieckich historyków książki. Ukazanie się w jubileuszowym 1964 roku wielu dzieł i artykułów stanowiło podsumowanie ważnego etapu badań, a zarazem otwarcie nowych perspektyw, wskazanie dalszych zadań i celów.

Przystępując do zaznajomienia czytelnika ze stanem badań nad dziejami dawnej książki w Związku Radzieckim, wydaje się uzasadnione obrać rocznicę Iwana Fiodorowa, jako dogodny punkt wyjścia dla przeglądu obejmującego niemal wyłącznie prace bieżącego dziesięciolecia. Rozmiary artykułu nie pozwalają — rzecz jasna — na wyczerpujące przedstawienie całego dorobku nauki radzieckiej w omawianym okresie. Czyni to zresztą za lata 1964-1969 wybitny znawca przedmiotu E. L. Niemirowski w broszurze, której odpowiednie rozdziały stały się dla autora niniejszego przeglądu najbardziej kompletnym przewodnikiem, a zarazem kompetentną pomocą¹. Bieżąca bibliografia nauki o książce ukazuje się także na łamach *Knigi*², najpoważniejszego księgowanego periodyku w Związku Radzieckim. Dodajmy od razu, że pismo to publikuje większość artykułów na temat dawnej książki i drukarstwa, jakkolwiek sporo prac na te tematy zamieszczają również inne czasopisma, np. *Iskusstwo Knigi*³, *Poligrafija*, *Iskusstwo*, *Sowietskoje Sławianowiedienije*, *Knieżnoje Obozrienije*. Ponadto ukazują się prace zbiorowe oraz wydawnictwa zbiorowe publikowane przez poszczególne biblioteki, jak np. *Sbornik statiej i matieriałow po knigowiedieniju*, wydawany przez Bibliotekę Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie⁴.

¹ E. L. Niemirowskij: *Problemy knigowedenija. Istorija kniżnogo dela. Obzor literatury 1964-1969 gg.* Moskwa 1970.

² *Kniga. Issledowanija i Materialy*, Sb. 1: 1959-

³ T. 1-7, Moskwa 1955-1967. Ten świetny periodyk zawiera pozycje dotyczące artystycznej szaty książki.

⁴ *Sbornik statiej i matieriałow Biblioteki Akademii Nauk SSSR po knigowedeniju*. 1-3. Leningrad 1965-1973.

Jest rzeczą zrozumiałą, że nauka radziecka koncentruje swoje badania przede wszystkim na dziejach książki moskiewskiej i rosyjskiej, a następnie ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej. Dzieje książki obcej, przeważnie zachodnioeuropejskiej, stanowią nurt poboczny, chociaż nie pozbawiony godnych uwagi publikacji. Szczególne znaczenie dla polskiego czytelnika, oprócz poloników w ściślejszym znaczeniu tego słowa, mają niewątpliwie publikacje odnoszące się do historii książki i drukarstwa na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej.

Przeгляд nasz wypadnie zacząć od zasygnalizowania paru rozpraw z zakresu metodologii przedmiotu. Na szczególną uwagę zasługuje pośmiertnie wydany artykuł znakomitej uczoney A. S. Ziornowej poświęcony metodyce opracowywania starych druków cyrylickich⁵. Wielka erudycja i doświadczenie autorki przejawily się w jasno i przejrzysto skonstruowanym wykładzie, tyleż przystępnym, co penetrującym głęboko istotę skomplikowanego zjawiska, jakim jest książka cyryliccka. Załączone do artykułu wykazy katalogów cyrylicy oraz albumów i wydawnictw reprodukcujących zasoby typograficzne dają — dzięki erudycyjnym adnotacjom — cenną charakterystykę wartości i naukowej przydatności poszczególnych dzieł. Wypada żałować, że tak potrzebny, a nie mający dotąd precedensu, artykuł Ziornowej ukazał się w wydawnictwie bardzo wartościowym, ale mało dostępnym dla szerszego kręgu odbiorców.

A. S. Mylnikow w rozprawie o metodzie księgoznawczej w źródłoznawstwie ocenił należyte znaczenie tej metody — dotąd w nauce radzieckiej niedostatecznie uwzględnianej — dla badań nad historią społeczną. Metoda księgoznawcza, zdaniem autora, polega na badaniu: 1) konkretnych egzemplarzy książek, 2) zawartości książek w określonej epoce (analiza zasobu książek oraz ich materialnej formy), 3) książki jako części składowej zbioru⁶.

Zgadając się z wywodem autora można by dorzucić, że nie wymienia on wszystkich aspektów metody księgoznawczej, zwłaszcza tych, które — jak np. analiza typograficzna — czynią z niej wyjątkowo przydatne narzędzie w badaniach nad dziejami piśmiennictwa oraz szeroko pojmowanej kultury dawnych wieków.

Przejdźmy do wydawnictw bibliograficznych i katalogowych. Najdonioślejszą imprezą, która w omawianym okresie doczekała się zakończenia, jest *Centralny katalog rosyjskich druków XVIII wieku, tłoczonych grażdanką. 1725-1800*⁷. Dzieło to powstało zbiorowym wysiłkiem

⁵ A. S. Zernova: Metodika opisanija staropečatnych knig kirillovoj pečati. W: *Rabota s redakciami i cennymi izdanijami. Sbornik statej i instrukcionnych materialov*. Moskva 1973 s. 17-86, rotaprint.

⁶ A. S. Mylnikov: O knigovedčeskom metode v istočnikovedenii. (K postanovke voprosa). *Kniga* 1972 sb. 25 s. 8-21.

⁷ *Svodnyj katalog russkoj knigi graždanskoj pečati XVIII veka. 1725-1800*. T. 1-5. Moskva 1962-1967.

zespołu, w którego skład wchodziłi przedstawiciele czterech największych bibliotek Związku Radzieckiego, zaś jego podstawą były przede wszystkim zasoby Biblioteki im. Lenina w Moskwie oraz Sałtykowa-Szczedrina i Akademii Nauk ZSRR w Leningradzie. Jeśli przypomnimy wydane wcześniej przez T. A. Bykową i M. M. Gurewicza centralne katalogi druków tłoczonych grażdanką w latach 1708-1725 oraz cyrylicą w latach 1689-1725⁸, a także opublikowany pośmiertnie „Centralny katalog rosyjskich druków cyryliczkich XVIII w.” Ziornowej i Kamieniewej⁹, okaże się, że piśmiennictwo epoki Piotra I, tak doniosłej w dziejach Rosji oraz całego XVIII wieku, doczekało się bibliograficznego ujęcia na wielką skalę.

Wypadnie jeszcze zatrzymać się pokrótce nad metodą opisu stosowaną w wydanych ostatnio katalogach. Opisy w centralnym katalogu książek XVIII wieku tłoczonych grażdanką nie różnią się zasadniczo od opisu druków nowszych, jedynie adnotacje przynoszą częstokroć cenne dane erudycyjne, takie jak informacje o autografach, wysokości nakładów, filiacjach tekstów itd. Natomiast Ziornowa, nawiązując do swoich wcześniejszych publikacji, stosuje notatkę bibliograficzną zawierającą umowną formę tytułu księgi, a dalej datę (przy wydaniach moskiewskich i petersburskich tłoczonych w pewnych okresach przez znane drukarnie odpada potrzeba adresu wydawniczego), format, kolację, ilość wierszy na stronie, wymiar 10 wierszy, dane o zdobnictwie książki, cytaty bibliograficzne. Układ katalogu — ściśle według chronologii wydań. Należy dodać, że — obok istniejących już katalogów centralnych — poszczególne biblioteki nie rezygnują z prezentowania drukiem bądź własnych zasobów dawnej książki¹⁰, bądź sporządzonych na ich podstawie repertoriów o charakterze tematycznym¹¹. Nowe, cenne odkrycia bibliograficzne przynoszą także specjalne ekspedycje naukowe udające się w teren w celu rejestracji lub zakupu zabytków piśmiennictwa, zwłaszcza na nie zbadanych dotąd pod tym względem obszarach Rosji północnej¹².

Jak już wspominaliśmy, z okazji 400-nej rocznicy powstania drukar-

⁸ T. A. Bykowa, M. M. Gurevič: Opisane izdanij napečatannyh pri Petre I. Svodnyj katalog ... [I]: Opisanie izdanij graždanskoj pečati 1708 — janvar' 1725 g. Moskva 1955. [2]: Opisanie izdanij napečatannyh kirillicej 1689 — janvar' 1725 g. Moskva 1958. Dopolnenija i prilozhenija. Leningrad 1972.

⁹ A. S. Zernova, T. N. Kameneva: Svodnyj katalog russkich knigi kirillovskoj pečati XVIII veka. Moskva 1968.

¹⁰ F. V. Germanova: Knigi napečatanye pri Petre I v fonde Naučnoj Biblioteki SGU. Katalog. W: *Redkie knigi Naučnoj Biblioteki SGU*. Vyp. 2. Saratov 1966 (Księgozbiór biblioteki uniwersyteckiej w Saratowie); A. Ch. Gorfunkel: Katalog knig kirillovskoj pečati 16-17 vekov. Leningrad 1970 (biblioteki Uniwersytetu w Leningradzie); M. F. Cernyševa: Katalog russkich knig kirillovskoj pečati XVI-XVIII vv. Moskva 1972 (Państwowej Biblioteki Historycznej w Moskwie).

¹¹ N. N. Mečnikova: Izdanija napečatanye v tipografii Moskovskogo Universiteta. XVIII v. Moskva 1968; T. A. Bykowa: Katalog russkich knig kirillovskoj pečati Petersburgskich tipografij XVIII v. 1715-1800. Leningrad 1971 (na podstawie księgozbioru Biblioteki Sałtykowa-Szczedrina).

¹² Sprawozdanie z ekspedycji publikuje m.in. *Sbornik statej i materialov po knigovedeniju*.

stwa moskiewskiego dokonano w nauce radzieckiej podsumowania stanu wiedzy w zakresie historii książki rosyjskiej i narodów ZSRR. Zadanie to ma spełnić obszerna, dwutomowa synteza, której opublikowany tom pierwszy objął dzieje książki drukowanej w latach 1564-1917¹³. W pracy przyjęto schemat chronologiczno-terytorialny, omawiając w dwóch przedziałach czasowych (wieki XVI-XVII oraz wiek XVIII) problematykę dawnej książki w Rosji, we Lwowie, na Białorusi, Litwie, Łotwie, w Armenii i Gruzji. Opracowanie poszczególnych rozdziałów powierzono najbardziej kompetentnym specjalistom w danej dziedzinie (np. Ziornowa, Sidorow, Niemirowski), co zapewniło wysoki poziom wydawnictwa i jego długotrwałą wartość naukową.

W centrum uwagi uczonych radzieckich pozostawały oczywiście początek i rozwój drukarstwa moskiewskiego. Spośród licznych prac, jakie ukazały się z okazji Fiodorowskiej rocznicy (interesujący ich zestaw przynosi m. in. specjalny tom 9 *Knigi*), należy wymienić przede wszystkim monografię Niemirowskiego o powstaniu drukarstwa w Moskwie, której wybitny uczony starszego pokolenia, akademik A. A. Sidorow nie wahał się uznać za najbardziej wszechstronną w dotychczasowej literaturze przedmiotu¹⁴. Istotnie, autor przystąpił do tematu rozporządzając w stosunku do swoich nieraz znakomitych poprzedników¹⁵ wyjątkowo bogatym repertuarem metod księgoznawczych, umiejętnie skójarzonych z metodą historyczną oraz popartych głęboką i rozległą erudycją. Zaslugą Niemirowskiego, według kompetentnej opinii Sidorowa, było wykazanie istnienia technologicznych przesłanek umożliwiających powstanie w Moskwie rodzimego drukarstwa. Znano bowiem procesy odlewnicze, technikę grawerską itd., stąd też przyswojenie techniki druku na podstawie informacji napływających do Moskwy nie było rzeczą trudną. Powstanie oficyny przedstawił Niemirowski na tle sytuacji społeczno-politycznej państwa moskiewskiego lat 50-tych. Autor udowodnił ostatecznie, że Fiodorow pracował w tzw. anonimowej oficynie, której druki wyprzedziły ukazanie się jego *Apostoła* w 1564 r.

Działalność Fiodorowa wykracza poza ramy historii drukarstwa moskiewskiego i wiąże się nierozdzielnie z rozwojem druku słowiańskiego na Wołyniu i we Lwowie, o czym będzie jeszcze mowa. Dodajmy, że

¹³ 400 let russkogo knigopečatanija. 1564-1964. T. 1: Russkoe knigopečatanie do 1917 goda. Otv. red. A. A. Sidorov. Moskva 1964.

¹⁴ W przedmowie do książki: E. L. Nemirowskij: *Vozniknovenie knigopečatanija w Moskve. Ivan Fedorov*. Moskva 1964. Niemirowski opublikował ponadto wiele artykułów i przyczynków dotyczących działalności Fiodorowa, m.in. polonim: *Fervopečatnik Ivan Fedorov v krakovskom universitete. Sovetskoe Siozanowedenie* 1969 nr 1 s. 40-56. Jest także autorem krytycznego przeglądu literatury przedmiotu XIX i XX w.: *Očerki istoriografii russkogo pervopečatanija. Kniga* 1963 sb. 8 s. 5-42 oraz opracowania: *Trudy po istorii russkogo pervopečatanija. Ibdid.* 1964 sb. 9 s. 389-437.

¹⁵ Por. A. S. Zernova: *Načalo knigopečatanija w Moskve i na Ukrainie. Moskva 1947; G. I. Koljada: Ivan Fedorov pervopečatnik. (Moskovskij period dejatel'nosti). Avtoreferat dissertacji. Moskva 1961. — ; Trudy i dni „drukarja knig pred tym nevidannyh”. *Naučnye Trudy Taškentskogo Gosud. Universiteta im. V. I. Lenina* 1964 vyp. 260 s. 12-49; M. N. Tichomirov: *Načalo russkogo knigopečatanija. Voprosy Istorii* 1964 nr 5 s. 28-37.*

osobnych rozpraw doczekali się towarzysze i uczniowie Fiodorowa: Piotr Mściśławiec, Andronik Niewieża i Anisim Radziszewski¹⁶.

Innym wybitnym osiągnięciem naukowym związanym z rocznicą Fiodorowa było opublikowanie przez Ziornową systematyki elementów zdobniczych moskiewskiej książki cyrylicy XVII i XVIII w. W ten sposób zasłużona badaczka zamknęła tematyczny krąg własnych długoletnich studiów, które otwierał album ornamentyki druków moskiewskich XVI-XVII w.¹⁷ Doniosły ewenement naukowy stanowiło również ukazanie się drugiego rozszerzonego wydania fundamentalnej monografii A. A. Sidorowa poświęconej dziejom kształtowania się formalnej postaci książki rosyjskiej¹⁸. Wracając do Fiodorowa, należałoby jeszcze wymienić artykuły jednego z najstarszych i najbardziej zasłużonych księgoznawców radzieckich A. P. Kisielowa, dotyczące grafiki książkowej archi-
typografa¹⁹.

Przypomnijmy z kolei postulaty badawcze, jakie z okazji rocznicy fiodorowskiej postawił przed nauką radziecką akademik Sidorow nadając im swoiste „hasła wywoławcze”²⁰. Na pierwszym miejscu znalazła się „krakowska zagadka”: pytanie o przyczyny i okoliczności, jakie doprowadziły do powstania drukarstwa cyrylicy właśnie w Krakowie. Następne zagadnienie to tzw. „problem wenecki”, czyli problem oddziaływania kultury i sztuki weneckiej Odrodzenia na artystyczny kształt książki moskiewskiej; dalej „lekcja praska” dotycząca działalności w Pradze przyszłego twórcy drukarstwa białoruskiego, Franciszka Skoryny. Kolejny problem — „przedsięwzięcie moskiewskie” — wymaga, zdaniem Sidorowa, dalszego przebudowania niektórych kwestii związanych z początkiem drukarstwa w Moskwie, które od zarania niemal dysponowało znajomością światowych osiągnięć w swojej dziedzinie. Otwartym zagadnieniem pozostaje nadal kolejność pierwszych wydań moskiewskich. Wreszcie jako ostatni problem wysunął Sidorow badania nad wielką kulturotwórczą rolą „placówki wileńskiej” („vilenskiej placdarm”) — miejsca współżycia wielu narodowości, przenikania się różnych kultur, ośrodka ożywionych polemik religijnych pod koniec XVI i w początkach XVII wieku.

Jak dotąd, najpełniejszej próby rozwiązania doczekała się „zagadka krakowska” w książce Niemirowskiego o działalności drukarskiej Szwej-

¹⁶ A. S. Zernova: Pervopečatnik Petr Timofeev Mstislavec. *Kniga* 1964 sb. 9 s. 77-111; T. N. Kamen'eva: Neizvestnoe izdanie moskovskoj pečati XVI v. *Ibid.* 1967 sb. 14; M. A. Petrusenko: Drukar XVI st. Onisim Radisevskij. W: *Ukrains'ka kniga*. Kijv 1965 s. 209-219.

¹⁷ A. S. Zernova: Ornamentika knig moskovskoj pečati kirillovskogo šrifta XVII-XVIII vekov. 1677-1750. Atlas. K 400-stoletiju russkogo knigopečatanija. Moskva 1963; — : *Album ornamentiki knig moskovskoj pečati XVI-XVII vv.* Moskva 1963 (do 1677 r.)

¹⁸ A. A. Sidorov: *Istorija formirovanija russkoj knigi*. Moskva 1964.

¹⁹ A. P. Kisielov: Nabornyje ukraszenia v izdatkach Ivana Fedorova. *Kniga* 1964 sb. 9 s. 69-76; Proischozhenie moskovskogo staropečatnogo ornata. *Ibid.* 1965 sb. 11 s. 167-198.

²⁰ A. A. Sidorov: Uzlovye problemy i narešennye voprosy istorii russkogo knigopečatanija. *Ibid.* 1964 sb. 9 s. 13-36.

polta Fiola²¹. Autor zaprezentował w niej — obok znanych już najlepszych cech swego warsztatu księgoznawczego — imponującą wręcz erudycję w zakresie polskiej literatury przedmiotu, pojmowanego zresztą bardzo szeroko w sensie ogólnohistorycznym. Niemirowski wykazał przekonująco, że powstanie innowierczej imprezy wydawniczej Fiola było możliwe w warunkach tolerancji wyznaniowej stanowiącej narzędzie polityki wewnętrznej Kazimierza Jagiellończyka. Kontakty pokojowe między państwem polsko-litewskim a Moskwą zgłaszającą — jak można sądzić — ogromne zapotrzebowanie na książkę liturgiczną, środowisko humanistyczne Uniwersytetu Krakowskiego, wśród którego wychowanków nie brakło z pewnością prawosławnych Białorusinów i Ukraińców, wreszcie finansowa atrakcyjność całego przedsięwzięcia dla sfer kupieckich — oto główne, zdaniem Niemirowskiego, przesłanki umożliwiające druk cyrylickich ksiąg w Krakowie. Oprócz warstwy historycznej książka Niemirowskiego zawiera szczegółowe i głębokie ujęcie problematyki wydawniczo-drukarskiej. O wszechstronności metody badawczej autora i jego rozległej erudycji świadczyć może, dla przykładu, schemat opisu jednego z dzieł Fiola — *Oktoicha*, w którym znajdujemy dane o egzemplarzach książki, szczegółową analizę morfologiczną druku, analizę języka, ortografii, papieru, pisma, metody składu i tłoczenia, wreszcie ilustracji oraz ornamentyki.

Badania radzieckich księgoznawców nie ograniczają się — rzecz jasna — do wspomnianych wyżej, zasadniczych problemów. W bogatej produkcji naukowej omawianego dziesięciolecia możemy wymienić m. in. opracowania poświęcone dziejom poszczególnych drukarni²², ksylograficznej książce ludowej²³, współzależności między książką rękopiśmienną a drukiem²⁴, a także rozprawy i przyczynki z dziedziny filigranistyki²⁵, ekslibrisologii itd.²⁶

Godne uwagi osiągnięcia dadzą się odnotować w zakresie dziejów konsumpcji książki rosyjskiej. Za najbardziej reprezentatywne wypadnie uznać erudycyjne prace S. P. Łuppowa traktujące o sprawach wydawniczych, księgarstwie, czytelnictwie w różnych warstwach społecznych, prywatnym kolekcjonerstwie itd. w XVII i początku XVIII w.²⁷ Zbliżona charakterem praca M. I. Słuchowskiego przynosi rozważania

²¹ E. L. Nemirovskij: *Načalo slavjanskogo knigopečatanija*. Moskva 1971. Monografię poprzedziły liczne studia i artykuły autora na ten temat.

²² T. N. Kameneva: *Istoria černigovskoj tipografii*. (XVII-XVIII vv). Avtoreferat dissertacji ... Moskva 1964; — : *Černigovskaja tipografija, ee dejatel'nost' i izdanija*. *Trudy Gosudarstvennoj Biblioteki im. V. I. Lenina*. T. 3. Moskva 1959 s. 224-384.

²³ S. A. Klepikov: *Russkaja gravirovannaja kniga XVII-XVIII vv*. *Kniga* 1964 sb. 9 s. 141-177.

²⁴ A. S. Mylnikov: *Kul'turno-istoričeskoe značenie rukopisnoj knigi v period stanovlenija knigopečatanija*. *Ibid.* 1964 sb. 9.

²⁵ S. A. Klepikov, M. V. Kukuškin: *Filigran „pro patria“ na bumage russkogo i inostrannogo proischoždenija*. *Materiale dlja datirovki rukopisnyh i pečatnyh dokumentov*. *Sbornik statej i materialov po knigovedeniju*. T. 1. Leningrad 1965 s. 83-192.

²⁶ M. M. Gurevič: *Kniga s superėkslibrisom Petra Velikogo*. *Ibid.* s. 321-325.

²⁷ S. P. Łuppov: *Kniga v Rossii v XVII veke*. *Knigoizdatel'stvo*. Knigotogovlja. Rasprostranenie knig sredi raznyh sloev, naselenija. *Kněžnye sobranija častnyh lic*. Biblioteki. Leningrad 1970; — : *Kniga v Rossii v pervoj četverti XVIII veka*. Leningrad 1973.

o roli staroruskiej książki w wymianie kulturalnej między Moskwą, południową Słowiańszczyzną, dawną Rzeczpospolitą i Europą zachodnią²⁸. Autorowi udało się wykazać niewątpliwe zainteresowanie książką moskiewską za granicą oraz jej wpływ zwłaszcza na obszarze Słowiańszczyzny. Tematem następnych książek Słuchowskiego są dzieje bibliotek rosyjskich, przy czym ostatnia zwłaszcza synteza dotycząca bibliotek XVI i XVII w. jest dziełem wielkiej erudycji²⁹. Poszczególne rozdziały tej pracy traktują o pomieszczeniach bibliotecznych, uzupełnianiu zbiorów, opracowaniu, klasyfikacji i udostępnianiu książek, wreszcie o zawodzie bibliotekarza.

Przejdźmy do krótkiego przeglądu opracowań dotyczących historii książki i drukarstwa na Ukrainie, a następnie Białorusi i Litwie.

Ogólny pogląd na dzieje książki ukraińskiej daje praca zbiorowa: „Książka i drukarstwo na Ukrainie” z udziałem kilku wybitnych specjalistów, jak Sidorow, Koljada, Popow³⁰. Ostatni jest także autorem studium o roli Kijowa w rozwoju drukarstwa ukraińskiego³¹. Początkami drukarstwa na Ukrainie zajmuje się w kontrowersyjnych rozprawach O. Maciuk³². Do cennych prac monograficznych należy zaliczyć dzieło Ja. P. Zapaski poświęcone artyzmowi książki ukraińskiej XVI-XVIII w.³³

Z kolei historia książki i drukarstwa we Lwowie pozostaje — jak dotąd — przedmiotem badań przede wszystkim Ja. D. Isajewicza. Ten rzutki, chociaż nie zawsze obiektywny badacz ma na swym koncie kilka wartościowych pozycji, wśród których należy wymienić katalog lwowskich wydań XVI-XVIII w., książeczkę o roli bractw religijnych w rozwoju kultury ukraińskiej, a także publikacje dotyczące działalności Iwana Fiodorowa na Ukrainie³⁴.

Działalnością Fiodorowa zajmowali się także inni badacze ukraińscy, jak M. P. Kowalski wydawca źródeł czy filigranista O. Maciuk³⁵.

Najpełniejsze opracowanie wołyńsko-lwowskiego okresu życia i działalności Fiodorowa wyszło świeżo spod pióra Niemirowskiego³⁶. Książka

²⁸ M. I. Słuchowski: *Iz istorii knižnoj kultury Rossii. Staroruskaja kniga v meždunarodnych kulturnych svyżaczach*. Moskwa 1964.

²⁹ —: *Bibliotecznoe delo v Rossii do XVIII veka. Iz istorii knižnogo prosvieščenijsa*. Moskwa 1968; —: *Russkaja biblioteka XVI-XVIII v. Moskwa 1973*.

³⁰ Kniha i drukarstvo na Ukraini. Kiiv 1965.

³¹ P. M. Popov: *Roľ Kijeva v istorii knigodrukovannja*. W: *Ukrains'ka kniga*. Kiiv 1965 s. 173-184.

³² O. Maciuk: *Ci bulo knigodrukovannja na Ukraini do Ivana Fedorova*. *Archiw Ukraini*. 2. Kiiv 1968; —: *Sće pro počatok knigodrukovannja na Ukraini*. *Ibid.*, 3. Kiiv 1971.

³³ Ja. P. Zapasko: *Mistectwo knigi na Ukraini v XVI-XVIII st.* L'viv 1971.

³⁴ Ja. D. Isajewicz: *L'vovskie izdanija XVI-XVIII st.* Katalog. L'vov 1970; —: *Bratstva ta ich roľ v rozvitku ukrains'koj kulturi XVI-XVIII st.* Kiiv 1966; —: *L'vovskij „Apostol” Ivana Fedorova 1574*. *Kniga* 1964 sb. 9 s. 54-58; —: *Ostrožskaja azbuka Ivana Fedorova*. *Ibid.*, 1968 sb. 16 s. 237-238; —: *Novi značidki vidan' Ivana Fedorova*. *Radjanske Literaturoznawstvo* 1966 nr 12 s. 75-76; —: *Peršodruk Ivan Fedorov na Ukraini*. Kiiv 1964.

³⁵ M. P. Kovałskij: *Džerela pro počatkovij etap drukarstva na Ukraini*. *Dijatelj-nist peršodrukarja Ivana Fedorova v 70-ch i na počatku 80-ch gg. XVI st. Dnipropetrovsk 1972*; —: *Do istorii Ostrožskoj drukarni*. W: *Tezi drugoj naukovoj konferencii*. *Krivij Rig 1963*; O. Maciuk: *Vođjani znaki na paperi druki Ivana Fedorova*. *Naukoop-informacijnij žbuleten' Archižnogo Upravlinnja URSS* 1964 nr 3 s. 37-46; —: *Vođjani znaki dejakich ukrains'kich papiren XVI-počatku XX st.* *Ibid.*, nr 1 s. 13-26.

³⁶ E. L. Niemirowskij: *Načalo knigopečatanija na Ukraine*. Ivan Fedorov. Moskwa 1974.

oparta na schemacie zbliżonym do konstrukcji poprzedniego dzieła o Fio-
lu odnacza się podobnymi walorami metody i wykładu. Z wielką eru-
dycją i sporym obiektywizmem kreśli autor społeczno-polityczne i kul-
turowe tło poczyną Fiodorowa na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej
dając jednocześnie gruntowną analizę księgozawczą jego druków. Oma-
wiana książka stanowi zamknięcie cyklu badań autora nad początkiem
słowiańskiego drukarstwa w Polsce, Moskwie i na Ukrainie.

W 1967 roku minęła 450 rocznica powstania drukarstwa białoruskie-
go związanej z postacią Franciszka Skoryny. Z tej okazji ukazał się
zbiór rozpraw poświęconych rozwojowi kultury na ziemiach Białorusi
oraz działalności jej pierwszych drukarzy³⁷, a także wiele okoliczności-
wych popularnonaukowych publikacji. Syntetyczny zarys historii dru-
karstwa białoruskiego XVI-XVIII w. przedstawił G. Ja. Golenczenko,
Ziornowa zaś omówiła działalność drukarską Spiridiona Sobola³⁸. Ostat-
nio L. Barazna dokonała systematyzacji grafiki książkowej Skoryny³⁹.

Historia drukowanej książki na Litwie doczekała się w omawianym
okresie fundamentalnego dzieła, jakim jest wielka narodowa biblio-
grafia retrospektywna. Jej tom 1 objął piśmiennictwo litewskie od 1547
do 1861 r.⁴⁰ Drugim kapitalnym dziełem z zakresu księgozawstwa li-
tweskiego ostatnich lat jest historia papiernictwa na Litwie pióra zna-
komitego badacza E. Lancevičiusa⁴¹. Ponadto dziejami książki litewskiej
zajmowali się L. I. Władimirow oraz A. I. Anuszkin. Ostatni przedsta-
wił początki drukarstwa na ziemiach ówczesnego Wielkiego Księstwa Li-
tweskiego na szeroko zarysowanym tle społeczno-politycznym i kultu-
rowym⁴².

Nauka radziecka przejawiała także ożywione zainteresowanie dru-
karstwem narodów Słowiańszczyzny południowej zgodnie z postulatami
A. S. Mylnikowa, aby terminem „drukarnictwo słowiańskie” objąć nie
tylko książkę cyryliczką, ale również książkę tłoczoną gładolicą, a nawet
alfabetem łańciskim⁴³. O wspomnianych zainteresowaniach świadczą ar-
tykuły G. K. Wieniediktowa, G. I. Koljady oraz E. L. Niemirowskiego⁴⁴.

³⁷ 450 god belaruskaga knigadrukowanija. Minsk 1968. Zob. także A. I. Zuravskij, A. N. Bul'ko: 450 let belorusskogo knigopecatania. *Kniga* 1967 sb. 14 s. 104-120. Opracowania z zakresu historii książki przynosi też publikacja: Iz istorii knigi, bibliotecznego dela i bibliografii v Belorussii. *Sbornik statej*. Red. V. I. Marchała V. V. Bilevic. Minsk 1970.

³⁸ G. Ja. Golenczenko: Istorija belorusskogo knigopecatania XVI-XVIII vv. (kirilovskogo). *Avtoreferat dissertacii...* Moskva 1965; A. S. Zernova: Belorusskij pechatnik Spiridon Sobol. *Kniga* 1965 sb. 10 s. 126-145.

³⁹ L. Barazna: *Gravjura Franciszka Skoryny*. Minsk 1972. Rec.: H. Bulhak, *Rocz. Bibliot. Nar.* 9: 1973 s. 500-501.

⁴⁰ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knogos lietuviu kalba. T. I. 1547-1861. Vilnius 1969.

⁴¹ E. Lancevičius: *Papierius Lietuvoje XV-XVIII s. T. 1-2*. Vilnius 1967.

⁴² L. I. Władimirow: *Očerki po istorii knigi i bibliotek v Litve do 1917 g.* Vilnius 1965; A. I. Anuszkin: *Na zare knigopecatania v Litve*. Vilnius 1970.

⁴³ A. S. Mylnikov: *Gde i kogda načalos' slavjanskoje knigopecatanie? (K postanovke*

voprosa). *Kniga* 1967 sb. 14 s. 121-132.

⁴⁴ G. K. Venediktov: *Ob odnoj knige epochi bolgarskogo Vozroždenija. Sovetskoe Slavjanoznanie* 1966 nr 2 s. 56-60; G. I. Koljada: *Iz istorii južno-slavjanskich knigopecatnych svjazej v XVII-XVIII vv.* *Ibid.* nr 4 s. 34-43; E. L. Niemirowskij: *Novye trudy po istorii slavjanskogo pervapecatania. Ibid.* nr 1 s. 69-79; —: *Slavjanskie inkunabuly i paleotypy kirilovskogo šrifla v knigochraniliščach Sovetskogo Sojuza. Ibid.* 1968 nr 1 s. 11-25.

Przejdźmy wreszcie do ostatnich badań radzieckich nad książką zachodnioeuropejską. Największy bodaj dorobek można by odnotować w zakresie inkunabulistyki. Na uznanie zasługuje wydany dla uczczenia rocznicy Gutenbergowskiej zbiorowy tom studiów zawierający prace o znacznym ciężarze gatunkowym. Piszą w nim autorzy tacy jak: W. S. Lublinski, N. W. Warbaniec, E. W. Ziling, do których — dodajmy — należy większość radzieckich publikacji na tematy inkunabulistyczne⁴⁵. Bibliografię rosyjskich prac dotyczących problematyki Gutenbergowskiej opublikował B. P. Samorodow⁴⁶. Kilka bibliotek wydało też katalogi inkunabułów⁴⁷. Jednakże w tej dziedzinie pozostaje jeszcze wiele do zrobienia, przede wszystkim zaś czeka na opracowanie centralny katalog inkunabułów w Związku Radzieckim. Poważnym osiągnięciem jest natomiast świeżo wydany „Katalog inkunabułów” na Ukrainie⁴⁸.

Artykuły A. I. Markuszewicza dotyczące europejskiej książki naukowej, M. A. Mołdawskiej — handlu książką we Francji XVI w. czy wreszcie E. A. Sawieliewej — wydań Plantyna XVI-XVII w. — dają pojęcie o zakresie i charakterze zainteresowań badaczy radzieckich książką obcą⁴⁹.

Na zakończenie wymieńmy jeszcze kilka pozycji syntetycznych, podręcznikowych poświęconych historii książki i handlu książką oraz dziejom pisma⁵⁰.

Przegląd nasz, z konieczności nader skrótowy i pobieżny, pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Radzieckie prace nad dawną książką w omawianym dziesięcioleciu stanowiły kontynuację wcześniejszych badań, w niektórych jednak wypadkach stały się podsumowaniem bądź zamknięciem pewnego ich etapu. Dotyczy to wielkich imprez bibliograficznych, systematyki zdobnictwa druków cyrylickich, historii działalności Iwana Fiodorowa. Badania księgoznawcze obejmowały — jak stwierdziliśmy — wszystkie dziedziny i gałęzie historii książki, a zatem

⁴⁵ Pjatsot let posle Gutenberg. 1468-1968. Statki, issledowanija, materialy. Moskwa 1968. Zawiera m. in.: V. S. Ljublinskij: Rannaja kniga kak stupen' w razvitii informacii, s. 144-238; N. V. Varbanec: Sovremennoe sostojanie gutenbergovskogo voprosa. (Itogi izučenija pervoistočnikov), s. 67-143; E. W. Ziling: Avtorskoje svidetelstvo o processe „Fust protiv Gutenberg”, s. 370-387. Zob. także: V. S. Ljublinskij: Podvig Gutenberg. *Kniga i grafika*. Moskwa 1972 s. 69-77; —: Iogann Gutenberg i načalo knižeczetanija v Evropie. Avtoreferat dissertacii... Leningrad 1972; E. W. Ziling: *Zizn' i dejatel'nost' Ioganna Gutenberg. Avtoreferat dissertacii...* Moskva 1969.

⁴⁶ B. P. Samorodov: Russkaja bibliografija gutenbergovskogo voprosa. *Betträge zur Inkunabelkunde*. Folge 3. Bd 4. Berlin 1969 s. 34-42.

⁴⁷ E. I. Bobrova: Katalog inkunabułow. Moskwa 1963 (Akademii Nauk SSSR Leningrad); F. V. Germaševa: Inkunabuly Naučnoj Biblioteki Saratovskogo Gosudarstvennogo Universiteta. *Trudy Naučnoj Biblioteki* SGTU 1964 vyp. 3 s. 11-20; A. Ch. Gorfunkel: Katalog inkunabułow. Leningrad 1967 (biblioteki uniwersytetu w Leningradzie).

⁴⁸ Katalog inkunabułow. Ukłav B. Zdanievič. Kiiv 1974 s. 248.

⁴⁹ A. I. Markuševič: Zapadnye matematičeskie slovari i spravocniki XVII v. *Kniga* 1965 sb. 10 s. 221-240; —: Evolucija naučnoj knigi v Zapadnoj Evropie. W: *Pjatsot let posle Gutenberg...* Moskwa 1968 s. 239-266; M. A. Mołdavskaja: Knižnaja trgovinja vo Francii w epocu graždanskich wojn vtoroj poloviny XVI veka. *Kniga* 1972 sb. 23 s. 172-186; E. A. Sačel'eva: Izdatel'stva Plantena v XVI-XVII vv. *Sbornik statej i materialov po knigovedeniju*. T. 3. Leningrad 1973 s. 408-423.

⁵⁰ E. I. Kacprzak: *Istorija knigi*. Moskwa 1966; A. A. Govorov: *Istorija knižnoj trgovli*. Moskwa 1966; M. B. Boišakov, G. V. Grecicko, A. G. Siegal: *Knižnyj šrif*. Moskwa 1964.

historię jej wytwarzania, rozpowszechniania i konsumpcji, nie pomijając przy tym dziedzin pokrewnych jak filigranistyka czy ekslibrisologia. Największe osiągnięcia należy przypisać — naszym zdaniem — studiom nad początkami drukarstwa cyrylickiego. Słabiej może wypadły prace nad drukarstwem XVII w., zwłaszcza w porównaniu z wciąż atrakcyjną dla badaczy epoką Piotra I.

Najbardziej czynnymi ośrodkami badań pozostają nadal Moskwa i Leningrad, skąd wywodzi się większość najpoważniejszych uczonych. Lwów, Kijów, a także Wilno i Mińsk skupiają prace nad historią książki własnych regionów.

W ostatnim dziesięcioleciu nauka radziecka poniosła ciężkie straty. Ubyli badacze tej miary co Ziornowa (1964), Kisielow (1965), Tichomirow (1965), Lublinski (1968), Berkow (1969).

W przeglądzie staraliśmy się jedynie zasygnalizować zjawiska istotne, wskazać na ważniejsze kierunki badań czy osiągnięcia. Nie może ulegać wątpliwości, że zarówno niektóre problemy, jak i poszczególne pozycje zasługują na osobne omówienie i pogłębioną analizę. Dotyczy to zwłaszcza obu książek Niemirowskiego, a także innych pozycji poświęconych historii książki i drukarstwa na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej.

Kończąc należy podkreślić, że księgoznawstwo radzieckie dysponuje obecnie poważnym potencjałem badawczym, zdolną, często wybitną kadrą uczonych, łamami specjalistycznych periodyków oraz własnym wydawnictwem (Izdatelstwo „Kniga”). Można więc mówić o wysokiej lokacji tej dziedziny radzieckiej humanistyki w skali międzynarodowej.

HENRYK BULHAK

A SURVEY OF RESEARCHES IN THE UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS ON THE HISTORY OF THE OLD BOOK

This is a survey of last ten years researches in the USSR on the history of old book and printing. They mainly concern Moscow-Duchy books, Russian books and those produced on the territories of the former Polish State, i.e. Ukraine, Lithuania and White Russia. South-Slavonic and West-European books are rather rarely taken into account. The survey begins with 1964, the year of the 400th anniversary of Moscow printing initiated by typographic production of Ivan Fiodor. On that occasion, there appeared a lot of publications. Some of them recapitulated earlier researches and suggested new ones.

For ten years the bibliography in USSR has made considerable progress chiefly observable in bibliography of books printed in Cyrillic⁴ or in Russian alphabet (introduced by Peter I in the 18th century), and in ornaments of Moscow Cyrillic prints from the 16th to the 18th century. There have appeared scholarly works about the beginning of Cyrillic printing in Cracow (Szwajpolt Fiol) and about its next stage in Moscow and Ukraine. Valuable works treat of the history of Ukrainian, Lithuanian, White Russian and West-European book and printing (well worth mentioning are incunabula catalogues).

In conclusion, owing to such authors as Zernova, Kiselev, Sidorov, Nemirovskij, Koljada, Ljublinskij, Lancevicius and others the researches in the USSR on old book and printing reveal high level of erudition, mastering of methods, and deserve, therefore, to be ranked among the best.

HANNA UNIEJEWSKA

SPECJALIZACJA BIBLIOTEK — BIBLIOTEKI CENTRALNE
UWAGI DYSKUSYJNE

Od ukazania się Zarządzenia nr 15 Ministra Kultury i Sztuki z dnia 9 II 1973 r. minęło już ponad półtora roku i można stwierdzić, że ten „Pierwszy akt prawny w zakresie specjalizacji działalności bibliotek naukowych w Polsce”, szczegółowo i wnikliwie zanalizowany przez Annę Romańską¹, nie znalazł dotąd należytego odzwierciedlenia ani w dyskusjach bibliotekarzy, ani w poczynaniach administracyjnych. Zarządzenie ukazało się w *Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Kultury i Sztuki*; nie rzuciło się ono w oczy wielu najbardziej zainteresowanym placówkom, stąd brak dyskusji; ukazanie się zarządzenia nie oddziaływało również dość mocno na odpowiedzialne ze jego realizacją instytucje.

Minister Kultury i Sztuki sprawuje ogólny nadzór nad wszystkimi bibliotekami w Polsce. Jednakże biblioteki naukowe podlegają w większości bezpośrednio innym resortom, dlatego też patrząc oddolnie nie odczuwamy faktycznie nadzoru ministra Kultury i Sztuki. Zarządzenie nr 15 jest aktem wykonawczym do art. 16 pkt 1 ustawy o bibliotekach mówiącego ogólnie o specjalizacji bibliotek. Brak jednak nadal rozporządzenia wykonawczego do art. 19 ustawy o bibliotekach. Przypominam brzmienie tego artykułu: „Przewodniczący Komitetu Nauki i Techniki oraz Polska Akademia Nauk w porozumieniu z ministrem Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, ministrem kultury i Sztuki oraz innymi zainteresowanymi ministrami: 1) ustalają plan specjalizacji zbiorów bibliotecznych w bibliotekach naukowych, dostosowany do potrzeb rozwoju nauki polskiej, 2) wyznaczają spośród bibliotek naukowych centralne biblioteki dla określonych dziedzin wiedzy i ustalają zadania tych bibliotek”. Zakres działania przewodniczącego KNiT przejął w 1972 r. minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki i od kierownictwa tego resortu zależy inicjatywa i wykonanie postanowień art. 19 ustawy o bibliotekach. Nie bez znaczenia dla dalszych losów realizacji art. 19 była Uchwała nr 35 Rady Ministrów w sprawie rozwoju informacji naukowej,

¹ *Prz. bibliot.* R. 42: 1974 z. 1 s. 21-36.

technicznej i ekonomicznej z dnia 12 lutego 1971 r. W uchwale tej nie zostało wprowadzone pojęcie biblioteki centralnej, a pojęcie centralnych ośrodków informacji zostało zawężone do ośrodków gromadzących „materiały specjalnego charakteru” (np. patenty, normy). Przy głębszej analizie widać poważniejsze jeszcze niezgodności między uchwałą nr 35 a ustawą o bibliotekach. Do ogólnokrajowego systemu informacji naukowej włączono „wyznaczone do prowadzenia działalności informacyjnej biblioteki państwowej sieci bibliotecznej”. Odpowiednikami bibliotek centralnych są działowe lub branżowe ośrodki inte. W konsekwencji — zarówno w zakresie terminologii jak i w zakresie koncepcji systemu inte — uchwała nr 35 jest poniekąd oderwana od faktycznego stanu prawno-organizacyjnego informacji naukowej w kraju i dlatego nie jest realizowana lub realizowana w sposób formalny. Trzeba zwrócić uwagę jeszcze na takie fakty, że powołane przez uchwałą nr 35 Centrum INTE jest placówką podległą Ministerstwu Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki i że w zakresie swojego działania Centrum ma prawo i obowiązek opiniowania rzeczowych i finansowych planów importu i rozdziału literatury fachowej. Dyrektor Generalny Centrum INTE jest z urzędu członkiem Państwowej Rady Bibliotecznej. Wydaje się, że ustawa o bibliotekach jest dość elastyczna i umożliwia pełną integrację wszystkich placówek informacji w ramach krajowego systemu informacji, natomiast niezbędna jest nowelizacja uchwały nr 35. Znowelizowana uchwała o rozwoju informacji naukowej mogłaby być powiązana z rozporządzeniem wykonawczym do art. 19 ustawy o bibliotekach.

Wydaje się, że biblioteki centralne mogłyby stać się kośćcem krajowego systemu informacji naukowej i że realizacja idei ustawy o bibliotekach w obecnej sytuacji prawno-ekonomicznej powinna być podstawowym zadaniem Centrum INTE. Zarządzenie nr 15 zawiera postanowienia nie tylko dotyczące idei specjalizacji bibliotek, ale także postanowienia natury organizacyjnej, sugerujące utworzenie ogólnokrajowego systemu bibliotek uczestniczących w planie specjalizacji, określa zadania i uprawnienia bibliotek centralnych, przewiduje powołanie organu wykonawczego do spraw specjalizacji (Biuro Bibliotek Centralnych). Równocześnie w cytowanym artykule Anna Romańska udowadnia, że Biuro to musi działać pod nadzorem ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Zgadza się z tym stanowiskiem, wydaje się jednak, że MNSzWiT ma już organ powołany do realizacji tych zadań i jest nim Centrum INTE. Trudno byłoby w obecnej, skomplikowanej niewątpliwie sytuacji prawnej myśleć o tworzeniu innej instytucji. Oczywiście konieczne jest zapewnienie warunków właściwej realizacji sprawy specjalizacji bibliotek naukowych i tworzenia bibliotek centralnych, ale

to już odrębne zagadnienie. W świetle obrad XIV Narady Przedstawicieli Placówek Informacyjnych (25 IV 1974) wydaje się, że Centrum INTE zamierza przystąpić poważnie i z dobrą wolą do realizacji tego zadania².

Warto zastanowić się nad faktycznym stanem w zakresie specjalizacji bibliotek polskich. Trzeba bowiem znać warunki, w których realizowany będzie art. 19 ustawy o bibliotekach. Sama idea specjalizacji jest dawna, a w okresie powojennym bibliotekarze polscy podnosili ją wielokrotnie. Zarys tych działań przedstawia A. Romańska we wstępnej części swojego artykułu. Faktyczna sytuacja jest dość skomplikowana. Istnieją ramy prawne do realizacji systemu, ale równocześnie trzeba stwierdzić, że niektóre inicjatywy wyprzedziły w pewnym sensie ustawodawstwo.

W Polsce istnieje już kilka bibliotek centralnych, a mianowicie: Centralna Biblioteka Wojskowa, Główna Biblioteka Lekarska, Centralna Biblioteka Rolnicza, Główna Biblioteka Komunikacyjna, Centralna Biblioteka Statystyczna. Zgodnie z ustawą o bibliotekach, Biblioteka Narodowa jest centralną biblioteką państwa. Sprawa Biblioteki Narodowej nie wymaga wyjaśnień; pozostałe, uprzednio wymienione biblioteki centralne są instytucjami, które utworzone zostały na podstawie zarządzenia jednego ministra lub kierownika urzędu centralnego, „centralność” ich ma więc charakter resortowy. Każda z tych bibliotek ma pewną specyfikę, np. Centralna Biblioteka Wojskowa i Główna Biblioteka Lekarska mają sytuację wyjątkowo korzystną. W ramach Ministerstwa Obrony Narodowej, jak i Ministerstwa Zdrowia skupione są biblioteki tej samej specjalizacji, a także podstawowe grupy użytkowników. W tych warunkach biblioteki te pełniły i nadal wykonują funkcje bibliotek centralnych specjalizujących się w zakresie jednej dziedziny wiedzy i spełniają wszystkie niemal warunki stawiane bibliotekom centralnym przez zarządzenie nr 15. Centralna Biblioteka Rolnicza pełni również funkcje biblioteki centralnej, jednakże nie wszystkie biblioteki specjalizujące się w zakresie nauk rolnych (np. biblioteki akademii rolniczych) należą do Ministerstwa Rolnictwa, co doprowadziło do utworzenia międzyresortowego, dobrowolnego porozumienia bibliotek tej specjalizacji. Główna Biblioteka Komunikacyjna jest typową biblioteką resortową; pełni funkcje centrali dla dużej sieci bibliotek podległych Ministerstwu Komunikacji, jednakże ma ona pewne ograniczenia w skali działania ogólnokrajowego. Podobnie — Centralna Biblioteka Statystyczna, mająca bezpośrednie powiązania z Głównym Urzędem Statystycznym, jest biblioteką o bogatych zbiorach, ale także o ograniczonym zasięgu oddziaływania; jest poza tym w zasadzie biblioteką „centralną” bez sieci bibliotek,

² Decyzją ministra NSZWiT Centrum INTE zostało zobowiązane do prowadzenia całokształtu spraw związanych ze specjalizacją zbiorów materiałów bibliotecznych.

ponieważ sieć bibliotek terenowych urzędów statystycznych właściwie nie funkcjonuje. Gdyby sprawa specjalizacji i tworzenia bibliotek centralnych w Polsce nadal rozwijała się w ten sposób, wiele ministerstw i urzędów mogłoby utworzyć biblioteki centralne, nie we wszystkich jednak byłoby to celowe. Specjalizacja „resortowa” nie jest rozwiązaniem logicznym, mimo że w kilku konkretnych przypadkach można ją uznać za trafną.

Postanowienia art. 19 ustawy o bibliotekach wskazują na konieczność dostosowania specjalizacji do potrzeb rozwoju nauki polskiej, przewidując tworzenie bibliotek centralnych dla określonych dziedzin wiedzy. Nie będzie więc prawdopodobnie nowych inicjatyw tworzenia centralnych bibliotek resortowych — podstawą planu specjalizacji bibliotek ma być systematyka nauk. Jest to zasada słuszna, ale realizacja jej natrafi na poważne trudności. Najbardziej nawet uproszczony schemat klasyfikacji nauk nie może być bezpośrednią podstawą budowy systemu bibliotek centralnych. Nie istnieją tego rodzaju rozwiązania w żadnym innym kraju. W praktyce zagranicznej przeważa system kilku bibliotek centralnych. W RFN³ są tylko 4, nieco więcej w NRD i w Czechosłowacji; obecnie zachodzą również pewne przemiany w strukturze sieci bibliotek specjalnych w ZSRR.

Szczególne trudności występują przy funkcjonowaniu centralnych bibliotek wielodziedzinowych (istnieją np. różne koncepcje centralnych bibliotek technicznych lub centralnych bibliotek z zakresu nauk społecznych). Najczęściej biblioteki tego rodzaju dzielą się na bardziej wyspecjalizowane działy (tak zaczyna funkcjonować aktualnie Fundamentalna Biblioteka Nauk Społecznych w Moskwie, która wyodrębniła centralny ośrodek informacji z zakresu nauk ekonomicznych). Najczęściej spotykane typy bibliotek centralnych — to centralne biblioteki lekarskie, rolnicze, ekonomiczne, dość często występują także centralne biblioteki techniczne. Z reguły funkcje bibliotek centralnych przejmują biblioteki już istniejące i sprawdzone w działaniu.

Zarządzenie nr 15 do sprawy tej podszło w sposób przeczony dzięki wspomnianemu już określeniu warunków (których zresztą w całej rozciągłości nie spełnia w ogóle żadna biblioteka w kraju, choćby ze względu na sprawy pomieszczeń i wyposażenia), a także z uwagi na proponowany tryb tworzenia bibliotek centralnych, m.in. na wnioszek kierownictwa zainteresowanych bibliotek, co wskazuje na intencje etapowej realizacji systemu bibliotek centralnych.

Nie jest możliwe stworzenie takiego systemu bibliotek, w którym gromadzenie dokumentów oraz działalność dokumentacyjna i informacyjna zostałyby sztywno podzielone według dziedzin wiedzy, a dla każ-

³ Bibliotheksplan 1973. Berlin 1973.

dej dziedziny wyznaczona byłaby biblioteka centralna. Próby realizacji takiej koncepcji miałyby cechy utopijności i sztuczności, nawet przy zastosowaniu techniki komputerowej. Zawsze pozostanie otwarta sprawa badań interdyscyplinarnych, a także dokumentów o charakterze ogólnonaukowym. Wydaje się konieczne podkreślenie potrzeby dobrej interpretacji idei zarządzenia nr 15, zawartej w przepisach ogólnych i w rozdz. 2. Program specjalizacji bibliotek musi mieć charakter rozwiązania optymalnego w konkretnych warunkach, uwzględniać potrzeby nauki i gospodarki, biorąc pod uwagę faktyczną sytuację i stan bibliotekarstwa krajowego. Dlatego też system bibliotek centralnych może być podstawowym, ale nie jedynym środkiem poprawy funkcjonowania krajowego systemu informacji naukowej i powinien być realizowany zgodnie z istotnymi potrzebami nauki i gospodarki narodowej, a także z faktycznymi możliwościami realizacji. Etapowa realizacja programu specjalizacji bibliotek i powoływanie bibliotek centralnych muszą być równocześnie zgodne z perspektywicznym planem specjalizacji, ramowym i elastycznym. Plan ten powinien być instrumentem kontroli wcielania w życie programu specjalizacji bibliotek.

Decyzja utworzenia biblioteki centralnej powinna być dobrze wyważona. Wskazane w § 11 zarządzenia nr 15 czynniki środowiskowe, organizacyjne i materialne, jakim musi odpowiadać biblioteka naukowa mająca zostać biblioteką centralną, ograniczają możliwość żywiłowego powstawania tych placówek. W każdym razie musi to być placówka o odpowiednio bogatych, kompletnych i aktualnych zbiorach, odpowiednio usytuowana, dobrze wyposażona. Jest sprawą oczywistą, że powołanie biblioteki centralnej będzie elementem aktywizującym i rozwijającym działanie danej placówki. Decyzja o powołaniu biblioteki centralnej musi być bowiem poparta wyposażeniem jej w środki i uprawnienia pozwalające na realizację postawionych przed nią zadań. Dlatego też poza formalną oceną wytypowanej biblioteki bardzo istotna jest ocena merytoryczna oraz opinia użytkowników o potrzebie powołania konkretnej centralnej biblioteki. Przez opinię użytkowników rozumiem nie tyle ocenę aktualnie świadczonych usług, ich zakres i zasięg, co faktyczne potrzeby konkretnej dziedziny wiedzy, wyrażone w formie opinii pisemnej przez powołane do wydania takiej oceny instytucje. Nie jest możliwe, aby tego rodzaju opinie wyrażał organ wykonawczy ds. specjalizacji, ani nawet grupa ekspertów różnych instancji opiniodawczych w zakresie bibliotekarstwa. Do rozważenia sprawy konkretnej dziedziny i konkretnej biblioteki należy zaprosić specjalistów z zakresu danej dziedziny, i to specjalistów najwyższej rangi.

W obecnej sytuacji organizacyjnej nauki w Polsce za taką instancję uważam Komitety Naukowe PAN, jako najwyższe rangą organy o-

piniodawcze. Zagadnienie biblioteki centralnej czy w ogóle systemu dokumentacji i informacji w zakresie poszczególnych dziedzin (dyscyplin) naukowych powinno znaleźć się w centrum zainteresowania samej nauki. Najśluszniesze byłoby, aby wnioski o powołanie biblioteki centralnej wychodziły wprost od najwyższej w danej dziedzinie instancji naukowej, odpowiedzialnej za stan i organizację tej dziedziny.

Innym, może łatwiej osiągalnym rozwiązaniem, powinno być zasięgnięcie opinii przez organ wykonawczy ds. specjalizacji przed podjęciem decyzji o utworzeniu biblioteki centralnej. Nie byłoby chyba celowe tworzenie bibliotek centralnych bez właściwego zaplecza, nie tylko w postaci zasobnej i dobrej biblioteki, lecz także — w postaci instytucji patronującej, kontrolującej i popierającej merytoryczną działalność biblioteki centralnej. Dwa elementy organizacyjne wydają się być nieodzownymi atrybutami biblioteki centralnej: rada naukowo-programowa i sieć bibliotek specjalizujących się w ramach tej samej dziedziny lub dziedzin pokrewnych. Potrzeba powoływania rady czy komisji naukowej wydaje się oczywista. Czy niezbędne jest istnienie sieci? Doświadczenia zagraniczne wskazują, że tak i chyba właśnie istnienie sieci bibliotek pokrewnej specjalizacji wskazuje na potrzebę ich porozumienia, podjęcia zorganizowanej koordynowanej współpracy, a w konsekwencji na potrzebę uznania placówki najmocniejszej, dominującej za centralną w ramach danej specjalizacji. Ta metoda wyboru jest chyba najtrafniejsza, bo jest naturalna i zgodna ze stanem faktycznym. Być może, dla niektórych specjalizacji można wskazać jedyną bibliotekę mogącą spełniać funkcje wiodące. Czy jednak istnieje konieczność tworzenia bibliotek centralnych bez sieci? Jest to sprawa wątpliwa i możliwa do rozstrzygnięcia tylko w konkretnych realiach. Wymienię tu jako przykład dość wyraźny Bibliotekę Instytutu Zoologicznego, a także Bibliotekę Instytutu Geografii PAN — UW. Sprawy tych bibliotek są godne zastanowienia. Są to niewątpliwie biblioteki wiodące w swoich dziedzinach — jedna i druga są wyjątkowo cennymi składnicami dokumentów pierwotnych. Jest jednak sprawą do rozwiązania, czy mają to być biblioteki centralne i czy będą one chciały wykonywać takie funkcje i zadania.

Systematyczną realizację programu i planu specjalizacji powinna poprzedzić dokładna analiza istniejących rozwiązań organizacyjnych i to dokonana z kilku punktów widzenia: ocena i analiza dokonana przez samą bibliotekę centralną, ocena placówek współpracujących (ogniwi sieci), wreszcie opinia użytkowników.

Systematyczna i planowa realizacja programu specjalizacji powinna być poprzedzona przez rozwiązania eksperymentalne, określane jako „wdrożenia pilotowe”. Wybór tych rozwiązań eksperymentalnych może być równocześnie pierwszym etapem realizacji programu specjalizacji.

Podsumowując zawarte w mojej wypowiedzi uwagi dyskusyjne pragnę uwypuklić główne, może nie dość zaakcentowane w treści problemy, a mianowicie: 1) potrzebę uporządkowania podstaw prawno-organizacyjnych systemu specjalizacji bibliotek; 2) konieczność rozważnego i wnikliwego opracowania programu specjalizacji bibliotek, uwzględniającego aktualny stan bibliotek polskich; 3) konieczność uwzględnienia ocen merytorycznych obok organizacyjnych przy powoływaniu bibliotek centralnych; 4) konieczność etapowej realizacji programu i stosowania wdrożeń eksperymentalnych pozwalających na zebranie odpowiedniej sumy doświadczeń w zakresie funkcjonowania centralnych bibliotek dziedzinowych.

Wszystkie poruszone problemy i zagadnienia wiążą się ściśle z żywotnymi sprawami organizacji nauki i polityki naukowej oraz intensyfikacji badań naukowych w naszym kraju.

Z PRAC BADAWCZYCH BIBLIOTEKI PAN
W WARSZAWIESTAN POSIADANIA I POTRZEBY SIECI BIBLIOTEK PAN
W ZAKRESIE ZAOPATRZENIA W CZASOPISMA Z KRAJÓW
KAPITALISTYCZNYCH

Dynamiczny rozwój ilościowy i jakościowy nauki współczesnej stworzył na całym świecie ogromne zapotrzebowanie na informacje dotyczące zarówno prac prowadzonych bieżąco, jak i wyników ukończonych badań. Wielkie nakłady finansowe na badania naukowe sprawiają, że unika się ich dublowania, a to wymaga upowszechnienia informacji o przeprowadzanych pracach naukowych. Wiadomo, że jedną z najszybszych form przekazywania informacji jest czasopismo, którego rola nabrała współcześnie szczególnie ważnego znaczenia. Prosta konsekwencją tego jest stale rozwijająca się i doskonaląca sieć centralnych katalogów czasopism w świecie. Ważną rolę spełniają one zwłaszcza w naszym kraju, gdzie uwarunkowania historyczne sprawiły, iż zbiory czasopism zostały zdekompletowane lub też rozproszone, a obecnie trudno w pełni zaspokoić wszystkie bieżące potrzeby.

Obserwując potrzeby użytkowników informacji i wychodząc naprzeciw społecznemu zapotrzebowaniu Biblioteka PAN w Warszawie założyła w 1962 r. centralny katalog (c. k.) bieżących zagranicznych wydawnictw ciągłych w bibliotekach PAN oraz towarzystw naukowych. Celem tego katalogu — obok działalności informacyjnej — było wykorzystanie go do prac nad prawidłową polityką gromadzenia i rozmieszczenia tytułów czasopism na terenie sieci bibliotek PAN oraz analiza potrzeb w tym zakresie w ramach Akademii. Ponadto wobec ogólnokrajowego zasięgu terytorialnego c. k. czasopism w sieci bibliotek PAN wyniki, jakie uzyskano by analizując jego zawartość pod tym kątem, byłyby w dużej mierze reprezentatywne dla sytuacji nie tylko w Polskiej Akademii Nauk, ale w całej sieci bibliotek naukowych. Sprawia to również zakres rzeczowy naszego katalogu, który przylega ściśle do struktury organizacyjnej PAN, a poszerzony jest zbiorami specjalistycznych towarzystw naukowych. Można z powodzeniem stwierdzić, że są w nim reprezentowane opisy czasopism ze wszystkich dziedzin wiedzy.

Stan posiadania bibliotek

W celu wykorzystania centralnego katalogu jako narzędzia polityki gromadzenia w Polskiej Akademii Nauk wydawnictw ciągłych z krajów kapitalistycznych, przeprowadzono analizę stanu posiadania bibliotek sieci PAN w tym zakresie w 1971 r. Okazuje się, że w 1971 r. do placówek Polskiej Akademii Nauk wpłynęło z krajów kapitalistycznych łącznie 8636 tytułów w 13 401 egzemplarzach,

z czego 2075 tytułów z prenumeraty, 6014 z wymiany i 547 tytułów jednocześnie z obydwu źródeł (łącznie 3808 egz. z prenumeraty i 9593 egz. z wymiany). Najwięcej czasopism dostarczyły Stany Zjednoczone (1844 tyt. w 3014 egz.), a następnie RFN i Berlin Zachodni (1077 tyt. w 1680 egz.) oraz Francja (994 tyt. w 1540 egz.). Szczegółowe dane na ten temat są zamieszczone w tab. 1.

Tabela 1. Stan posiadania czasopism według krajów ich pochodzenia

Kraj	Razem		Tytuły			Egzemplarze	
	tyt.	egz.	prenum.	wym.	prenum. i wym.	prenum.	wym.
1. Stany Zjedn. A. P.	1844	8014	526	1182	136	1038	1976
2. RFN i Berlin Zachodni	1077	1680	460	521	96	884	796
3. Francja	994	1540	237	650	107	465	1075
4. Wielka Brytania	918	1452	407	415	96	696	756
5. Włochy	448	602	59	368	21	92	510
6. Ameryka Śr. i Płd.	391	523	6	384	1	8	515
7. Japonia	354	518	15	329	10	32	486
8. Holandia	313	507	145	150	18	242	265
9. Kanada	265	371	12	245	8	21	350
10. Szwajcaria	250	402	65	172	13	99	303
11. Szwecja	210	328	19	184	7	37	291
12. Afryka	204	248	10	193	1	11	237
13. Belgia	166	260	31	130	5	37	223
14. Australia	164	257	9	153	2	12	245
15. Austria	144	239	30	105	9	52	187
16. Indie	143	185	10	131	2	12	173
17. Dania	135	259	14	114	7	39	220
18. Finlandia	106	235	4	102	—	5	230
19. Norwegia	91	155	3	83	5	10	145
20. Portugalia	85	122	1	84	—	1	121
21. Hiszpania	81	98	3	77	1	4	94
22. Nowa Ze- landia	69	131	2	67	—	2	129
23. Izrael	37	74	1	36	—	1	73
24. Turcja	33	42	—	33	—	—	42
25. Irlandia	22	44	—	22	—	—	44
26. Grecja	17	23	1	15	1	2	21
27. Luksemburg	14	18	3	11	—	3	15
28. Islandia	7	7	—	7	—	—	7
29. Inne kraje	54	67	2	51	1	3	64
Ogółem	8636	13401	2075	6014	547	3808	9593

Rozmieszczenie czasopism w kraju (tab. 2) jest odzwierciedleniem rozmieszczenia topograficznego placówek Akademii. Większość tych placówek znajduje się

w Warszawie, tam też znajduje się większość tytułów czasopism. W przypadku Krakowa uwidoczniła się wyjątkowo duża dysproporcja pomiędzy liczbą czasopism otrzymywanych drogą prenumeraty a liczbą czasopism z wymiany.

Tabela 2. Rozmieszczenie czasopism według regionów

Region (województwo)	Ogółem		Tytuły			Egzemplarze	
	tyt.	egz.	prenum.	wym.	prenum. i wym.	prenum.	wym.
Warszawa	5921	8068	1307	4256	358	2351	5737
Kraków	2891	3471	278	2442	171	618	2853
Gdańsk	471	526	266	204	1	314	212
Poznań	535	616	106	414	15	166	450
Wrocław	534	574	225	307	2	262	312
Katowice	92	92	83	9	—	83	9
Łódź	33	33	20	13	—	20	13
Bydgoszcz	21	21	14	7	—	14	7

Rozpatrując rozmieszczenie tytułów czasopism według struktury organizacyjnej PAN (tab. 3) stwierdza się, że najwięcej tytułów mają placówki podległe Prezydium PAN, następnie — placówki Wydziału III i Wydziału II.

Tabela 3. Rozmieszczenie czasopism według struktury organizacyjnej PAN

Jednostki organizacyjne	Ogółem		Tytuły			Egzemplarze	
	tyt.	egz.	prenum.	wym.	prenum. i wym.	prenum.	wym.
Prezydium PAN	2779	3111	451	2187	141	686	2425
Wydz. I	1525	1904	411	1012	102	673	1231
Wydz. II	2593	3481	355	2127	111	600	2881
Wydz. III	2457	3061	454	1876	127	820	2241
Wydz. IV	541	759	297	193	51	459	300
Wydz. V	257	325	125	127	5	167	158
Wydz. VI	538	760	263	265	10	403	357

Przy porównaniu danych opublikowanych przez „Ruch” w *Wykazie czasopism naukowo-technicznych importowanych z krajów kapitalistycznych w roku 1971* ze stanem posiadania placówek Akademii okazuje się, że liczba tytułów czasopism sprowadzanych przez „Ruch” (8472 tyt.) jest niższa niż liczba tytułów znajdujących się w placówkach bibliotek sieci PAN (8636 tyt.). Z „Ruchu” jednak biblioteki Akademii otrzymały tylko około 2500 tytułów, a pozostałe 6000 napłynęło z wymiany. Ponadto w liczbie tytułów określanych przez nas „z prenumeraty” znajdują się również te tytuły, które biblioteki — uzupełniając niezbędne braki — zakupywały jako wydawnictwa zwarte za pośrednictwem „Ars Polona”.

Jak wynika z naszych zestawień, głównym źródłem wpływu czasopism w Akademii jest wymiana, z której pochodzi $\frac{2}{3}$ posiadanych zasobów. Jest ona również cennym uzupełnieniem prenumeraty, o czym świadczy liczba 547 tytułów, które napływają do Akademii zarówno z prenumeraty, jak i wymiany.

Tabela 4. Zapotrzebowanie bibliotek PAN na czasopisma
(według kraju pochodzenia)

Kraj pochodzenia	Tytuły zgłoszone				Egzemplarze zgłoszone			z tego tyt. brak w PAN
	razem	niez- będne	pożą- dane	niezb. bądź požad.	razem	niez- będne	pożą- dane	
1. Stany Zjedn. A. P.	460	275	158	27	522	352	170	138
2. Wielka Brytania	223	123	77	23	353	189	164	105
3. RFN i Berlin Zachodni	132	90	35	7	152	109	43	60
4. Francja	123	72	47	4	135	93	42	50
5. Holandia	86	54	29	3	96	68	28	43
6. Włochy	44	28	14	2	47	31	16	27
7. Szwajcaria	37	23	13	1	42	27	15	16
8. Japonia	26	15	11	—	30	17	13	17
9. Austria	21	13	8	—	21	13	8	11
10. Kanada	20	11	8	1	22	13	9	7
11. Belgia	18	9	9	—	18	9	9	9
12. Szwecja	16	9	7	—	18	10	8	7
13. Dania	8	4	4	—	11	4	7	1
14. Indie	8	5	3	—	8	5	3	3
15. Australia	6	3	3	—	6	3	3	4
16. Norwegia	4	1	3	—	4	1	3	1
17. Grecja	3	2	1	—	3	2	1	2
18. Irlandia	3	3	—	—	3	3	—	3
19. Argentyna	2	2	—	—	2	2	—	2
20. Izrael	2	—	2	—	2	—	2	2
21. Rodezja	2	—	2	—	2	—	2	2
22. Hiszpania	2	—	2	—	2	—	2	2
23. Finlandia	2	1	1	—	2	1	1	2
24. Tahiti	2	2	—	—	2	2	—	2
25. Uganda	2	1	1	—	2	1	1	2
26. Meksyk	1	1	—	—	2	2	—	1
27. Luksemburg	1	—	1	—	1	—	1	1
28. Wenezuela	1	1	—	—	1	1	—	—
29. Malezja	1	—	1	—	1	—	1	1
30. Nigeria	1	1	—	—	1	1	—	1
31. Nowa Zelandia	1	1	—	—	1	1	—	1
32. Pakistan	1	—	1	—	1	—	1	1
33. Algeria	1	1	—	—	1	1	—	1
34. ZRA	1	1	—	—	1	1	—	1
35. Zair	1	1	—	—	1	1	—	1
Ogółem	1262	753	441	68	1516	963	553	527

Tabela 5. Czasopisma wpływające do bibliotek PAN oraz czasopisma zapotrzebowane (według struktury organizacyjnej PAN)

Jednostki organizacyjne	Czasopisma posiadane						Czasopisma zapotrzebowane						Stosunek tytułów zapotrzebowanych do tytułów posiadanych (8:1) w procentach	
	razem		tytuły		egzemplarze		razem		niezbędne		pożądane			
	tyt.	egz.	prenum.	wym.	prenum.	wym.	prenum.	wym.	tyt.	egz.	tyt.	egz.		
Prezydium PAN	2779	3111	451	2187	141	686	2425	307	336	176	195	131	141	11,0
Wydz. I	1525	1904	411	1012	102	673	1231	495	542	288	324	207	218	32,4
Wydz. II	2593	3481	355	2127	111	600	2881	222	247	141	161	81	86	8,6
Wydz. III	2457	3061	454	1876	127	820	2241	184	207	126	145	58	62	7,5
Wydz. IV	541	759	297	193	51	459	300	74	81	53	57	21	24	13,6
Wydz. V	257	325	125	127	5	167	158	64	68	53	57	11	11	24,9
Wydz. VI	538	760	263	265	10	403	357	33	35	23	24	10	11	6,1
Ogółem	10690	13401	2856	7787	547	3808	9593	1379	1516	860	963	519	553	12,9

Uwaga: Liczba tytułów jest wyższa w tab. 5 niż w tab. 1 i 4, ponieważ ten sam tytuł występujący w różnych Wydziałach PAN jest liczony parokrotnie

Potrzeby bibliotek

W celu stwierdzenia istniejących potrzeb Biblioteka PAN w Warszawie rozeseła w marcu 1972 r. ankietę do wszystkich bibliotek PAN oraz do dwóch największych bibliotek towarzystw naukowych: Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Ankieta została skonstruowana w ten sposób, aby biblioteki zgrupowały potrzeby im czasopisma według hierarchii potrzeb, w dwóch zespolach. W pierwszym wykazie miały znaleźć się tytuły, które danej bibliotece są niezbędne potrzebne, w drugim tytuły pożądane.

Biblioteki przyjęły ankietę z wielkim zainteresowaniem, czego dowodem jest fakt, że spośród 106 bibliotek, do których ją wysłano, 93 nadesłały wypełnione kwestionariusze bądź poinformowały o przyczynach nienadesłania wykazów. W tej drugiej grupie znalazła się Biblioteka PAN w Krakowie, która wyjaśniła, że wszystkie swoje potrzeby w dziedzinie zaopatrzenia w czasopisma zaspokaja we własnym zakresie w ramach szeroko prowadzonej wymiany zagranicznej. W podobny sposób wypowiedziały się biblioteki: Archiwum PAN, Instytutu Geofizyki PAN, Instytutu Cybernetyki Stosowanej PAN oraz Zakładu Doświadczalnego Budowy Aparatury Naukowej UNIPAN. 86 placówek nadesłało odpowiedzi zgodnie z instrukcją, szeregując wykazy tytułów w dwóch wymienionych grupach.

W nadesłanych odpowiedziach podano ogółem 1262 tytuły czasopism w 1516 egzemplarzach. 753 tytuły wymieniono jako niezbędne, a 441 jako pożądane. 68 tytułów zostało wymienionych przez różne biblioteki bądź w grupie czasopism niezbędnych, bądź pożądanych. Liczba egzemplarzy tytułów niezbędnych wynosi 963, a pożądanych 553 (tab. 4).

Wszystkie tytuły zgłoszone w odpowiedzi na ankietę zostały porównane ze stanem posiadania, jaki wykazuje nasz centralny katalog za okres 1969-1971. Okazało się wówczas, że spośród 1262 zgłoszonych tytułów 735 jest notowanych w katalogu, czyli że czasopisma te są już reprezentowane w sieci bibliotek Polskiej Akademii Nauk. Pozostałych 527 tytułów, czyli 42%, brak w bibliotekach PAN. Porównanie tytułów uzyskanych z omawianej ankiety ze spisem sprowadzonych do kraju czasopism opublikowanym przez „Ruch” w 1972 r. wykazuje, że „Ruch” nie prenumeruje ponad 50% tytułów zapotrzebowanych przez placówki PAN. Wynika stąd, że w PAN jest o 8% więcej tytułów (spośród zgłoszonych w ankiecie) aniżeli tytułów sprowadzanych przez „Ruch”. Sytuacja ta tłumaczy się tym, że Polska Akademia Nauk jest największym w Polsce kontrahentem w dziedzinie wymiany zagranicznej wydawnictw. Często jest to główna droga dopływu do kraju wartościowych czasopism. Analiza występowania tytułów w latach 1969-1971 wykazała, że 211 tytułów, które obecnie zapotrzebowywały biblioteki sieci PAN, to pozycje skreślone z prenumeraty w latach 1969-1970 lub też takie, których wymiany odmówili zagraniczni partnerzy. A mianowicie: wśród niezbędnych figurują 163 tytuły, a wśród pożądanych 48, co w sumie stanowi 16,7% zgłoszonych tytułów.

Bardzo interesująco wygląda zestawienie zapotrzebowanych czasopism według krajów ich wydania. Liczba krajów, których czasopisma powinny znaleźć się w sieci PAN, jest duża, bo aż 35, w tym 16 europejskich. Największe jest zainteresowanie czasopismami amerykańskimi. Spośród zgłoszonych w ankiecie 460 tytułów w 522 egzemplarzach (36,4% ogólnej liczby zapotrzebowanych czasopism) nasz katalog centralny nie notuje 138. Spośród krajów europejskich największe braki dają się zauważyć w zaopatrzeniu w czasopisma brytyjskie: 223 tytuły w 353 egzemplarzach (17,7%), z nich brak w ogóle w PAN 105. Następne kraje

w kolejności brakujących tytułów to RFN i Berlin Zachodni (132 tytuły w 152 egzemplarzach, co stanowi 10,4% ogółu zgłoszonych tytułów czasopism, z tego nie reprezentowanych w PAN 60 tytułów), dalej: Francja, Holandia, Włochy, Szwajcaria.

Najwięcej zgłoszeń wpłynęło na czasopisma z krajów europejskich — 753 tytuły (57% ogólnej liczby zapotrzebowanych czasopism) i ze Stanów Zjednoczonych — 460 tytułów (36,4%).

Z innych krajów zamorskich jedynie Japonia i Kanada zostały uwzględnione w wypowiedziach ankietowych w nieco szerszej mierze. Na 26 tytułów czasopism zapotrzebowanych z Japonii (2% ogólnej liczby) aż 17 nie jest w ogóle reprezentowanych w PAN, czasopism kanadyjskich jest zapotrzebowanych 20, co stanowi 1,6%, z tego nie reprezentowanych w PAN 7.

Kolejność, w jakiej uplasowały się wymienione państwa europejskie, wydaje się prawidłowa, jeśli uwzględnia się ich potencjał gospodarczy i naukowy. Na pozór wygórowane wydaje się jedynie miejsce Wielkiej Brytanii (223 tytuły), szczególnie przy porównaniu stosunku ogólnej liczby czasopism zapotrzebowanych do liczby czasopism zapotrzebowanych nie notowanych w PAN: podczas gdy na 275 niezbędnych czasopism ze Stanów Zjedn. nie notowanych w Polsce jest 138 (czyli 50%), to na 123 tytuły niezbędne czasopism angielskich nie osiągalnych w PAN jest 105 tytułów, czyli 85%. Ten swoisty fakt ma swoje wytłumaczenie w tym, że pewna część zagranicznych czasopism znana jest w kraju tylko na podstawie tytułów, a język nie zawsze stanowi właściwe kryterium określenia kraju wydawania czasopisma. Należy przyjąć, że niektóre czasopisma uznawane za brytyjskie są wydawane w innych krajach.

Szczegółowe dane liczbowe dotyczące tytułów i egzemplarzy czasopism zapotrzebowanych z poszczególnych krajów znajdują się w tab. 4.

Jednym z zadań niniejszej analizy miało być zbadanie rozbieżności pomiędzy aktualnym stanem posiadania a potrzebami w zakresie zaopatrzenia placówek PAN w czasopisma z krajów kapitalistycznych. Ukazuje to tab. 5.

Przy porównaniu liczb czasopism nabywanych i zapotrzebowanych okazuje się, że stosunkowo najlepiej zaopatrzone w czasopisma zagraniczne są Wydziały: VI Nauk Medycznych, III Nauk Matematyczno-Fizycznych, Chemicznych i Geologiczno-Geograficznych i II Nauk Biologicznych (dwa ostatnie Wydziały dzięki wymianiom), największe zaś braki odnotowują Wydziały I Nauk Społecznych i V Nauk Rolniczych i Leśnych. Unaoczniał się tu wyraźnie fakt, że największe straty w wyniku skreśleń z prenumeraty poniosły dziedziny nauki, których znaczenie dla gospodarki narodowej jest bezpośrednio mniejsze. O ile preferowanie w okresie trudności dewizowych nauk medycznych, służących zdrowiu człowieka, jest faktem pozytywnym, o tyle ogromne braki w czasopismach Wydziału V Nauk Rolniczych i Leśnych wydają się świadczyć o pewnym zachwianiu proporcji. Uderza też duży stosunkowo procent brakujących czasopism w Wydz. IV Nauk Technicznych.

Tab. 1 i 5 wykazują ważną rolę wymiany zagranicznej w zaopatrzeniu bibliotek. Świadczy o tym liczba 6014 tytułów czasopism, jakie tą drogą nadchodzą do PAN z krajów kapitalistycznych na ogólną liczbę 8636 tytułów, co stanowi 69,7%. Jednocześnie jednak widać, że ważnym źródłem zaopatrzenia pozostaje nadal prenumerata 2075 tytułów czyli 24,0% (547 tytułów, tj. 6,3% wpływa jednocześnie z prenumeratą i wymianą). Rola prenumeraty przypuszczalnie będzie jeszcze wzrastała, jeśli się uwzględni tendencje podwyższania cen na wartościowe wydawnictwa naukowe, co spowoduje coraz większe trudności w otrzymywaniu ich z wymiany. Przy porównaniu liczby tytułów nabywanych z prenumeratą z liczbą ty-

tułów określonych przez biblioteki jako niezbędne (2903:860) jasne się staje, że prenumerata nie zaspokajała dotychczas zapotrzebowania na wydawnictwa konieczne dla prowadzenia prac naukowych.

Innym zadaniem niniejszej analizy było zbadanie, jak kształtuje się zapotrzebowanie na czasopisma w poszczególnych ośrodkach terenowych (województwach), w których działają placówki Akademii.

Tabela 6. Zapotrzebowanie na czasopisma według regionów działania placówek PAN

Region (województwo)	Czasopisma zapotrzebowane					
	razem		niezbędne		pożądane	
	tyt.	egz.	tyt.	egz.	tyt.	egz.
Warszawa	780	825	479	514	301	311
Bydgoszcz	12	12	8	8	4	4
Gdańsk	61	62	43	43	18	19
Katowice	94	127	47	74	47	53
Kraków	167	177	110	120	57	57
Łódź	82	82	55	55	27	27
Poznań	128	129	91	92	37	37
Wrocław	88	102	47	57	41	45
Ogółem	1412	1516	880	963	532	553

Uwaga: Liczba tytułów zapotrzebowanych jest wyższa w tab. 6 niż w tab. 4, ponieważ ten sam tytuł występujący w różnych miejscowościach jest liczony parokrotnie.

Zgodnie z oczekiwaniami, największe zapotrzebowanie na czasopisma naukowe z krajów kapitalistycznych wykazały placówki regionu warszawskiego, co jest całkowicie uzasadnione skupieniem tutaj większości placówek PAN. Tutaj koncentruje się również większość czasopism nabywanych przez placówki PAN. Dla zobrazowania rozmiarów tego zjawiska wykonano zestawienie liczb tytułów tych czasopism (spośród wymienionych w odpowiedziach na ankietę), które znajdują się w placówkach PAN tylko w jednym egzemplarzu. Grupę tytułów jednogzemplarzowych wybrano dlatego, iż są to czasopisma szczególnie cenne i trudne do osiągnięcia. Oprócz Warszawy wyodrębniono jeszcze Kraków, gdyż włączenie go do

Tabela 7. Liczba tytułów czasopism gromadzonych w placówkach PAN w jednym egzemplarzu (dotyczy czasopism wymienionych w odpowiedziach na ankietę)

Region	Tytuły czasopism		
	razem	prenumerata	wymiana
Warszawa	208	124	84
Kraków	37	16	21
Inne miejscowości	44	37	7
Ogółem	289	177	112

grupy „inne miejscowości” zaciemniłoby sytuację, w jakiej owe miejscowości się znajdują, a z drugiej strony porównanie stanu zaopatrzenia w czasopiśmie regionów Warszawy i Krakowa wydawało się interesujące ze względu na wielką rolę, jaką region krakowski w nauce polskiej odegrał i odgrywa.

Porównanie powyższych dwóch tabel nasuwa pewne refleksje. Na pozór skumulowanie w Warszawie 208 tytułów czasopism jednoegzemplarzowych (72%) wydaje się zbyt wielkie, kiedy jednak zestawimy liczby tytułów czasopism zapotrzebowanych przez placówki warszawskie i przez inne ośrodki naukowe (780 : 632), to jeszcze raz okaże się, że choć Warszawa ma najwięcej gromadzonych tytułów (208 tytułów na ogólną liczbę 289), to potrzeby tego regionu są i tak większe aniżeli pozostałych.

Chcąc uzyskać informacje o częstotliwości powtarzania się w zapotrzebowaniach bibliotek tych samych tytułów sporządzono poniższe zestawienie.

Tabela 8. Powtarzalność tytułów czasopism zapotrzebowanych przez placówki PAN

Zapotrzebowane egzemplarze jednego tytułu	Zapotrzebowane tytuły czasopism			
	razem	niezbędne	pożądane	niezbędne bądź pożądane
1	1107	681	426	—
2	123	62	12	49
3	26	7	3	16
4	5	2	—	3
5	1	1	—	—
Ogółem	1262	753	441	68

Jak widać, ogromna większość tytułów czasopism została wymieniona tylko jeden raz, natomiast tytuły powtarzające się w zamówieniach różnych bibliotek stanowią ok. 12,3%. Pewna grupa czasopism — ze względu na częstotliwość pojawiania się w odpowiedziach na ankietę — wymaga bardziej szczegółowego omówienia.

Najwięcej, bo aż 5 razy, wymienione zostało czasopismo *Freshwater Biology*: Instytut Biologii Doświadczalnej PAN i Instytut Ekologii PAN w Warszawie oraz Instytut Botaniki PAN i Zakład Biologii Wód PAN w Krakowie, a także poznański oddział Instytutu Zoologicznego PAN uznały ten tytuł za niezbędny.

Cztery razy wymieniono tytuły 5 czasopism; liczba tytułów zapotrzebowanych w trzech egzemplarzach wynosi 26. Bardzo dużo tytułów, bo aż 62, wymieniono dwukrotnie jako niezbędne, a tylko 12 tytułów jako pożądane. Świadczy to o skromności bibliotek przy zgłaszaniu dezyderatów na wydawnictwa, które byłyby wykorzystywane w mniejszym stopniu. Tym samym wzrasta znaczenie dla bibliotek tych czasopism, które określiły one jako niezbędne.

Trudności bibliotek

Niektóre biblioteki nadsyłały wraz z załączonymi wykazami czasopism uwagi dotyczące swoich trudności i pracy. W wielu bibliotekach powoływano w związku z naszą ankietą specjalne komisje, które kwalifikowały tytuły potrzebniejsze, np.

w Instytucie Badań Literackich PAN, w Instytucie Chemii Fizycznej PAN, w Instytucie Chemii Organicznej PAN, w Instytucie Nauk Prawnych PAN.

Największą bolączką, na którą uskarżały się bez mała wszystkie biblioteki, okazało się skreślenie z prenumeraty czasopism gromadzonych dotychczas. Doprowadza to nie tylko do tego, że trudno potem znaleźć komplet czasopisma w jednej bibliotece (nawet w przypadku przywrócenia prenumeraty), ale przede wszystkim odbija się niekorzystnie na bieżąco prowadzonych pracach badawczych. Na przestrzeni lat 1969-1971 liczba tytułów czasopism skreślonych z prenumeraty, a obecnie zapotrzebowanych przez placówki na nowo wynosi 207, w tym 160 niezbędnych i 47 pożądaných, czyli ponad 16% obecnie zapotrzebowanych czasopism. Drugim niekorzystnym zjawiskiem są coraz częstsze odmowy wymiany tytułów sprowadzanych dotychczas w ten właśnie sposób ze strony kontrahentów zagranicznych.

W trudnej sytuacji jest np. Instytut Matematyczny PAN w Warszawie, który podał wprawdzie bardzo małą liczbę tytułów czasopism, lecz niezwykle ważnych, szczególnie obecnie, kiedy na bazie tego Instytutu powstało w Warszawie Centrum Matematyczne im. Stefana Banacha. I tak: czasopismo *Annales de l'Institut H. Poincaré, Sér. A: Physique Théorique* jest zakupywane przez „Ruch” tylko w jednym egzemplarzu, znajdującym się poza siecią PAN; czasopismo *Bulletin de la Société Mathématique de la France* prenumeruje tylko Biblioteka PAN w Krakowie, natomiast *American Mathematical Monthly* w bibliotekach PAN jest niedostępne (w kraju tylko 3 egzemplarze); jako niezbędne podało je również Centrum Badań Naukowych w woj. katowickim*. W sytuacji podobnej do wyżej opisanej jest Zakład Parazytologii PAN, któremu dostawca zagraniczny odmówił od 1973 r. wymiany dwóch fundamentalnych dla tego Zakładu czasopism: *International Journal of Parasitology* (którego „Ruch” w ogóle nie sprowadza) oraz *Parasitology*. Nieotrzymywanie tych tytułów zostało przez Zakład Parazytologii PAN określone jako katastrofa. To dramatyczne sformułowanie dotyczy właściwie wszystkich tytułów w jednym egzemplarzu, wymienionych w odpowiedzi na ankietę, określonych jako niezbędne. W kłopotliwej sytuacji znajduje się również Instytut Ekologii PAN, który obecnie stoi wobec konieczności znacznego uzupełnienia swych zbiorów w związku z powstaniem w jego ramach nowych pracowni o profilach zainteresowań, które w zbiorach biblioteki były reprezentowane dotychczas w małym stopniu; stąd też potrzeby Instytutu są stosunkowo duże.

W podobnym położeniu są biblioteki innych placówek naukowych. Jaskrawym przykładem zaniedbań w dziedzinie zaopatrzenia w zagraniczne wydawnictwa ciągle jest sytuacja Pracowni i Muzeum Geologii Młodych Struktur PAN w Krakowie, gdzie w przeciągu ostatnich dwóch lat w związku z rozszerzonymi zadaniami liczba pracowników naukowych wzrosła o 100%, a liczba otrzymywanych czasopism nie uległa zmianie. Duże kłopoty z zaopatrzeniem w czasopisma ma również Zakład Archeologii Małopolski Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, który nadesłany wykaz niezbędnych czasopism ograniczył tylko do tytułów nie znajdujących się na terenie Krakowa, a Zakład Zoologii Systematycznej i Doświadczalnej PAN nadesłał wykaz tylko tych czasopism, których pomimo usilnych starań nie był w stanie uzyskać poprzez wymianę.

We Wrocławiu największe braki odczuwa Instytut Immunologii i Terapii Doświadczalnej PAN oraz Zakład Antropologii PAN. Biblioteki skarżą się na brak podstawowych dla prowadzonych w placówkach prac czasopism amerykańskich, jak *Population Index* czy też *Theoretical Population Biology*, są one w ogóle nie-

* Placówki Centrum mieszczą się w Gliwicach, Katowicach i Zabrze.

dość dostępne w Polsce; z kolei *Journal of Biosocial Science* jest reprezentowany w kraju tylko w jednym egzemplarzu w Głównej Bibliotece Lekarskiej w Warszawie.

W osobiwej sytuacji jest Biblioteka poznańskiego oddziału Instytutu Fizyki PAN, która w swoich zbiorach w 1971 r. nie posiadała ani jednego czasopisma pochodzącego z krajów kapitalistycznych. Trzeba przy tym wziąć pod uwagę, że tak podstawowych czasopism z dziedziny fizyki, jak np. *Solid State Communications*, *Journal of Magnetic Resonance* czy też *Physics Abstracts* nie ma w Poznaniu w ogóle. Jeśli chodzi o *Physics Abstracts*, to dwie placówki PAN w Warszawie mają po dwa egzemplarze tego tytułu w swych zbiorach, w tym Instytut Podstawowych Problemów Techniki PAN obydwie egzemplarze z prenumeraty, a Instytut Fizyki PAN jeden z prenumeraty, a drugi z wymiany.

Z podobnymi trudnościami boryka się ośrodek łódzki, gdzie przed dwoma laty powstało Centrum Badań Molekularnych i Makromolekularnych PAN, w którego skład wchodziły zakłady o unikalnym w skali krajowej profilu badań. Brak wyposażenia w odpowiednie czasopisma sprawia, że pracownicy naukowcy zmuszeni są do podróży do innych ośrodków w kraju w celu zapoznania się z literaturą fachową, gdyż zaopatrzenie w zagraniczne wydawnictwa naukowe na terenie Łodzi jest niewystarczające w stosunku do potrzeb.

O rok wcześniej aniżeli w Łodzi powstało w Katowicach (1971) Centrum Badań Naukowych w woj. katowickim, w którego skład wchodził siedem zakładów i pracownicy o zróżnicowanych profilach badań. Ten prężnie rozwijający się ośrodek ma sięgające kilkudziesięciu tytułów braki w zakresie czasopism naukowych. Zwłaszcza przy usytuowaniu owego Centrum oraz jego bliskie związki z przemysłem należałoby jego potrzeby jak najszybciej zaspokoić.

Ostatnim z omawianych ośrodków jest Gdańsk, gdzie Biblioteka Gdańska PAN (placówka o najstarszych tradycjach spośród bibliotek sieci) nadesłała wykaz tylko w 50% złożony z czasopism dotąd nie nabywanych, pozostałe 50% to tytuły skreślone z prenumeraty. Ponadto ograniczyła się ona do czasopism nie występujących na terenie Gdańska. Te wyważone starannie, minimalistyczne potrzeby powinny zostać zaspokojone. Inna placówka na tym terenie, Stacja Morska Instytutu Geofizyki PAN w Sopocie, podała przede wszystkim tytuły niedostępne w ogóle w Polsce. Trzeba zaznaczyć, że ze zbiorów tej Stacji będzie korzystał powołany w 1971 r. zamiast niej Zakład Oceanologii, unikalny pod względem profilu badań, a mający perspektywy w tej rozwijającej się dyscyplinie naukowej.

Wnioski

Wstępne wyniki analizy stanu zaopatrzenia i potrzeb placówek sieci PAN w zakresie zagranicznych wydawnictw ciągłych, których sprowadzanie uwarunkowane jest limitami dewizowymi, uświadomiły znaczne niedostatki w tej dziedzinie. Przyczyną tego stanu rzeczy było wspomniane ograniczenie środków płatniczych nawet na te czasopisma, które niekiedy przez dłuższy czas były gromadzone przez biblioteki. Świadczy o tym duży procent wymienionych w ankiecie tytułów skreślonych uprzednio z prenumeraty. Drugim powodem słabszego niż należałoby oczekiwać nasycenia bibliotek czasopismami naukowymi są coraz częstsze odmowy wymiany ze strony zagranicznych partnerów, dotyczące najbardziej wartościowych tytułów, co z pewnością łączy się bezpośrednio z nieustannym wzrostem cen czasopism naukowych. Przykładem ilustrującym, że czasopisma z wymiany nie

zawsze są tak samo cenne, jak nabywane drogą prenumeraty, jest Biblioteka PAN w Krakowie, która — jak wiadomo — jest placówką o bardzo dynamicznie prowadzonej wymianie (około 2500 czasopism). Konfrontując jej stan posiadania z kartoteką tytułów zapotrzebowanych przez biblioteki stwierdzono, że posiada ona tylko kilka wymienionych w ankiecie tytułów, w tym niektóre z nich są sprowadzane drogą prenumeraty. Tak więc pogląd, jakoby wymiana mogła w większym stopniu zastąpić prenumeratę, wydaje się nieuzasadniony. Może ją tylko w pewnym stopniu uzupełniać. Dotyczy to oczywiście wydawnictw węzłowych dla poszczególnych dziedzin nauki.

Przesadne natomiast okazało się mniemanie, jakoby braki w czasopismach na terenie PAN były wynikiem złego rozmieszczenia geograficznego tytułów. Wskazane tutaj małe nieprawidłowości stanowią w końcu nikły procent ogólnie dobrze prowadzonej gospodarki czasopismami. Bardzo często posiadanie przez placówkę dwóch egzemplarzy tego samego czasopisma nie świadczy wcale o tym, że jest to wynikiem nieprzemyślanych decyzji. Zainteresowane biblioteki tłumaczą przydatność dwóch egzemplarzy tych samych czasopism ich zacytywaniem.

Możliwość lepszego zaopatrzenia i pełniejszego wyboru tytułów czasopism naukowych sprowadzanych do kraju należałoby szukać przede wszystkim w „Ruchu”. Jak wspomniano, katalog „Ruchu” na rok 1971 nie notuje aż 50% tytułów czasopism wymienionych przez biblioteki sieci PAN jako niezbędne lub pożądane. Z kolei przy innych tytułach zdumiewa ogromna liczba egzemplarzy sprowadzanych do kraju. Przypadki sprowadzania kilkudziesięciu egzemplarzy tego samego tytułu są dość częste, a parę tytułów prenumeruje się w ponad 100 egzemplarzach. Niniejsza praca nie miała zresztą na celu przeprowadzenia analizy polityki zakupów „Ruchu”, lecz — chcąc dojść przyczyny słabego zaopatrzenia PAN — porównywaliśmy niektóre wskaźniki ze stanem zaopatrzenia w skali krajowej, którym „Ruch” kieruje.

W czerwcu 1972 r. ORWN otrzymał dodatkowe dewizy na zakup wydawnictw dla sieci bibliotek PAN. W związku z tym Biblioteka nasza mogła na podstawie wypowiedzi ankietowych określić wysokość środków niezbędnych dla zaspokojenia najpilniejszych potrzeb bibliotek Akademii. Dane te zostały wykorzystane przez ORWN przy planowaniu na r. 1973 wydatków na te cele. Realizacja zamówień ORWN w r. 1973 poprawi zapewne wydatnie stan zaopatrzenia placówek PAN w czasopisma z krajów kapitalistycznych. Będzie można to stwierdzić w 1974 r., gdy do centralnego katalogu w Bibliotece PAN wpłyną opisy czasopism zaprenumerowanych na r. 1973.

Lech Bieliński

STAN ZAOPATRZENIA BIBLIOTEK POLSKICH W PIŚMIENNICTWO NAUKOZNAWCZE (NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH BIBLIOTEK)

Celem pracy było zebranie materiału, który by zilustrował stan zaopatrzenia bibliotek w zagraniczne piśmiennictwo naukowe w określonym czasie i miejscu¹.

Badaniem została objęta literatura obca z zakresu naukoznawstwa z lat 1965 i 1966 zarejestrowana w latach 1965, 1966 i w I półroczu 1967², która wpłynęła do bibliotek w latach 1966 i 1967.

¹ Pracę rozpoczęto w 1969 r. i prowadzono dorywczo, stąd opóźnienie w opublikowaniu jej wyników.

² W tabelach pominięto dla uproszczenia oznaczenie „I półrocze”.

Przedmiot badania (piśmiennictwo obce z zakresu naukoznawstwa) zawężono do wydawnictw zwartych w językach: angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim, zarejestrowanych w niżej wymienionych 5 bibliografiach:

American Book Publishing Record,

Bibliographie de la France. 1. Bibliographie officielle,

The British National Bibliography,

Deutsche Bibliographie. Reihe A,

Novaja Sovetskaja Literatura o Nauke i Naučno-Issledovatel'skoj Rabote v SSSR.

W ten sposób ustalono 5 grup piśmiennictwa (w 4 językach), które podlegały badaniu.

Za punkt wyjścia dla stwierdzenia stanu zaopatrzenia bibliotek polskich w piśmiennictwo naukoznawcze przyjęto *Wykaz Nabytków z Zakresu Naukoznawstwa* za lata 1966 i 1967 wydawany przez Bibliotkę PAN w Warszawie, rejestrujący nabytki 7 bibliotek o pokrewnej specjalizacji, a mianowicie Biblioteki PAN w Warszawie oraz bibliotek: Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Archiwum PAN, Ośrodka Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN, Międzyuczelnianego Zakładu Badań nad Szkolnictwem Wyższym, Katedry Historii Techniki Politechniki Warszawskiej. Stworzyło to możliwości odtworzenia aktualnego i stosunkowo pełnego obrazu posiadania przez biblioteki piśmiennictwa naukoznawczego z omawianego okresu.

Dla celów pomocniczych wyłączono z *Wykazu Nabytków z Zakresu Naukoznawstwa* publikacje z ustalonego okresu i języków, tworząc kartotekę, zwaną w dalszym ciągu niniejszego sprawozdania Wykazem nabytków. Z drugiej strony, z wymienionych 5 bibliografii wytypowano pozycje, które uznano za niezbędne bądź pożądane dla bibliotek polskich.

Materiał badany został ujęty w 4 działy rzeczowe, zgodnie ze schematem klasyfikacyjnym przyjętym w Wykazie nabytków.

I. Teoria nauki (filozofia, metodologia, socjologia, psychologia nauki),

II. Organizacja nauki, polityka naukowa,

III. Historia nauki i techniki,

IV. Wydawnictwa informacyjne.

Wyboru materiału z 5 bibliografii dokonał zespół pracowników Biblioteki PAN w Warszawie (Zofia Vollmer, Alicja Olejnik, Serafin Michalewski), kierując się potrzebami Biblioteki własnej i 6 bibliotek współpracujących. Ogółem wybrano 2270 pozycji, ustalając w ten sposób liczbę tytułów niezbędnych lub pożądanych dla bibliotek.

Cały materiał zestawiono z Wykazem nabytków oraz katalogiem alfabetycznym Biblioteki PAN w Warszawie. Publikacje wytypowane z *British National Bibliography* sprawdzono dodatkowo z katalogiem alfabetycznym Biblioteki Instytutu Filozofii i Socjologii PAN w celu dokładniejszego określenia stanu posiadania badanego piśmiennictwa. Wyniki badania (w liczbach bezwzględnych i procentach) ujęto w tabele.

Tab. 1 przedstawia stan piśmiennictwa naukoznawczego z lat 1965 i 1966 w 7 bibliotekach polskich w podziale na wspomnianych już 5 grup piśmiennictwa. Wynika z niej, że najwięcej materiału z badanego okresu wytypowano z bibliografii brytyjskiej — 580 tytułów; na drugie miejsce wysuwają się publikacje w jęz. angielskim w Stanach Zjedn. — 563 tyt.; trzecie miejsce zajmują wydawnictwa w jęz. francuskim — 445 tyt.; czwarte — w jęz. niemieckim — 404 tyt.; piąte — publikacje Związku Radzieckiego — 278 tyt.

Odmienne kształtuje się zaopatrzenie bibliotek w literaturę z omawianego

okresu, dobraną na podstawie 5 bibliografii. Najlepiej są zaopatrzone biblioteki w literaturę niemiecką — 72,5% w stosunku do liczby pozycji wytypowanych; jest to grupa nabytków obejmująca w przeważającej liczbie publikacje z NRD. Drugie miejsce zajmują wydawnictwa z *British National Bibliography* — 69,5%; do grupy tej oprócz produkcji wydawniczej W. Brytanii wchodzi publikacje w języku angielskim wydawane w innych krajach Europy zachodniej (głównie wydawnictwo UNESCO w Paryżu). Trzecie miejsce przypada piśmiennictwu w języku francuskim — 57,7%; czwarte literaturze Zw. Radzieckiego — 52,8%. Najniższy procent stanowią nabytki ze Stanów Zjedn. — 42,1% tytułów wytypowanych.

Interesujące jest porównanie liczb dotyczących nabytego przez biblioteki piśmiennictwa z lat 1965 i 1966. Tab. 1 wyraźnie wskazuje na pewien niedobór w zaopatrzeniu w wydawnictwa z r. 1965. Zaznacza się to prawie dla wszystkich grup piśmiennictwa. I tak zaopatrzenie w literaturę niemiecką z r. 1965 wynosi 62%, a z r. 1966 — 80,2% w stosunku do potrzeb. Dla literatury w języku francuskim rozbieżność ta jest niższa; realizacja dezyderatów odpowiednio wynosi 51,8% i 62,5%. Podobnie przedstawia się porównanie dla wydawnictw w języku angielskim: zaopatrzenie dla publikacji brytyjskich wynosi 67,4% i 71,0%; natomiast dla publikacji amerykańskich zestawienie to wygląda gorzej: 44,7% i 40,5%. Bardzo niekorzystnie wypada porównanie dla piśmiennictwa w języku rosyjskim, a mianowicie odpowiednie procenty wynoszą 28,5% i 77,5%. Stan ten powinien chyba nasunąć wnioski o niewłaściwej dystrybucji literatury radzieckiej z 1965 r., niepodobna bowiem przypuszczać zaniedbania w tym względzie we wszystkich 7 bibliotekach naraz.

W sumie dane dotyczące zaopatrzenia w wydawnictwa z r. 1965 zaniżają statystykę końcową całego badanego okresu, głównie z powodu szczególnie niskiego wpływu literatury ze Związku Radzieckiego, chociaż podobne tendencje zostały zaobserwowane i w pozostałych grupach piśmiennictwa. Znaczna poprawa zaopatrzenia bibliotek w piśmiennictwo naukowe w następnym roku nie wyrównała powstałych niedoborów. Z przeprowadzonej analizy wynika bowiem, że na 100% poszukiwanej literatury w językach wziętych tu pod uwagę biblioteki posiadają 58,9%, braki zaś wynoszą 41,1%.

Tab. 2-6 dotyczą poszczególnych grup piśmiennictwa. Każda tabela grupuje badane piśmiennictwo w 4 wymienionych wyżej działach rzeczowych z podziałem na lata 1965 i 1966 oraz z wyodrębnieniem: liczby tytułów wytypowanych w bibliografiach, tytułów znalezionych w Wykazie nabytków i w katalogu alfabetycznym Biblioteki PAN w Warszawie oraz tytułów brakujących w zbiorach 7 bibliotek.

Z tab. 2 dotyczącej piśmiennictwa amerykańskiego wynika, że w zgromadzonej w bibliotekach literaturze dominują wydawnictwa z zakresu organizacji nauki; stanowią one 87% w stosunku do zapotrzebowania na literaturę z tej dziedziny, podczas gdy procent zgromadzonej literatury amerykańskiej z zakresu całego naukownawstwa wynosi zaledwie 42,1%. Stosunek nabytków do pozycji wytypowanych z bibliografii kształtuje się dla pozostałych działów rzeczowych znacznie skromniej: nabytki z zakresu teorii nauki wynoszą 38,2%, historii nauki i techniki — 22,7%, wydawnictw informacyjnych — 27%.

Literatura brytyjska (tab. 3) jest reprezentowana w bibliotekach przez wszystkie działy treściowe bardziej równomiernie: nabytki dotyczące organizacji nauki wynoszą w stosunku do liczby wydawnictw wytypowanych 70%, wydawnictwa informacyjne — 67,5%, publikacje z zakresu historii nauki i techniki — 61,8%, a teorii nauki — 63,5%.

Podobnie przedstawia się sytuacja dotycząca literatury w języku francuskim

(tab. 4); tu nabytki z zakresu organizacji nauki wynoszą 80,5% pozycji wytypowanych z bibliografii; nabytki z pozostałych działów rzeczowych kształtują się w wysokości około lub ponad 50% zapotrzebowania.

Dla piśmiennictwa w języku niemieckim (tab. 5) najwyższy procent realizacji przypada na wydawnictwa z zakresu historii nauki i techniki — 90%; publikacje z innych działów wynoszą ponad 60% zapotrzebowania.

Wydawnictwa radzieckie (tab. 6), analogicznie do grupy piśmiennictwa niemieckiego, mają najwyższe liczby zrealizowanych dezyderatów w zakresie historii nauki i techniki — 63,2% i teorii nauki — 62,5%; z zakresu organizacji nauki natomiast tylko 34,8%.

Zsumowaniem tab. 2-6 jest tab. 7 przedstawiająca liczby tytułów wytypowanych, nabytych i brakujących w podziale na 4 działy rzeczowe. Z tabeli wynika zdecydowana przewaga nabytków z zakresu organizacji nauki i polityki naukowej w stosunku do pozostałych działów rzeczowych. Te dane statystyczne są pozytywnym akcentem w przeprowadzonych badaniach. Przewaga nabytków z zakresu organizacji nauki i polityki naukowej, a więc z dziedzin stanowiących trzon nowo-

Tabela 1. Stan zaopatrzenia bibliotek w piśmiennictwo naukoznawcze według grup piśmiennictwa

Źródło doboru materiałów	1965 + 1966			1965			1966		
	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak
<i>American Book Publishing Record</i>	563 100%	237 42,1%	326 57,9%	212 100%	95 44,7%	117 55,3%	351 100%	142 40,5%	209 59,5%
<i>The British National Bibliography</i>	580 100%	403 69,5%	177 30,5%	258 100%	174 67,4%	84 32,6%	322 100%	229 71%	93 29%
<i>Bibliographie de la France.</i> <i>1. Bibliographie officielle</i>	445 100%	257 57,7%	188 42,2%	197 100%	102 51,8%	95 48,2%	248 100%	155 62,5%	93 37,5%
<i>Deutsche Bibliographie.</i> <i>Reihe A</i>	404 100%	293 72,5%	111 27,5%	171 100%	106 62%	65 38%	233 100%	187 80,2%	46 19,8%
<i>Novaja Sovetskaja Literatura o Nauke i Naučno-Issledovatel'skoj Rabote v SSSR</i>	278 100%	147 52,8%	131 47,2%	140 100%	40 28,5%	100 71,5%	138 100%	107 77,5%	31 22,5%
Ogółem	2270 100%	1337 58,9%	933 41,1%	978 100%	517 53%	461 47%	1292 100%	820 63,5%	472 36,5%

Tabela 2. Stan piśmiennictwa naukowawczego według działów rzeczowych
American Book Publishing Record

Dział piśmiennictwa	1965 + 1966			1965			1966		
	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak
Teoria nauki	186 100%	71 38,2%	115 61,8%	77	35	42	109	36	73
Organizacja nauki, polityka naukowa	123 100%	107 87%	16 13%	36	34	2	87	73	14
Historia nauki i techniki	224 100%	51 22,7%	173 77,3%	88	23	65	136	28	108
Wydawnictwa informa- cyjne	30 100%	8 27%	22 73%	11	3	8	19	5	14
Ogółem	563 100%	237 42,1%	326 57,9	212	95	117	351	142	209

Tabela 3. Stan piśmiennictwa naukowawczego według działów rzeczowych
The British National Bibliography

Dział piśmiennictwa	1965 + 1966			1965			1966		
	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak
Teoria nauki	137 100%	87 63,5%	50 36,5%	64	44	20	73	43	30
Organizacja nauki, polityka naukowa	228 100%	181 79%	47 21%	93	72	21	135	109	26
Historia nauki i techniki	178 100%	110 61,8%	68 38,2%	79	46	33	99	64	35
Wydawnictwa informa- cyjne	37 100%	25 67,5%	12 32,5%	22	12	10	15	13	2
Ogółem	580 100%	403 69,4%	177 30,6%	258	174	84	322	229	93

Tabela 4. Stan piśmiennictwa naukoznawczego według działów rzeczowych
Bibliographie de la France

Dział piśmiennictwa	1965 + 1966			1965			1966		
	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak
Teoria nauki	99 100%	47 47,4%	52 52,6%	80	15	15	69	32	37
Organizacja nauki, polityka naukowa	113 100%	91 80,5%	22 19,5%	43	35	8	70	56	14
Historia nauki i techniki	155 100%	76 49%	79 51%	75	28	47	80	48	32
Wydawnictwa informa- cyjne	78 100%	43 55%	35 45%	49	24	25	29	19	10
Ogółem	445 100%	257 55,7%	188 42,3%	197	102	95	248	155	93

Tabela 5. Stan piśmiennictwa naukoznawczego według działów rzeczowych
Deutsche Bibliographie

Dział piśmiennictwa	1965 + 1966			1965			1966		
	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak
Teoria nauki	131 100%	86 65,4%	45 34,4%	56	23	33	75	63	12
Organizacja nauki, polityka naukowa	70 100%	47 67%	23 33%	33	18	15	37	29	8
Historia nauki i techniki	123 100%	111 90%	12 10%	56	46	10	67	65	2
Wydawnictwa informa- cyjne	80 100%	49 61,3%	31 38,7%	26	19	7	54	30	24
Ogółem	404 100%	293 72,5%	111 27,5%	171	106	65	233	187	46

Tabela 6. Stan piśmiennictwa naukoznawczego według działów rzeczowych
Novaja Sovetskaja Literatura o Nauke i Naučno-Issledovatel'skoj Rabote v SSSR

Dział piśmiennictwa	1965 + 1966			1965			1966		
	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak	wybrano	jest	brak
Teoria nauki	96 100%	60 62,5%	36 37,5%	44	16	28	52	44	8
Organizacja nauki, polityka naukowa	89 100%	31 34,8%	58 65,2%	55	9	46	34	22	12
Historia nauki i techniki	87 100%	55 63,2%	32 36,8%	39	14	25	48	41	7
Wydawnictwa informa- cyjne	6 100%	1 16,6%	5 83,4%	2	1	1	4	—	4
Ogółem	278 100%	147 53%	131 47%	140	40	100	138	107	31

Tabela 7. Stan piśmiennictwa naukoznawczego z lat 1965 i 1966 według działów rzeczowych

Tytuły	Razem	Teoria nauki	Organizacja nauki, polityka naukowa	Historia nauki i techniki	Wydawnictwa informacyjne
Wypytowane	2270 100%	649 100%	623 100%	767 100%	231 100%
Znajdujące się w bibliotekach	1337 58,9%	351 54%	457 73,3%	403 52,5%	126 54,5%
Brakujące	933 41,1%	298 46%	166 26,7%	364 47,5%	105 45,5%

czesnego naukoznawstwa, jest zjawiskiem prawidłowym i nie budzi zastrzeżeń. Można bez obawy zaryzykować stwierdzenie, że biblioteki rozwijają swoją politykę uzupełniania zbiorów w pożądanym kierunku. Niepokojąca jest natomiast sprawa niekompletności nabytków zarówno w stosunku do całego badanego piśmiennictwa, jak i do poszczególnych grup językowych.

Z drugiej strony, wyników ustalonych w tym badaniu nie można przyjąć jako niezbitego pewnika, ponieważ badanie stanu kompletności piśmiennictwa naukoznawczego oparte zostało z konieczności na zbyt skromnych podstawach. Ustalenie stanu posiadania — jak wiadomo — opierało się na materiałach zawartych w *Wykazie Nabytków z Zakresu Naukoznawstwa* oraz na katalogu alfa-

betycznym Biblioteki PAN w Warszawie (tylko w przypadku literatury angielskiej podstawę poszukiwania rozszerzono o katalog alfabetyczny Biblioteki Instytutu Filozofii i Socjologii PAN).

Materiały do *Wykazu Nabytków* przysyłane są przez biblioteki po dokonanej selekcji. Udokumentowaniem tego jest fakt, że na 1337 tytułów wykazanej w bibliotekach literatury naukowo-naukowej posiadanie 475 tytułów ustalono na podstawie katalogu alfabetycznego Biblioteki PAN. Można więc przypuszczać, że niedobory zmniejszyłyby się w jakimś procencie po skrupulatnym zestawieniu wybranego z bibliografii materiału z katalogami pozostałych bibliotek.

Zofia Vollmer

SYSTEM REFERENTÓW FACHOWYCH

ORAZ ZAGADNIENIE KWALIFIKOWANYCH KADR W BIBLIOTEKACH NRD

W maju 1972 r. odbyłam pięciodniową podróż do NRD w celu zapoznania się z funkcjonowaniem tzw. systemu referentów w bibliotekach niemieckich. W tym stosunkowo krótkim czasie zwiedziłam siedem bibliotek naukowych, a mianowicie: biblioteki uniwersyteckie w Berlinie, Lipsku, Jenie i Halle oraz Landesbibliothek w Dreźnie, Deutsche Bücherei w Lipsku i Staatsbibliothek w Berlinie. Wszędzie spotkałam się z dużą uprzejmością i cierpliwością ze strony moich rozmówców, którym chciałam za to w tym miejscu serdecznie podziękować. Uzyskałam bowiem szczegółowe dane dotyczące stanu liczbowego i kwalifikacji referentów fachowych, a także odnoszące się do naboru nowej kadry i systemu kształcenia bibliotekarzy w NRD, które to informacje uważam za bardzo cenne.

wszystkich zakresach ich działania, a co za tym idzie — gwarancja dobrej roboty. Zasady systemu referentów są ogólnie znane: na „poziomy” niejako podział struktury organizacyjnej biblioteki, zgodny z drogą książki (od wpływu do udostępniania), nakłada się podział drugi, nazwijmy go „pionowym”, według dziedzin wiedzy. Referenci fachowi odpowiadają tym sposobem za stan księgozbioru, jego opracowanie rzeczowe, a także informacje w podległych im dziedzinach. Jak to wygląda w praktyce?

Przyjrzyjmy się zakresowi działania referentów fachowych na przykładzie Staatsbibliothek w Berlinie. Referenci odpowiadają za gromadzenie zbiorów w podległych im dziedzinach. Na podstawie bibliografii typują publikacje, o które stara się następnie oddział gromadzenia. Na marginesie tej pracy powstają często kartoteki, służące referentom w ich działalności informacyjnej. Po wysłaniu pierwszego egzemplarza książki do biblioteki i zapoznaniu się z nim referenci decydują o liczbie dalszych egzemplarzy i ich przeznaczeniu (w porozumieniu z kierownikami odpowiednich działów). Ostateczne słowo w sprawie zakupu ma jednak kierownik oddziału gromadzenia, który może przy braku funduszy zasugerować konieczność selekcji. Referenci są zatrudnieni przy opracowaniu rzeczowym zbiorów a także udzielają informacji w zakresie swoich specjalności. Wreszcie współpracują oni przy przygotowaniu wydawnictw bibliograficznych do publikacji.

Do wyżej wymienionych funkcji dochodzą inne, w zależności od rodzaju biblioteki. W Staatsbibliothek jest to współpraca w zakresie gromadzenia zbiorów, informacji i dokumentacji z wielkimi bibliotekami specjalistycznymi, w bibliotekach uniwersyteckich — współpraca z bibliotekami sekcijnymi (tj. wydziałowymi lub instytutowymi). Istnieje tendencja do ścisłego powiązania sieci bibliotek sek-

cyjnych z biblioteką główną: referenci biblioteki głównej są często kierownikami bibliotek sekcyjnych lub ich opiekunami z ramienia biblioteki głównej. W ten sposób referenci odpowiadają za jakość księgozbioru już nie tylko w bibliotece macierzystej, ale w całej sieci bibliotek danej uczelni. Rzecz jasna, w tej sytuacji referent musi być fachowcem wysokiej klasy. Co więcej, widzimy tu realizację zasady coraz węższej specjalizacji, co pociąga za sobą dwie zasadnicze konsekwencje: 1) zakres tematyczny przypadający na jednego referenta nie może być za szeroki, 2) w związku z tym referentów musi być odpowiednio więcej. Jest to postulat tylko pozornie trudny do zrealizowania. Weźmy pod uwagę, że referenci, pełniąc taką masę obowiązków, odciążają inne oddziały biblioteki, które, jak np. oddział gromadzenia, mogą się ograniczyć do kilku sił pomocniczych. Z drugiej strony, im większa liczba referentów, tym większa gwarancja fachowości we wszystkich zakresach ich działania, a co za tym idzie — gwarancja dobrej roboty.

Zobaczmy, jak sobie radzą z tym problemem biblioteki niemieckie. Najlepiej przedstawia się sytuacja personalna w jednej z największych bibliotek — w Staatsbibliothek, zatrudniającej ogółem ponad 500 pracowników. Biblioteka ta dysponuje 21 referentami pracującymi wyłącznie w tym charakterze oraz 10 osobami z oddziałów specjalnych, pełniącymi także funkcje referentów dla wąskich dziedzin specjalistycznych (6 osób z oddziału azjatycko-afrykańskiego, 2 — z muzycznego, 1 — z kartografii i 1 — z oddziału literatury dziecięcej i młodzieżowej).

Na drugim miejscu plasuje się Biblioteka Uniwersytecka w Lipsku. Należy ona także do największych bibliotek w NRD (2 miliony woluminów). Zatrudnia 21 osób na stanowiskach referentów (w tym kilku referentów pełni jeszcze inne funkcje, np. historyk pracuje też w oddziale rękopisów i jest kierownikiem biblioteki Sekcji Historii).

A oto lista pozostałych bibliotek w kolejności według liczby zatrudnionych referentów:

Biblioteka Uniwersytecka, Halle	14 referentów
Landesbibliothek, Drezno	13 + 2 spoza oddziału
Biblioteka Uniwersytecka, Berlin	12
Deutsche Bücherei, Lipsk	11 + 2 spoza oddziału
Biblioteka Uniwersytecka, Jena	8

Zestawienie to jest jednak czysto formalne i nie daje pełnego obrazu sytuacji. Kształtuje się ona różnie ze względu na różny zakres czynności referentów. Np. w Deutsche Bücherei nie istnieje problem selekcji i doboru w gromadzeniu, ponieważ biblioteka ta gromadzi wszystkie germanica; w związku z tym referentem odpadają funkcje związane z doбором, są oni wyłącznie pracownikami katalogu rzeczowego i informatorami w swoich dziedzinach. W innych bibliotekach wchodzi w grę głównie problem współpracy z innymi oddziałami, a przede wszystkim z bibliotekami sekcyjnymi. Tam, gdzie ta współpraca prawie nie istnieje (tak jest w Jenie) liczba referentów jest stosunkowo mała.

Poglądy na sprawę tej współpracy są bardzo różne, co znalazło zresztą wyraz w prasie fachowej NRD¹. Ostatnia reforma szkolnictwa wyższego stworzyła tam podstawy dość silnej centralizacji uczelnianych sieci bibliotecznych. Od 15 VIII 1969 r. biblioteki sekcyjne stanowią z biblioteką główną całość, są jej filiami. Podlegają dyrekcji biblioteki głównej (nie tylko personalnie), a majątek ich jest wias-

¹ Por. K. Bulling: Über die Arbeit von Fachreferenten an wissenschaftlichen Bibliotheken. *Der Bibliothekar* Jg. 24: 1970 H. 10 s. 942-947.

nością biblioteki głównej. Jednak te ramy organizacyjne nie zostały we wszystkich uczelniach wypełnione jednakową treścią. Taki układ uderza mianowicie nie tyle w interesy, ile w przyzwyyczajania pracowników naukowych, toteż wprowadzenie go w życie napotykało na mniejszy lub większy opór z ich strony, a czasem wręcz ze strony rektoratów. Można zaryzykować twierdzenie, że biblioteki wyższych uczelni NRD są jeszcze w stadium walki o pełną realizację swoich uprawnień. Spośród pięciu bibliotek uniwersyteckich, z którymi się zapoznałam, najlepiej uporała się z tym problemem Biblioteka Uniwersytecka w Halle. Zacieśnienie związków bibliotek sekcyjnych z biblioteką główną przeprowadzono tam przez powiązania personalne — za pośrednictwem referentów fachowych biblioteki głównej. Otrzymali oni po jednej lub dwie biblioteki sekcyjne pod opiekę. Nie znaczy to jednak, żeby byli ich kierownikami i gospodarzami. Rola ich sprowadza się do poradnictwa i wglądu w sprawy bibliotek sekcyjnych. Poradnictwo to obejmuje całokształt spraw związanych z funkcjonowaniem bibliotek, aż do inwestycji, wyposażenia wewnątrz itp. włącznie. Jeżeli jest to niewątpliwie duże obciążenie dla biblioteki głównej, to trzeba przyznać, że daje jej też duże korzyści. Mam na myśli gromadzenie zbiorów. Do obowiązków referenta, opiekuna danej biblioteki, należy mianowicie orientacja w zbiorach biblioteki sekcyjnej i koordynacja nabywania książek: chodzi o celową politykę gromadzenia. W NRD kupuje się książki bardzo ostrożnie i oszczędnie. W rozmowach, które przeprowadzałam, odpowiedzialność referentów za racjonalne gromadzenie zbiorów była wielokrotnie podkreślana. Koordynacja gromadzenia w całej sieci bibliotecznej uczelni (nie tylko w zakresie importu) jest na pewno czynnikiem bardzo pozytywnym. Jak wielką wagę przywiązuje się do tego właśnie aspektu współpracy biblioteki głównej z bibliotekami sekcyjnymi świadczy fakt, że w bibliotece głównej utworzono Dział Koordynacji, na czele którego stoi wicedyrektor do spraw bibliotek sekcyjnych i gromadzenia zbiorów.

Jak widać z powyższego, funkcje referentów fachowych są wielorakie i odpowiedzialne. Od ludzi zatrudnionych na tych stanowiskach wymaga się, poza wszystkimi innymi cechami dobrego pracownika, przede wszystkim wielkiej wiedzy fachowej, specjalistycznej.

Przyjrzyjmy się z kolei, jak wygląda zatrudnienie fachowców w naukowych bibliotekach NRD. Zebrałam w tym zakresie szczegółowe dane, ale zacytuje tylko przykład Staatsbibliothek. Dysponuje ona specjalistami z następujących dziedzin: prawo, ekonomia, geografia, chemia, fizyka, biologia, inżynieria budowlana, elektrotechnika, medycyna, historia, pedagogika, psychologia, teologia, filologia klasyczna, slawistyka, anglistyka, polonistyka, romanistyka, germanistyka, muzyka, kartografia, afrykanistyka, orientalistyka. Podobnie, choć już nieco gorzej, ma się rzecz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lipsku.

Ta korzystna sytuacja bibliotek niemieckich jest wynikiem trzech czynników, ściśle ze sobą związanych: 1) systemu kształcenia fachowego bibliotekarzy, a co za tym idzie systemu naboru nowej kadry, 2) korzystnej siatki płac, 3) racjonalnie pomyślanej struktury personalnej bibliotek (mam na myśli stosunek poszczególnych grup pracowniczych).

Wróćmy jeszcze raz do przykładu Staatsbibliothek. W 1970 r. na 521 pracowników² biblioteka ta zatrudniała 63 bibliotekarzy naukowych posiadających z reguły wykształcenie wyższe fachowe i biblioteczne (2 dyplomy!), 126 bibliotekarzy, tj. pracowników z ukończonymi szkołą średnią i trzyletnią szkołą biblioteczną oraz

² Dane te czerpię z artykułu dyrektora Oddziału Katalogów w Staatsbibliothek, dr. P. Kittela, który był uprzejmy przysłać mi kserokopię maszynopisu, przygotowanego dla jednego z fachowych czasopism bułgarskich, jeszcze przed jego opublikowaniem. Tytuł artykułu: Das Fachreferentensystem der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin. Ein Beispiel für eine Form der Arbeitsteilung an einer wissenschaftlichen Grossbibliothek.

po egzaminie państwowym, 140 pracowników bibliotecznych z ukończoną szkołą średnią i z dwuletnim przeszkoleniem fachowym zakończonym egzaminem. Pozostali pracownicy to siły pomocnicze i administracyjne. Tak więc zaledwie 12% pracowników biblioteki posiada ukończone studia wyższe, zajmują oni najbardziej odpowiedzialne stanowiska i muszą sprostać wysokim wymaganiom. Najbardziej odpowiedni wyraz w wysokości ich uposażeń. Fachowcy — posiadacze dwu dyplomów, albo zobowiązani uzupełnić studia biblioteczne zaocznie, angażowani są od razu na stanowiska bibliotekarzy naukowych. Pozostałe funkcje pełnią pracownicy służby bibliotecznej bez ukończonych studiów wyższych. Możliwość przejścia z jednej kategorii pracowników do drugiej prawie nie istnieje. Przeszkodą jest brak dyplomu uniwersyteckiego. Jest to przeszkoda teoretycznie możliwa do usunięcia (drogą studiów zaocznych), w praktyce takie wypadki zdarzają się rzadko: po prostu osoby decydujące się na karierę służby bibliotecznej na ogół rezygnują z wyższych studiów. Ich wybór jest świadomy, a znalezienie się w danej bibliotece nie następuje drogą przypadku, ale w przeważającej większości jest następstwem praktyki, odbywanej właśnie w tej bibliotece jeszcze w czasie nauki w szkole bibliotekarskiej, a konkretnie w ostatnim roku nauki. Praktyka taka wprowadza przyszłego bibliotekarza w tok pracy wybranej biblioteki, a pożytek jest obopólny: i dla pracownika i dla instytucji, której odpada nieproduktywny okres wprowadzania nowo przyjętej osoby w swoje problemy.

Przy okazji warto przyrzeć się systemowi szkolenia i naboru bibliotekarzy naukowych. Wymaga się od nich, jak to już zostało wyżej powiedziane, dwu dyplomów: z jakiejś dyscypliny uniwersyteckiej i z bibliotekoznawstwa. Otóż przez długie lata utrzymywał się w NRD system podwójnych studiów. W Berlinie prowadzono studia przygotowujące kadrę specjalistyczną dla bibliotek naukowych. Były to normalne studia fachowe z pełnym programem przewidzianym dla danej dyscypliny plus studium bibliotekoznawstwa, również w pełnym wymiarze. Dla bibliotek było to wyjście idealne: otrzymywały pełnowartościowych fachowców z jednoczesnym przygotowaniem bibliotekarskim. Co więcej, przed zjawiskiem płynności młodej kadry zabezpieczały bibliotekę dwa czynniki: 1) wysokie stosunkowo pobory młodych pracowników (o czym była już mowa), 2) pewna specyfika „podwójnych studiów” polegająca na tym, że wprawdzie obowiązywał pełny program wykładów, ale ćwiczeń było trochę mniej niż dla studentów wyłącznie danej dyscypliny. W rezultacie chemik-bibliotekoznawca miał zawsze nieco mniejsze szanse na zatrudnienie np. w przemyśle niż absolwent wyłącznie wydziału chemii.

System ten miał jednak swoje ujemne strony. Po pierwsze stawał bardzo wysokie wymagania studiującym, ze względu na ogromną ilość materiału do opamięnienia. Ale nie to zadecydowało o jego zniesieniu. Najgorsze były trudności techniczne, jakie musiała pokonywać uczelnia przy koordynacji terminów zajęć. Odbywały się one nieraz w późnych godzinach wieczornych, co z kolei nie ułatwiała życia studentom i ostatecznie zniechęcało do tego typu studiów.

Obecnie zatrudniana się na stanowiskach bibliotekarzy naukowych fachowców po normalnych studiach, z obowiązkiem uzupełnienia bibliotekoznawstwa w trybie zaocznym. Kłopotów z naborem nowej kadry nie ma na ogół. Oczywiście, zawsze łatwiej o humanistów niż o przedstawicieli nauk ścisłych, ale i tak zestaw fachowców, jakimi dysponują biblioteki, jest imponujący. Dodajmy do tego, że sporo z nich ma stopień doktora, a zdarzają się i docenci. Na 81 referentów fachowych z sześciu zwiedzanych przeze mnie bibliotek (ze Staatsbibliothek nie mam, niestety, tych danych) 26 ma stopień doktora lub otwarty przewód doktorski, jedna zaś jest docentem. Są więc to ludzie reprezentujący jakiś poziom wiedzy.

Z kolei pracownicy służby bibliotecznej (z fachowym przygotowaniem bibliotekarskim a bez dyplomów uniwersyteckich) nie mają prawie żadnych szans zatrudnienia poza bibliotekami. Wynika stąd stabilizacja kadr, którą niewątpliwie należy uważać za duże osiągnięcie bibliotekarstwa NRD.

Ewa Stoffel-Ożogowa

SYMPOZJUM
BIBLIOTEKARZY ZAGRANICZNYCH BIBLIOTEK SLAWISTYCZNYCH
(Warszawa — Kraków, 20-25 V 1974 r.)

Idea zaproszenia do Polski bibliotekarzy reprezentujących biblioteki slawistyczne różnych krajów zrodziła się we wspólnych dyskusjach wydawców, bibliotekarzy i księgarzy na marginesie organizowanych corocznie Międzynarodowych Targów Książki w Warszawie.

MTK są, jak wiadomo, przede wszystkim wielką imprezą o ustalonym w świecie znaczeniu i wpływie na międzynarodowy handel książką. Niezależnie od tej roli Warszawskie Targi nabrały od lat charakteru wydarzenia kulturalnego dużej rangi i stały się miejscem kontaktów ludzi książki, bibliotekarzy i działaczy kulturalnych. Organizatorzy Targów stale poszukują nowych kontrahentów i dążą do rozszerzenia zasięgu oddziaływania Targów na coraz nowe środowiska. Tym razem postanowiono zainteresować Targami biblioteki zagraniczne gromadzące slawica. „Ars Polona” zwróciła się do Zarządu Głównego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich z propozycją wspólnego zorganizowania sympozjum dla przedstawicieli takich bibliotek.

Projekt został zrealizowany i w czasie trwania XIX MTK odbyło się w dn. 20-25 maja 1974 r. w Warszawie i w Krakowie Sympozjum bibliotekarzy bibliotek slawistycznych. Na zaproszenie organizatorów przybyło 10 przedstawicieli bibliotek narodowych, uniwersyteckich i specjalnych z następujących krajów: Anglii, Belgii, Danii, Finlandii, Francji, Kanady, Nowej Zelandii, Szwecji, USA, ZSRR.

Celem Sympozjum było zainicjowanie kontaktów między bibliotekami różnych krajów gromadzącymi slawica, a zwłaszcza polonica, a także ożywienie międzynarodowej wymiany wydawnictw. Międzynarodowe Targi Książki stanowiły doskonałą okazję do zaprezentowania uczestnikom Sympozjum współczesnej polskiej produkcji wydawniczej i zapoznania ich z organizacją ruchu wydawniczego w Polsce oraz do nawiązania bezpośrednich kontaktów z wydawnictwami.

Na program Sympozjum złożyły się referaty i komunikaty, przegląd ekspozycji XIX Międzynarodowych Targów Książki, zwiedzanie bibliotek warszawskich: Narodowej, Uniwersyteckiej, Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy oraz krakowskich: Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Akademii Górniczo-Hutniczej.

Podstawowe referaty wygłosili: Leon Marszałek (Ruch wydawniczy w Polsce) oraz Ewa Pawlikowska (System biblioteczny w Polsce). Komunikaty o zasobach slawistycznych (ze szczególnym uwzględnieniem poloników) swoich bibliotek przedstawili: Michael Atkins (Biblioteka Muzeum Brytyjskiego, Londyn), Paul Flandrup (Biblioteka Królewska, Kopenhaga), Françoise Kaczowski (Biblioteka Międzynarodowej Dokumentacji Współczesnej, Nanterre) i Lennart Kjellberg (Biblioteka Uniwersytecka, Uppsala).

Przedstawione komunikaty zawierały interesujące informacje zarówno o organizacji zbiorów slawistycznych, jak i o ich zawartości. Tu należy wyjaśnić, że

użyte w nazwie Sympozjum określenie „biblioteki slawistyczne” ma znaczenie umowne. Na podstawie wygłoszonych referatów, jak też z dyskusji i z rozmów można było wywnioskować, że zbiory slawistyczne (w tym również polskie) przeważnie są włączone w całość zbiorów bibliotek i rzadko stanowią odrębne działy. W konsekwencji trudno jest ustalić wielkość zbiorów slawistycznych, zwłaszcza, że nie posiadają one przeważnie własnych katalogów.

Odrębny Dział Słowiański istnieje w Bibliotece Muzeum Brytyjskiego, obejmuje on, jak poinformował w swym referacie M. Atkins, największy zbiór słowiański w Europie zachodniej. Bogaty i cenny jest tam zbiór polski. Nastarszy zespół poloników reprezentują: pierwsze wydanie *De revolutionibus* Kopernika, lipskie wydanie *Historiae polonicae* Długosza, *Leges seu Statuta* Przyłuskiego z 1553 r.; z klasyków literatury pięknej należy wymienić wczesne wydania Naruszewicza, Krasickiego i pierwsze trzy tomy paryskiego wydania dzieł Mickiewicza z 1828-1829 r. Są to oczywiście tylko najbardziej reprezentatywne przykłady bogatych zbiorów polskich znajdujących się w Dziale Słowiańskim. Biblioteka stale zabiega o uzupełnienie strat poniesionych w czasie ostatniej wojny i braków ważnych pozycji z lat międzywojennych. Nabywa się wydania oryginalne i przedruki.

W Bibliotece Królewskiej w Kopenhadze zbiór słowiański wchodzi w skład dwu działów: duńskiego i zagranicznego. Ze zbiorów polskich można wymienić cenny rękopis panegiryku Lubienieckiego *Glückstadii vera Tychopolis* oraz dwa drukowane egzemplarze tego dzieła. Biblioteka Królewska przystąpiła, jak poinformował w swym komunikacie P. Flandrup, do opracowania katalogu poloników z XV-XVII w. Będzie to niezwykle cenna informacja o starych drukach polskich nie znanych Estreicherowi.

Obszerny zbiór polski, liczący ok. 20 000 woluminów i ok. 140 tytułów czasopism polskich, znajduje się w Bibliotece Międzynarodowej Dokumentacji Współczesnej w Nanterre. Biblioteka gromadzi najważniejsze pozycje z zakresu najnowszej historii Polski. Jest to, jak poinformowała pani Françoise Kaczorowski, jeden z najpoważniejszych zbiorów słowiańskich Biblioteki, znajdujący coraz więcej użytkowników.

Przykładowe informacje o zbiorach polskich podano na podstawie referatów, które autorzy udostępnił organizatorom Sympozjum. W niedługim czasie Zarząd Główny SBP spodziewa się uzyskać pełniejsze materiały, zwrócił się bowiem do wszystkich uczestników Sympozjum z prośbą o opracowanie i przekazanie informacji o zbiorach polskich znajdujących się w ich bibliotekach. Stowarzyszenie zamierza opublikować te materiały w osobnym wydawnictwie.

Obrazy Sympozjum odbywały się w języku polskim, bowiem wszyscy nasi szanowni i mili goście mówili swobodnie po polsku.

Wypowiedzi uczestników Sympozjum w toku obrad, jak i w nadesłanych później listach, wskazują na znaczne korzyści wyniesione z pobytu w Polsce. Spotkanie warszawskie uznane zostało zgodnie za pożyteczne i korzystne, umożliwiło bowiem nawiązanie bezpośrednich kontaktów między bibliotekarzami różnych krajów o pokrewnej specjalizacji zawodowej.

Ewa Pawlikowska

MIĘDZYNARODOWE SPOTKANIE EKSPERTÓW DO SPRAW NARODOWYCH
BIBLIOGRAFII KRAJÓW SOCJALISTYCZNYCH

(Lipsk, 23-27 IV 1974 r.)

Cel i organizacja spotkania

Spotkanie przedstawicieli central bibliograficznych krajów socjalistycznych odbyło się z inspiracji konferencji dyrektorów bibliotek narodowych w Moskwie w 1973 r. Organizatorem pierwszego spotkania została Deutsche Bücherei w Lipsku. Uczestniczyli w nim przedstawiciele: Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Polski, Rumunii, Węgier i ZSRR.

Głównym celem spotkania była wymiana informacji o aktualnych problemach, jakie wysuwają się na czoło w pracy narodowych ośrodków bibliograficznych, sprawa rozwinięcia międzynarodowej współpracy oraz przedyskutowania i ustalenia stanowiska krajów socjalistycznych w przedmiocie obrad Sesji Rady Głównej IFLA w Waszyngtonie (w listopadzie 1974) oraz konferencji UNESCO w Paryżu (we wrześniu 1974).

Na spotkaniu, które odbyło się w dniach 23-27 kwietnia 1974 r. w Lipsku w Deutsche Bücherei, wygłoszono 14 referatów* omawiających aktualne problemy metodologiczne i organizacyjne bibliografii narodowych w krajach socjalistycznych oraz mogących stanowić podstawę do uogólnień stanu i perspektyw rozwojowych. Omawianie kolejno poszczególnych referatów, jakkolwiek odpowiadałoby może bardziej formie sprawozdania, utrudniałoby zorientowanie się w całokształcie problematyki. Dlatego też wybrano formę charakterystyki ważniejszych problemów.

Ogólnie można by scharakteryzować sytuację następująco: zespoły opracowujące bibliografie narodowe odczuwają konieczność wprowadzenia zmian i usprawnień w dotychczasowych systemach informacyjnych, aby bieżąca bibliografia narodowa spełniała wszystkie funkcje istotne dla międzynarodowej wymiany informacji oraz służyła postępowi społecznemu i rozwojowi nauki. Ożywienie prac nad automatyzacją systemów bibliotecznych i bibliograficznych jest czynnikiem stymulującym krytyczną analizę obecnych systemów i rozwój prac na odcinkach niezbędnych z punktu widzenia automatyzacji.

Problem doboru i selekcji dokumentów w bieżącej bibliografii narodowej

Godne odnotowania są pewne ogólne stwierdzenia, charakteryzujące sytuację bieżącej bibliografii narodowej w krajach socjalistycznych.

* Były to następujące referaty (w kolejności ich wygłoszenia): G. Pomassl (Deutsche Bücherei, Lipsk) — „Bibliografia narodowa a uniwersalna rejestracja bibliograficzna”; N. J. Gerasimowa (Państwowa Biblioteka im. Lenina, Moskwa) — „Ujednolicenie opisu bibliograficznego podstawowym warunkiem wymiany informacji między ośrodkami bibliografii narodowych”; R. Cybulski (Biblioteka Narodowa, Warszawa) — „Aktualne problemy bibliografii narodowej w Polsce”; J. Bleha i H. Winklerová (Biblioteka Narodowa, Praga) — „O problemach organizacji czeskiej bibliografii narodowej”; J. Korda (Biblioteka Macierzy Słowackiej, Martin) — „Informacja o słowackiej bibliografii narodowej”; K. Zótowa (Biblioteka Narodowa im. Cyryla i Metodego, Sofia) — „Bułgarska bieżąca bibliografia narodowa. Stan i postulaty”; I. Creteanu (Państwowa Biblioteka Centralna, Bukareszt) — „Niektóre uwagi na temat funkcji bieżących narodowych bibliografii i uniwersalnej rejestracji bibliograficznej”; J. Fügedi (Biblioteka Narodowa im. Széchenyiego, Budapeszt) — „Stan i perspektywy rozwoju węgierskiej bibliografii narodowej”; W. Bergmann (Deutsche Bücherei, Lipsk) — „Zadania i rozwój bibliografii w NRD”; G. Rost (Deutsche Bücherei, Lipsk) — „Czynności bibliograficzne jako potencjalny obiekt automatyzacji”; A. L. Goldberg (Państwowa Biblioteka im. Sałtykowa-Szczedrina, Leningrad) — „Wykorzystanie wyników badań bibliotekoznawczych dla planowania infrastruktury systemu informacyjnego biblioteki”; J. Korda — „Automatyzacja słowackiej bibliografii narodowej”; J. Schminde (Biblioteka Narodowa, Warszawa) — „Kod semantyczny”; G. Bell — „Miejsce bibliografii w ramach współpracy RWPG”.

Wzrost produkcji wydawniczej, a szczególnie dokumentów wykonywanych przy pomocy różnych urzędzeń powielających, stwarza nową jakościowo sytuację. Zwiększa się liczba pozycji rozpowszechnianych poza handlem księgarskim, dostępnych dla użytkowników określonych kręgów.

Centralne ośrodki bibliografii narodowych nie rejestrują wszystkich typów dokumentów, szczególnie: patentów, norm, literatury techniczno-handlowej. Funkcje te spełniają osobne publikacje bibliograficzne. Redakcje bibliografii narodowych pogodziły się z tym stanem rzeczy uważając go za racjonalny z punktu widzenia działania systemu informacji o dokumentach wydawniczych. Jednakże pewne kategorie dokumentów pozostają w ogóle poza rejestracją.

Problem kompletności bibliografii narodowej znajduje różne naświetlenia i motywacje zajmowanych stanowisk. Prowadzą one do zgodnego wniosku, że bieżąca bibliografia narodowa nie może rejestrować wszystkich dokumentów, ale jednocześnie nie może pomijać pozycji istotnych dla rozwoju nauki i kultury. Powstaje konieczność zrewidowania stosowanych zasad, które już nie odpowiadają zmienionej sytuacji charakteryzującej się ogromnym wzrostem produkcji dokumentów nieksiążkowych, spełniających ważną rolę w informacji naukowo-technicznej. Rejestrowanie tych dokumentów w bieżącej bibliografii narodowej prowadzi do znacznego zwiększenia jej objętości.

Aby zapobiec temu niekorzystnemu zjawisku należy określić precyzyjnie zasady selekcji. Bibliografia narodowa nie może być obciążona informacją o dokumentach znikomej i przemijającej wartości. W Bułgarii stosuje się selekcję dynamiczną, opartą na kompleksowej ocenie dokumentu: rzeczywistego znaczenia dokumentu i specyfiki jego przeznaczenia. Cechy formalne są uwzględnione w kompleksowym wskaźniku i nie mają samodzielnego znaczenia jako kryterium selekcji. Węgierska delegacja zwracała uwagę, że przyjęcie zasady kompletności przy opracowywaniu bieżącej bibliografii narodowej musi pociągnąć za sobą znaczny wzrost jej objętości, powodując obniżenie sprawności informacji. Jedyną słuszną drogą jest tworzenie nowych serwisów informacyjnych dla określonych rodzajów dokumentów.

Wszyscy dyskutanci byli przekonani o konieczności zrewidowania kryteriów doboru i selekcji dokumentów rejestrowanych w bieżącej bibliografii narodowej, uznając za słuszne stanowisko przedstawione przez K. Zotową, że nie rodzaj dokumentu, ale rodzaj zawartej w nim informacji powinien decydować o włączeniu do bieżącej bibliografii narodowej.

Interesujące są doświadczenia bibliografów węgierskich dotyczące funkcji bibliografii specjalnych w zakresie rejestracji wybranych dokumentów nie uwzględnianych przez bibliografię narodową. Zakładano, że ustalając w sposób jednoznaczny granice selekcji można będzie dokonywać wyboru dokumentów do rejestracji w bibliografiach specjalnych według jednolitych zasad i że bibliografie specjalne, opracowywane przez fachowców w określonej dziedzinie, z większym zrozumieniem i w sposób kompetentny będą rejestrować specjalne dokumenty. Okazało się jednak, że założenie to nie sprawdziło się w praktyce. System bibliografii specjalnych zawiera wiele istotnych luk, bowiem nie wszystkie dziedziny mają swoje bibliografie, a ponadto kryteria trwałości publikacji są w różnych dziedzinach różne. Istnieją jednak dziedziny, których pewna autonomiczność bibliograficzna znajduje od lat praktyczne potwierdzenie. Np. Państwowa Biblioteka w Pradze koordynuje prace bibliograficzne w kraju i udziela pomocy metodycznej i organizacyjnej służbom informacyjno-bibliograficznym bibliotek, jednakże w zakresie techniki, rolnictwa i medycyny koordynacją prac bibliograficznych zajmują się od-

powiednie specjalistyczne ośrodki szczebla centralnego (Państwowa Biblioteka Techniczna, Centralna Biblioteka Rolnicza, Państwowy Instytut Medycyny).

Dla wszystkich ośrodków bibliografii narodowych sprawa stopnia selekcji dokumentów w poszczególnych członach bibliografii narodowej wiąże się z określonym optimum organizacyjnym. W NRD powstaje konieczność zaostrożenia kryteriów selekcji, ponieważ trudności opracowania i produkcji wzrastają w miarę powiększania objętości spisów bibliograficznych. Optimum organizacyjne określa wiele czynników zarówno wewnętrznych zespołu opracowującego jak i zewnętrznych, do których należy m.in. moc przerobowa drukarni.

Publikacje bibliograficzne wydawane ze znacznym opóźnieniem przestają spełniać istotną funkcję bieżącej informacji aktualnej, szybkiej i wiarygodnej. Doświadczenia Biblioteki Narodowej w Warszawie wskazują, jak istotną sprawą jest posiadanie własnej drukarni dla publikowania wydawnictw bibliograficznych. Zarówno *Przewodnik Bibliograficzny* jak i *Bibliografia Zawartości Czasopism* ukazują się regularnie i w zadowalających terminach, a cykl produkcyjny BZCz można uznać za duże osiągnięcie, kiedy porówna się terminy ukazywania się podobnych publikacji w innych krajach.

Optimum organizacyjne nie jest wielkością stałą, ale istota jego polega na zapewnieniu dyspozycyjności wszystkich elementów w proporcjach odpowiadających wielkości zadań. Ponieważ rozmiary poszczególnych bibliografii narodowych oraz optimum organizacyjne są różne, wobec tego i stanowiska w sprawie doboru i selekcji dokumentów różnicują się w pewnych szczegółach. Bibliografie narodowe stojące wobec zadania rejestracji stosunkowo niewielkiej produkcji wydawniczej nie są zagrożone wzrostem objętości i dlatego ich redaktorzy przejawiają tendencje stosowania liberalnych kryteriów selekcji.

Prawo o egzemplarzu obowiązkowym

Wśród postulatów organizacyjnych na pierwszy plan wysuwa się konieczność szybkiego znowelizowania przepisów prawnych o egzemplarzu obowiązkowym. Duża część produkcji wydawniczej, szczególnie materiałów nieksiążkowych, nie podlega prawu o egzemplarzu obowiązkowym, którego twórcy nie przewidywali tak dynamicznego wzrostu produkcji wydawniczej dokumentów i zróżnicowania: technik produkcyjnych, form rozpowszechniania i przeznaczenia. Skąd też we wszystkich krajach obowiązujące prawo o egzemplarzu obowiązkowym nie obejmuje wszystkich kategorii lub typów dokumentów i pozostawia wiele możliwości dowolnego interpretowania jego postanowień.

We wszystkich krajach socjalistycznych odczuwa się potrzebę nowelizacji przepisów o egzemplarzu obowiązkowym w celu zapewnienia kompletności i terminowości w dostarczaniu egzemplarzy obowiązkowych do opracowania bibliograficznego. Najbardziej zaawansowane są prace w Bułgarii: projekt nowelizacji przewiduje rozszerzenie obowiązku dostarczania egzemplarza obowiązkowego na wszystkie kategorie dokumentów, łącznie ze znaczkami pocztowymi, medalami, monetami i banknotami. Opóźnienia w dostarczaniu egzemplarzy obowiązkowych wpływają na znaczne wydłużenie czasu między ukazaniem się wydawnictwa a zarejestrowaniem go w bibliografii narodowej. Wylimitowanie opóźnień w informacji możliwe jest przez zapewnienie bibliotekom narodowym otrzymywania egzemplarzy sygnalnych.

Omawiano w dyskusji również metodę katalogowania w toku publikacji (cataloguing in publication), ale żaden z krajów nie zapowiedział prób w tym zakresie.

Współpraca międzynarodowa w zakresie bibliografii

Obserwuje się znaczne ożywienie różnych inicjatyw i form współpracy międzynarodowej, zarówno w zakresie normalizacji, jak i tworzenia służb bibliograficznych o zasięgu międzynarodowym. W związku z tym katalog spraw wymagających rozstrzygnięć niezbędnych dla rozwijania współpracy międzynarodowej jest bardzo bogaty, wchodzą do niego m.in.: sprawa wprowadzenia międzynarodowych norm (międzynarodowego znormalizowanego opisu bibliograficznego *International Standard Bibliographic Description* = ISBD, międzynarodowej znormalizowanej numeracji książek *International Standard Book Numbering* = ISBN, międzynarodowej znormalizowanej numeracji wydawnictw ciągłych *International Standard Serial Numbering* = ISSN); ustalenie, jakie typy dokumentów powinny być rejestrowane przez bieżącą bibliografię narodową; niezbędna współpraca międzynarodowych systemów; przełamanie barier językowych; problemy klasyfikacji i tezaursów oraz ujednoczenia technologii elektronicznego przetwarzania danych (epd); konieczność ulepszenia i rozszerzenia wymiany informacji i doświadczeń między centralami bibliograficznymi krajów socjalistycznych.

Na jesieni 1974 r. odbędzie się w Paryżu konferencja UNESCO, której zadaniem będzie uzgodnienie stanowiska w sprawie planowania, organizacji i kierowania systemami informacji i bibliotek. IFLA przygotowuje na tę konferencję propozycje dotyczące organizacji międzynarodowej wymiany informacji bibliograficznych oraz odnoszące się do zasad redagowania opisów bibliograficznych według akceptowanych międzynarodowych zaleceń i norm.

Kraje socjalistyczne odegrały rolę inspiratorską w rozwinięciu tej problematyki na terenie IFLA; na ich wniosek powstała w 1965 r. Komisja Bibliograficzna, która po ustaleniu podstawowych założeń teoretycznych i metodycznych przystąpiła do opracowania obrazu stanu bibliografii na świecie. Równolegle Komisja Katalogowania IFLA pracowała nad ujednoczeniem zasad katalogowania na podstawie zaleceń sformułowanych na konferencji w Paryżu w 1961 r.

IFLA rozpoczęła starania o utworzenie międzynarodowego biura uniwersalnej rejestracji bibliograficznej (*International Office for Universal Bibliographic Control*), które podjęłoby się opracowania międzynarodowych zasad i zaleceń oraz koordynowałoby praktycznie działalność poszczególnych partnerów. Do tego międzynarodowego biura UBC lub sekcji bibliografii narodowych IFLA powinna wejść grupa krajów socjalistycznych i zacieśnić współpracę na tym terenie. Projekt UBC uzupełnia istniejące już systemy międzynarodowe, jak UNISIST, MEDLARS, INIS, AGRIS, nie popadając z nimi w kolizję.

Idea UBC miała już poprzedników w postaci programu katalogowania kooperatywnego (*Shared Cataloguing Program*) Biblioteki Kongresu oraz projektów MARC I i MARC II. Ośrodki bieżącej bibliografii narodowej zainteresowane są również w rozwoju działalności organizowanego przez UNISIST w Paryżu Centrum Rejestracji Czasopism (*International Serials Data System* = ISDS).

Idea uniwersalnej rejestracji bibliograficznej nasuwa szereg problemów wymagających rozstrzygnięć; do nich przede wszystkim należy problem, w jakim stosunku do UBC będą bibliografie narodowe. Biorąc pod uwagę rozliczne funkcje bibliografii narodowej trudno zakładać, aby system UBC był sumą bieżących bibliografii narodowych. Rejestracja międzynarodowa powinna ująć dokumenty o treści ważnej z punktu widzenia użytkownika.

Warunkiem spełnienia przez bieżącą bibliografię narodową funkcji międzynarodowej informacji jest określenie typów dokumentów rejestrowanych i pozostających poza rejestracją (wyznaczenie „dolnej granicy” selekcji) oraz przyjęcie mię-

dzynarodowej normy opisu bibliograficznego. Dla kontaktów międzynarodowych nie bez znaczenia będzie podobieństwo struktur określonych członków poszczególnych bibliografii narodowych.

Automatyzacja prac bibliograficznych

Najbardziej zaawansowana we wprowadzaniu nowoczesnej techniki elektronicznej do prac bibliograficznych jest Deutsche Bücherei, która rozpoczęła automatyzację *Deutsche Nationalbibliographie* od serii C rejestrującej dysertacje (pierwszy zeszyt opracowany maszynowo ukazał się 5 XI 1971 r.); w kwietniu 1974 r. przystąpiono do ostatniej fazy pracy nad uzyskaniem z komputera wydruku serii A. W Czechosłowacji i w Polsce prowadzone są intensywne prace nad opracowaniem projektów. Nie ma wątpliwości co do celowości wprzęgnięcia epd do prac bibliograficznych.

Referaty z NRD i Słowacji zawierały szczegółowe naświetlenie problemów organizacyjnych i metodycznych, związanych z wprowadzeniem systemów epd. Referat polskiej delegacji zaprezentował propozycję kodu semantycznego, jako uniwersalnego języka informacyjno-wyszukiwawczego dla dużych bibliotecznych systemów ze zróżnicowanymi zbiorami. Przedstawiona propozycja może być podstawą do poszukiwania wspólnego języka w skali międzynarodowej.

Prace nad projektami zautomatyzowanych systemów bibliotecznych i bibliograficznych wymagają wnikliwych badań i studiów przygotowawczych, a przede wszystkim analizy istniejącego systemu tradycyjnego oraz określenia potrzeb i preferencji użytkowników. Na ten temat w polskim referacie przedstawiono wyniki badań i ocenę przydatności i skuteczności przyjętych metod.

Wnioski

Żywe dyskusje wokół problemów poruszanych na spotkaniu dowodzą, że było to spotkanie potrzebne i pożyteczne. Ustalono, że należy organizować podobne spotkania dla wymiany doświadczeń i uzgodnienia wspólnego stanowiska w sprawach bibliografii narodowej.

Aby zapewnić dalszym kontaktom trwałą formę organizacyjną Deutsche Bücherei podjęła się pełnić funkcję „clearing-house”; funkcję tę będą potem przejmować kolejno ośrodki bibliograficzne innych krajów organizujących następne spotkania.

Uczestnicy spotkania uznali za bardzo pożyteczne dla rozwoju metodyki i organizacji bibliografii narodowych wymianę informacji w zakresie badań potrzeb użytkowników, struktury bieżącej bibliografii narodowej oraz zasad doboru i selekcji, zmian w zakresie prawa o egzemplarzu obowiązkowym i jego realizacji, prac nad automatyzacją poszczególnych członów bibliografii narodowych, wprowadzania międzynarodowych norm oraz prac nad projektami norm krajowych. Uchwalono również wniosek w sprawie przekształcenia dotychczasowej Komisji Bibliograficznej IFLA w sekcję bibliografii narodowych, która byłaby równorzędnym partnerem międzynarodowego biura UBC przy IFLA. Następne spotkanie ekspertów ds. bibliografii narodowych z krajów socjalistycznych odbędzie się w 1975 r. w Warszawie.

Radostaw Cybulski

BADANIA KSIĘGOZNAWCZE

Elżbieta Słodkowska: *Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku*. (O polską bibliografię bibliologiczną za XIX w.) Warszawa Biblioteka Narodowa 1973 8° ss. 134, nlb 2. Prace Instytutu Bibliograficznego, 18.

Książka XIX-wieczna, jej dzieje i funkcje nie zajmują zbyt wiele miejsca w badaniach bibliologów i historyków kultury. Wystarczy sięgnąć do współczesnych wydawnictw bibliograficznych, a zwłaszcza do kolejnych tomów *Bibliografii Bibliografii i Nauki o Książce*, aby przekonać się, jak niewiele stosunkowo ukazuje się publikacji omawiających sprawy książki ubiegłego stulecia, w odróżnieniu od licznych prac poruszających problemy książki staropolskiej i coraz liczniejszych rozpraw dotyczących wydawnictw dzisiejszych.

Jest więc wielką zasługą Elżbiety Słodkowskiej, że zwróciła uwagę na ten tak ważny, a jednocześnie tak zaniedbany okres dziejów książki polskiej publikując obszernie studium pt. *Problemy księgoznawcze w Polsce XIX wieku*. W rozprawie tej, wydanej w serii Prac Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej, autorka zajmuje się przede wszystkim tematyką bibliologicznej bibliografii retrospektywnej, przedstawia i uzasadnia konieczność sporządzenia pełnej dokumentacji księgoznawczej XIX w.

Przedmiotem zainteresowań autorki są m.in. problemy metodyczne; na ich czoło wysuwa sprawę zasięgu chronologicznego bibliografii. Rozważając czy zamknąć ją należy w sztywnych ramach wieku XIX, czy też objąć nią lata 1795-1918, autorka proponuje jednocześnie dalszy podział całego okresu na mniejsze odcinki czasowe. Nie przedstawiając jednak konkretnych projektów stwierdza jedynie, że rozwiązanie tych zagadnień napotka na znaczne trudności.

Nasuwa się pytanie, czy rzeczywiście są to problemy wymagające dyskusji. Kryteria zasięgu chronologicznego księgoznawczej bibliografii XIX w. nie powinny przecież odbiegać od powszechnie przyjętych wytycznych, zgodnie z którymi cesury dla tego okresu stanowią lata 1795 i 1918. W oparciu o te same założenia wydzielić można mniejsze odcinki czasowe: 1795-1831, 1831-1864, 1864-1918. Celowość dalszego podziału byłaby w tym przypadku problematyczna.

Nie został też w *Problemach księgoznawczych* bliżej określony zasięg terytorialny bibliografii. Brak tu dokładnych sformułowań, z kontekstu zaś wynika, że zasięgiem rejestracji dokumentów należy objąć nie tylko „wytyczone przez władze zaborcze obszary jako autonomiczne lub nawet suwerenne (Królestwo Polskie)”, które „nie pokrywały się z terytoriami etnicznie polskimi”, ale i „miejscowości zasiedlone przez rdzennych Polaków i będące ogniskiem życia polskiego [...] jak Żytomierz lub Kijów”, a nawet ośrodki, „w których Polacy stanowili wyraźną mniejszość, korzystali z azylu politycznego lub tworzyli grupy emigracji zarobkowej [...] jak Petersburg, Paryż, Wiedeń, Lipsk lub Berlin” (s. 17).

Wydaje się, że sprawa zasięgu terytorialnego bibliografii księgoznawczej nie jest rzeczą istotną. Badacza interesują przecież wszelkie dokumenty na temat studiowanego zagadnienia bez względu na miejsce ich opublikowania. Uwagi i propozycje autorki rozpatrywać można natomiast w innym aspekcie, dotyczą one bowiem, jak to wyraźnie zaznacza, również zasięgu terytorialnego przedmiotu badań, tj. miejsca opublikowania polskich wydawnictw dziewiętnastowiecznych.

I tu jednak rodzą się wątpliwości. Przede wszystkim więc propozycje te mają charakter zbyt ogólnikowy; trudno byłoby traktować je nawet jako orientacyjne wytyczne. Zastrzeżenia budzi także wyrażony w rozprawie pogląd, że książkę polską wydaną na emigracji badać należy dopiero od momentu znalezienia się jej na ziemiach polskich i oddziaływania na polskiego czytelnika. Byłoby chyba truizmem twierdzenie, że historia książki polskiej obejmuje zarówno publikacje, które dotarły do kraju, jak i te, które rozpowszechniane były jedynie poza jego granicami, że zajmuje się losami nie tylko bibliotek krajowych, lecz także i polskich księgozbiorów zagranicznych. Przecież dla badacza ich dziejów nie mogą być obojętne sprawy chociażby paryskich księgarń Januszkiewicza i Jełowickiego, Księgarni Luksemburskiej czy nawet francuskich drukarni, jak Pinaud i Bourgogne et Martinet, z których wyszło m.in. wiele czasopism emigracyjnych. Nie można — przywołując inne przykłady — pominąć tu działalności wydawniczej J. I. Krausowskiego w Dreźnie czy F. A. Brockhousa w Lipsku, nakładem którego ukazała się m. in. 83-tomowa Biblioteka Pisarzy Polskich. Nie powinna pozostawać poza kręgiem zainteresowań historia Biblioteki Raperswilskiej czy niewielkiego księgozbioru polskiego, założonego w drugiej połowie ubiegłego wieku w Rumunii przez Juliana Łukaszewskiego. Przyjęcie proponowanych przez autorkę ograniczeń stanowiłoby niestusne zawężenie problematyki, zubożyłoby w znacznym stopniu obraz dziejów książki polskiej, uniemożliwiłoby pełne ich opracowanie.

I wreszcie sprawa zasięgu formalno-wydawniczego. Program gromadzenia materiałów nakreślony został z dużym rozmachem. Zdaniem Słodkowskiej należy w bibliografii uwzględnić przede wszystkim materiały prasowe i to nie tylko artykuły czy obszerniejsze pozycje, lecz także zamieszczane w czasopismach różnego rodzaju anonse, wzmianki, ogłoszenia księgarskie, prospekty nowych wydawnictw, recenzje nowości, a nawet fragmenty kronik tygodniowych i korespondencji z terenu, ponieważ znaleźć w nich można — jak wskazuje autorka *Problemy księgoznawczych* — wiele wartościowych informacji.

Wydaje się, że wysuwając te sugestie autorka, która w badaniach swoich zajmowała się głównie czasopismami z pierwszej połowy XIX w., nie wzięła pod uwagę ogromnego wzrostu — zarówno ilościowego, jak i objętościowego — periodyków w drugiej połowie ubiegłego stulecia. Warto tu więc może przypomnieć, że liczba dziewiętnastowiecznych tytułów czasopiśmienniczych sięga 1700, że miejsce kilku zaledwie gazet informacyjnych o niewielkich rozmiarach, wychodzących w początkach tego stulecia 2 do 4 razy tygodniowo, zajmować zaczęły po roku 1850 coraz liczniejsze codzienne pisma wielkoformatowe.

Możliwość przeprowadzenia tak rozległej kwerendy jest co najmniej dyskusyjna, zwłaszcza, że zgodnie z propozycjami autorki, powinna objąć także inne kategorie źródeł informacyjnych, m. in. pamiętniki, dzienniki, biografie, zbiory listów, „opisy statystyczne” poszczególnych miast i regionów, sprawozdania i wrażenia z wycieczek turystycznych, utwory literackie „Jeśli można je odczytać jako swoisty dokument życia społecznego epoki” (s. 21-22), dokumenty ikonograficzne i rękopiśmienne oraz przypisy w studiach historycznych, historycznoliterackich i socjologicznych.

Nasuwa się tu pytanie, czy przydatna byłaby aż tak rozbudowana bibliografia, czy niezbędne jest uwzględnianie w niej wszystkich materiałów wymienianych w *Problemach księgoznawczych*, czy ta obfitość informacji, często o niewielkim znaczeniu, nie utrudniłaby badaczowi odnalezienia wiadomości naprawdę wartościowej, czy nie byłaby tu raczej wskazana daleko posunięta selekcja. I czy korzyść naukowa płynąca z tak szczegółowego rejestru zrównoważyłaby olbrzymie nakłady środków finansowych, czasu i pracy, jakich wymagałoby jego przygotowanie.

Zakres bibliografii nie został właściwie przez autorkę określony. Zaznacza ona jedynie, że sprawa ta wiąże się bezpośrednio z przedmiotem badań i na tej właśnie problematyce koncentruje swoją uwagę. W obszernym, bogato udokumentowanym szkicu, stanowiącym zresztą najbardziej interesującą partię rozprawy, przedstawia najważniejsze zagadnienia dotyczące książki w ubiegłym stuleciu. Na plan pierwszy swoich rozważań wysuwa sprawy wytwarzania i rozpowszechniania książek, omawia organizację i rozwój warsztatu wydawniczego, działalność zakładów drukarskich, różne formy ówczesnego mecenatu, metody handlu księgarskiego. Charakteryzuje też typy wydawnictw, porusza powstające wówczas problemy prawa autorskiego i honorariów autorskich, zastanawia się nad rolą i zadaniami bibliotek, wspomina o bibliofilstwie i czytelnictwie, postuluje wreszcie objęcie badaniami przede wszystkim wydawnictw dla ludu i książki masowej.

Recenzowaną tu pracę kończy omówienie wydawnictw dziewiętnastowiecznych jako przedmiotu badań księgoznawczych. Poruszone są m. in. zagadnienia bezprawnych przedruków, tzw. wydań tytułowych, książki pięknej i rzadkiej, ilustracji, kompozycji czasopism.

Oceniając całość studium podkreślić należy, że praca ta zawiera wiele cennych wiadomości, przynosi nieznaną a wartościową informację, przypomina o potrzebie i celowości penetrowania dawnej prasy. Wzbogaca ponadto stan wiedzy o książce polskiej XIX w., wskazuje kierunki badań, zwraca uwagę na zagadnienia uchodzące dotychczas uwadze bibliologów.

Wśród poruszanych tematów na plan pierwszy autorka wysuwa sprawę bibliografii księgoznawczej, uzależniając niemal od jej opracowania możliwość prowadzenia studiów nad dziejami i funkcją książki XIX w. Pisze zresztą wyraźnie, że „bez takiej dokumentacji, która objęłaby w pełni bogactwo źródeł informacyjnych, nie może powstać synteza ogarniająca całość lub określone okresy dziejów polskiej książki” (s. 10), że „bez zebrania całokształtu informacji na ten temat nie można ani ocenić polskiego warsztatu wydawniczego w określonych okresach historycznych, ani ukazać linii jego rozwoju” (s. 40).

Z tego rodzaju poglądem niepełnym można się zgodzić. Doceniając bowiem w pełni wartość i znaczenie prac dokumentacyjnych wydaje się jednak, że należy im wyznaczyć właściwe proporcje w całokształcie zagadnień księgoznawczych, że nie powinny one przesłaniać innych kierunków badań, które mogą i powinny być równolegle prowadzone.

W podsumowaniu swej rozprawy autorka proponuje ustalenie kryteriów opracowania bibliografii w toku dyskusji nad ogólnokrajowym planem badań księgoznawczych. Traktując więc przedstawione tu uwagi jako głos w owej dyskusji warto chyba przypomnieć, że program badań bibliologicznych nie został dotychczas opracowany w najogólniejszych nawet zarysach, że nie przystąpiono nawet do określenia jego podstawowych założeń. Punktem wyjścia dla prac przygotowawczych takiego właśnie planu powinno być, wydaje się, ustalenie aktualnego stanu badań, sformułowanie, w oparciu o wnioski autorki, najważniejszych po-

stulatów zarówno w zakresie dokumentacji księgoznawstwa, jak i jego poszczególne dziedziny, przyjęcie założeń metodycznych oraz ustalenie hierarchii potrzeb.

Dokumentacja powinna uwzględnić w znacznie szerszym niż dotychczas zakresie źródła archiwalne, a zwłaszcza akta notarialne i hipoteczne, jak również biblioteczne zbiory rękopiśmienne. Jednym z pierwszych zadań powinno być sporządzenie pełnych rejestrów wydawców, drukarni, księgarń, bibliotek oraz osób i instytucji związanych z książką, co zresztą postuluje autorka *Problemów księgoznawczych*. Dobrym przykładem takiego właśnie rejestru jest słownik warszawskich zakładów litograficznych opracowany przez Irenę Tessaro-Kosimową*.

Wśród najważniejszych problemów metodycznych dotyczących badań księgoznawczych wymienić należy przede wszystkim zagadnienie zasięgu terytorialnego, określenie obszarów, które będą objęte badaniami. Oczywiście powinny tu być również uwzględnione ośrodki zagraniczne związane z produkcją, rozpowszechnianiem i udostępnianiem książki polskiej.

Sprawy te zresztą wiążą się ściśle z zagadnieniem zasięgu formalno-wydawniczego. Rozstrzygnąć więc należy, czy przedmiotem badań będą jedynie książki w języku polskim, czy też wszelkie publikacje ukazujące się na ziemiach polskich bez względu na język, a więc także druki wydawane przez władze zaborcze w językach obcych i nie przeznaczone w zasadzie dla ludności polskiej, a także, czy zajmować się należy również książką obcojęzyczną sprowadzaną z zagranicy, rozpowszechnianą i czytaną na terenach polskich. Zasięg formalny badań powinien być, wydaje się, jak najszerszy; ustalając jednak jego granice należy zawsze brać pod uwagę wszelkie aspekty sprawy, pamiętając zwłaszcza o trudnych do rozwiązania problemach terytorialnych.

Innym zagadnieniem wymagającym rozpatrzenia jest sprawa publikacji periodycznych, a zwłaszcza czasopism i kalendarzy. Tego rodzaju wydawnictwami interesuje się wprawdzie inna dziedzina nauki — prasoznawstwo, przeprowadzenie jednak całkowitego rozgraniczenia zadań byłoby nader trudne. Niejednokrotnie bowiem zarówno książki jak i periodyki były tłoczone w tych samych drukarniach, wydawane przez te same osoby czy instytucje, sprzedawane w tych samych księgarniach. Dlatego też należy tu raczej dążyć do koordynacji, względnie wspólnego prowadzenia niektórych prac.

Niezależnie od ustaleń metodycznych należy podjąć bądź też kontynuować badania nad konkretnymi zagadnieniami: dziejami poszczególnych zakładów drukarskich, przedsiębiorstw wydawniczych, bibliotek, czyteln i wypożyczalni, nad takimi tematami księgoznawczymi, jak zbieractwo, czytelnictwo itp.

Konieczne jest scentralizowanie czynności organizacyjnych i powierzenie ich instytucji, która by była przygotowana do kierowania tak szeroko zakrojonymi pracami. Bez konkretnego programu, bez odpowiedniego kierownictwa oraz właściwych środków akcji studia będą nadal uzależnione jedynie od osobistych zainteresowań poszczególnych badaczy i nadal posuwać się będą z koniecznością w ślimaczym tempie, podjęcie zaś prac syntetycznych nad dziejami i funkcją książki polskiej w XIX w. odłożyć trzeba będzie na czas nieograniczony.

Konrad Zawadzki

* I. Tessaro-Kosimowa: *Historia litografii warszawskiej*. Warszawa 1973 s. 228-279.

CZYTELNICTWO MŁODZIEŻY

Włodzimierz Goriszowski: Książka a wychowanie. Katowice Wydaw. „Śląsk” 1973 ss. 259.

Perspektywy rozwoju szkolnictwa zawarte w Raporcie o stanie oświaty oraz Uchwale Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 13 października 1973 r. w sprawie systemu edukacji narodowej wyznaczają książce i bibliotece ważne zadania, zwłaszcza w procesie dydaktycznym i wychowawczym. Zdobywanie wiedzy, kształtowanie intelektu, rozwój różnorodnych zainteresowań, podnoszenie kwalifikacji fachowych odbywa się za pośrednictwem książki. W zespole różnych funkcji społecznych, jakie współcześnie pełni słowo drukowane, ważne miejsce przypada wychowaniu, zwłaszcza młodego pokolenia. Toteż z dużym zainteresowaniem sięgałam po książkę W. Goriszowskiego, która samym tytułem zapowiadała omówienie tego problemu.

We wstępie autor informuje, że praca stanowi rezultat kilkunastoletnich badań przeprowadzonych w województwie katowickim nad czytelnictwem literatury naukowej i popularnonaukowej wśród młodzieży szkół podstawowych i średnich. Głównym celem podjętych badań było określenie czynników warunkujących zainteresowania czytelnicze młodzieży, zakres tych zainteresowań oraz bardzo wszechstronnie potraktowanego wpływu czytelnictwa literatury popularnonaukowej na wyniki nauczania, kształtowania się postaw moralnych, społecznych oraz politycznych. Ponadto w zamierzeniach autora leżało zaprezentowanie przeglądu ważniejszych kierunków badań czytelnictwa dzieci i młodzieży podejmowanych w okresie kilkudziesięciu lat w Polsce i za granicą na podstawie literatury polskiej i obcej.

Te główne problemy oraz wiele innych spraw pośrednio z nimi związanych zostały omówione w 13 rozdziałach, z których składa się książka. Obszerna bibliografia przedmiotu oraz indeks nazwisk zamyka jej kompozycję. I właśnie wewnętrzny jej układ budzi zasadnicze wątpliwości i sprzeczności. Zawartość pracy W. Goriszowskiego została rozłożona bardzo nierównomiernie. Dokładnie połowa książki jest właściwie wprowadzającym wstępem poprzedzającym omówienie wyników własnych badań autora. Rozdział 1 traktuje książkę jako środek masowego przekazu, rozdział 2 omawia czytelnictwo jako przedmiot badań z jednoczesnym omówieniem podstawowej terminologii. Rozdziały 3 i 4 zawierają przegląd prac badawczych polskich i obcych w zakresie czytelnictwa w ujęciu psychologicznym i socjologiczno-pedagogicznym. Rozdział 5 stanowi właściwie kontynuację poprzednich rozważań i skupia uwagę wokół głównych czynników społecznych decydujących o rozwoju zainteresowań czytelniczych i wychowawczego oddziaływania lektury. Ponieważ rozdział 6 informuje o przedmiocie, metodach i technikach własnych badań autora i zaznajamia z charakterystyką badanych środowisk, dopiero w rozdziałach 7-12 znajdujemy omówienie wyników badań przeprowadzonych w województwie katowickim. Obejmują one w następującej kolejności: zainteresowania czytelnicze młodzieży i ich uwarunkowania, poczytność literatury niebeletrystycznej, społeczno-politycznej, technicznej oraz beletrystycznej, wpływ książki na doznania estetyczne młodzieży. W rozdziale ostatnim zawarta jest próba oceny rezultatów badawczych.

Zreferowanie piśmiennictwa na określony temat byłoby cenne, gdyby: 1) nie stanowiło ono powtórzenia tego, o czym informowali niedawno inni autorzy¹;

¹ Obszerny przegląd piśmiennictwa na temat czytelnictwa dzieci i młodzieży zawiera praca M. Walentynowicz: Podstawy czytelnictwa powszechnego. Wrocław 1970.

2) zawierało — w porównaniu z innymi informacjami — prace najnowsze, zwłaszcza z literatury zagranicznej; 3) prezentowany przegląd był podporządkowany głównym problemom, jakie autor zapowiedział we wstępie. Niestety, żaden z tych warunków nie został spełniony. Obszerny wybór piśmiennictwa na temat badań czytelnictwa dzieci i młodzieży stanowi powtórzenie wstępów ze znanych prac T. Parnowskiego, A. Przeclawskiej, M. Walentynowicz i innych; dokonany wybór jest przypadkowy, a wiele pozycji — przestarzałych z pominięciem nowszych, zwłaszcza z literatury anglosaskiej². Informacje zawarte w omawianych pozycjach potraktowane zostały bezkrytycznie, niezależnie od tego, czy pochodzą one z publicystycznego artykułu w *Poradniku Bibliotekarza*, czy z poważnej pracy naukowej. I tak na przykład wymieniana po wielokroć (np. na s. 46 i 49) L. G. Bielajewa (Związek Radziecki) uczestniczyła rzeczywiście w międzynarodowej konferencji czytelnictwej w Warszawie jako referentka, ale w zakresie badań czytelnictwa stawia ona dopiero pierwsze kroki. Podobnie wymieniony na s. 46 I. Kamarás (Węgry) nie zajmował się nigdy czytelnictwem dzieci, natomiast prowadzi rzeczywiście od kilku lat badania nad czytelnictwem robotników w wielkich zakładach przemysłowych Budapesztu i też problematyki dotyczył jego referat. Również J. Irmiler (którego płeć nie została zaznaczona na s. 51 odpowiednim przypadkiem) osobiście nie prowadził nigdy badań nad zasięgiem i zakresem czytelnictwa (w swoim referacie informuje o rezultatach uzyskanych przez inne osoby), natomiast interesował się organizacyjną problematyką bibliotekarstwa publicznego na Słowacji pracując przez wiele lat w Maticy Slovenskiej w Martinie. Dla cytowanych (s. 74) wyników badań S. Siekierskiego nie podano żadnej notki bibliograficznej, natomiast powoływanie się na referat tegoż autora w języku rosyjskim (s. 99), opublikowany w materiałach ze wspomnianej międzynarodowej konferencji czytelnictwej, a pominięcie ogłoszonych przez niego prac w języku polskim dziwi niepomiernie wobec faktu, iż posiada on na swym koncie kilkadziesiąt pozycji dotyczących czytelnictwa młodzieży na wsi³. Przy innych pozycjach recenzent ma prawo przypuszczać, że autor nie zna ich z autopsji. Wymieniona na s. 86 i 100 K. Kwaśniewska jest w rzeczywistości K. Kraśniewską, a K. Ziębicka (s. 99) — K. Ziembicką.

Cytaty z prac poszczególnych autorów są komentowane dosyć dowolnie. Na przykład ze stwierdzeń T. Parnowskiego o potrzebie intensyfikacji badań czytelnictwowych autor wyciąga wniosek, że „Im częściej badać się będzie naukowo czytelnictwo młodzieży, tym łatwiej uzyska się zwiększenie oddziaływania książki na czytelnika — ucznia” (s. 27). W rzeczywistości wpływ ten ma liczne uwarunkowania społeczne i nawet najbardziej masowe badania nie są w stanie zintensyfikować wpływu lektury. Mogą one natomiast dostarczyć wiedzy o kształtowaniu się samego zjawiska społecznego, jakim jest czytelnictwo, oraz o prawidłowościach, jakie nim rządzą. W prezentacji piśmiennictwa dotyczącego badań czytelnictwa dzieci i młodzieży pozycje dawne przeplatają się ze współczesnymi. Byłoby to nawet dopuszczalne i umożliwiało czytelnikowi dokonywanie porównań uzyskanych wyników badawczych, gdyby granica między ustaleniami, do których dochodzono kilkadziesiąt lat temu a dziś, była wyraźnie zaznaczona, zwłaszcza w zakresie przemian społecznych. Obawy autora wyrażone na s. 78 że „Jeżeli

² Między innymi pominięto fundamentalne prace: R. G. Ralph: *Library in education*. London 1949; R. E. Ellsworth. H. D. Wagener: *The school library*. New York 1965, która przyczyniła się do reformy bibliotekarstwa szkolnego w USA; *Library service to young adults*. Copenhagen 1968, a także wiele innych materiałów zamieszczanych w czasopiśmie poświęconym czytelnictwu dzieci i młodzieży oraz bibliotekom szkolnym jak: *The School Librarian* (W. Brytania), *The School Libraries* (USA), *School Library Journal* (USA), *College and Research Libraries* (USA).

³ Np. *Recepcja literatury pięknej na wsi*. Warszawa 1968; *Aspiracje zawodowe i kulturalne młodzieży*. W: *Czytelnictwo młodzieży wiejskiej*. Warszawa 1971 s. 52-66.

środowiska rówieśników nie wykorzysta się do propagowania wartościowej literatury, to może zaistnieć sytuacja, że będzie ono wpływać destruktywnie na kryteria wyboru książek, że stanie się propagatorem literatury mało wartościowej, lub jak to wykazały niektóre badania przeprowadzone w latach 1900-1939, literatury wręcz brukowej" są zupełnie nieuzasadnione, bowiem: 1) trudno sobie wyobrazić, kto i przy pomocy jakich metod ma tymi grupami rówieśniczymi kierować, 2) kto i w jakich rozmiarach produkuje dziś w Polsce literaturę brukową, 3) czy naprawdę w ciągu kilkudziesięciu lat nic się w zainteresowaniach czytelnicych nie zmieniło. Na dalszych stronach książki W. Goriszowski wraca do tego problemu i stwierdza (znów bez uzasadnienia), że w ostatnim dziesięciu lat nastąpił wzrost poczytności literatury sensacyjno-kryminalnej i że przyczyny tego zjawiska tkwią nie w rynku wydawniczym, a w lansowanym przez prasę, radio i telewizję modelu współczesnej kultury. Próžno by szukać jednak jednoznacznie sformułowanego poglądu autora, czy wyeliminowanie powieściowych odcinków w prasie popołudniowej i programów „czwartkowej kobry” w telewizji spowoduje zmiany na korzyść czytelnictwa literatury wyższej rangi i czy to w ogóle ma jakieś istotne znaczenie.

Mimo iż tytuł książki W. Goriszowskiego sugeruje, że przedmiotem zainteresowania oprócz wychowania jest książka, trudno znaleźć o niej samej jakiegokolwiek informację. Jedyne na s. 183 wymieniono kilka najczęściej spotykanych w bibliotekach szkolnych tytułów. Dlatego też, gdy na s. 127 jest mowa o przesyleniu dzieci i młodzieży literaturą historyczną, co w konsekwencji powoduje sięganie po książki awanturniczko-przygodowe oraz literaturę tradycyjno-fantastyczną, rodzą się same wątpliwości. Ile książek historycznych znajduje się w przeciętnej bibliotece szkolnej? Jaka tematyka w nich dominuje? Jaki jest ich poziom i wreszcie, gdzie można w kraju nabyć książki awanturniczko-przygodowe i co się rozumie pod nazwą literatury tradycyjno-fantastycznej. Również stwierdzeniu o nieumiejętności czytania literatury społeczno-politycznej wśród młodzieży (s. 187) nie towarzyszy próba oceny tych tytułów, które oferuje rynek wydawniczy. Ocena recepcji książek zawierających treści polityczne bez informacji, co wydawnictwa oferują młodzieży w tym dziale piśmiennictwa i co udostępniają biblioteki szkolne i publiczne, ma jedynie charakter deklaracyjny. Przejawia się on także w dalszych stwierdzeniach autora, że literaturę społeczno-polityczną czytają najczęściej uczniowie klas VII-VIII (s. 184) i że „Upowszechnienie książki społeczno-politycznej stanowi typową dziedzinę przyszłościową, ponieważ jedną z miar postępów budowy socjalizmu jest rozwój szkolnictwa. Ono również sprzyja odporności na treści wrogie i obce, na wszelkie nawroty starej ideologii oraz przejawy politycznej i ideologicznej dywersji” (s. 190). Takich nie udokumentowanych sądów jest, niestety, w pracy więcej. Na przykład, na s. 105 jest mowa o niezaprzeczanym wpływie lektury na wszechstronny rozwój osobowości czytelników, ale dowodów na to stwierdzenie brak. Zestawienia statystyczne w tabelach podają sumę odpowiedzi uczniów na zadane im pytania, ale w tekście brak dostatecznej interpretacji. W tej sytuacji stwierdzenie, że „Określony typ lektury wywołuje u czytelnika określony zestaw poglądów, a więc wpływa na jego postawę i przekonywania moralne i estetyczne” (s. 106), pominiawszy fatalną polszczyznę, można potraktować jako zwrot frazeologiczny. Wręcz naiwne wydają się opinie W. Goriszowskiego na temat zasięgu czytelnictwa książek niebeletrystycznych. Odwoływanie się przy tej okazji do okresu międzywojennego (s. 149), w którym zasięg literatury niebeletrystycznej był bardzo mały, ponieważ wydawano mało tytułów w małych nakładach, bez uwzględniania ówczesnej sytuacji społecznej, w jakiej działały wydawnictwa, jest metodologicznie błędne. Nie wystarczy deklarować,

że się jest marksistą, trzeba jeszcze mieć metodę marksistowską stosować w pracy naukowej.

Na zakończenie wypada zwrócić uwagę na wyjątkowo niedbały język polski, jaki został w tej pracy zaprezentowany. Oto próbki wybrane spośród bardzo wielu przykładów: „Głównym bodźcem decydującym o tym, że członek danego środowiska zgłasza się do biblioteki, jest jakaś odczuwalna przez niego potrzeba, zaś głównym motywem jego dalszego uczęszczania do niej jest świadomość, że potrzeba ta znajduje w bibliotece całkowite albo przynajmniej częściowe zaspokojenie” (s. 81). „Problemem jest tu nie tyle zabezpieczenie wpływu literatury na wiedzę, co na opiniię, poglądy i postawę polityczną młodzieży” (s. 238). „Postać Jana Wechorniczka [!] — M. Konopnickiej jest im bliska za jego przywiązanie do domu rodzinnego i matki” (s. 213). „Odwoływanie młodzieży na lekcjach z przedmiotów zawodowych do konkretnych pozycji” (s. 202-203) itp. Chciałoby się zawołać, jak wywołali się ze swoich obowiązków recenzenci tej pracy, jak mogli wymieniony na okładce redaktor Marcin Morga podpisać do druku tak niechlujnie przygotowany maszynopis, w którym zamieszczono — jak na ironię — rozdział poświęcony wpływowi książki na doznania estetyczne młodzieży.

Jadwiga Kołodziejska

PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA KRAJOWEGO

Wyrazem nowych prądów w bibliotekarstwie polskim jest działalność Zakładu Systemów Informacyjnych Biblioteki Głównej i Ośrodka Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej, opracowującego system Automatyzacji Przetwarzania Informacji Naukowej (APIN), który obejmuje procesy gromadzenia, opracowania i udostępniania informacji w Bibliotece Głównej Politechniki Wrocławskiej. Tym sprawom poświęcony jest pierwszy numer *Prac Naukowych Biblioteki Głównej i Ośrodka Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej* [1]. Zawiera on trzy artykuły przedstawiające różne formy wykorzystania komputerów do prac bibliotecznych i informacyjnych. B. Szablowski przedstawia projekt przystosowania kodu maszyn cyfrowych Odra 1300 do wyprowadzania danych bibliograficznych uwzględniających alfabet polski i podstawowe znaki występujące przy transliteracji alfabetów niełacińskich. H. Szarski zajmuje się zagadnieniem automatyzacji Oddziału Udostępniania, a J. Wałczyk — Oddziału Opracowania Druków Zwartych (tworzenie katalogu rzeczowego za pomocą maszyny cyfrowej). Aczkolwiek wprowadzenie komputerów do bibliotek na szerszą skalę jest kwestią dalekiej przyszłości, prace ośrodka wrocławskiego wróżą rewolucję w tradycyjnym bibliotekarstwie polskim.

Z problemami automatyzacji prac bibliograficznych wiąże się m. in. sprawa międzynarodowego ujednoczenia zasad opisu dokumentów, które pozwoliłoby na stworzenie ogólnoswiatowego systemu wymiany informacji bibliograficznych. Pisze o tym Maria Lenartowicz w publikacji ogłoszonej w serii *Prace Bibliotekoznawcze Biblioteki PAN w Warszawie* [2], rozpatrując stan prac prowadzonych przez organizacje międzynarodowe i poszczególne kraje nad unifikacją metod katalogowania. Autorka omawia zalecenia odnoszące się do problemów wyboru i formy hasła zawarte w *Zasadach katalogowania* (uchwalonych podczas Międzynarodowej konferencji na temat zasad katalogowania w 1961 r.) oraz projekty dotyczące ujednoczenia opisu bibliograficznego wydawnictw zwartych *ISBD(M)* i wydawnictw ciągłych *ISBD(S)*.

Zanim odpowiednie dokumenty staną się obowiązujące, co przy obecnym tempie prac nastąpi niezbyt szybko, cofnijmy się do dziejów polskiego drukarstwa, bibliotekarstwa i księgarstwa. Jubileusz 500-lecia drukarstwa polskiego wydawnictwa uczciły szeregiem starannych, pięknych edycji (niejednokrotnie faksymilowanych czy bibliofilskich) z różnych dziedzin wiedzy; wymienianie tutaj ich tytułów byłoby nie na miejscu, choć dałoby obraz osiągnięć naszych wydawnictw i drukarzy. Podziękowaniem dla drukarzy za ich trudną, często niedocenianą pracę niech będzie zasygnalizowanie uroczej książeczki W. Frantza [3] o drukarzach, wydanej przez Wydawnictwo Literackie, dedykowanej towarzyszom czarnej sztuki. Książeczka zatytułowana *W gnieździe drukarstwa polskiego* poświęcona jest oficyom krakowskim od Kaspra Straubego po Nowohucką Drukarnię Przemysłu Terebowego. Autor przedstawia też rozwój introligatorstwa i zdobnictwa książki. Liczne reprodukcje drzeworytów wkomponowane w tekst i *Aneks ilustracyjny* są dopełnieniem tego interesującego, żywo napisanego tekstu.

O roli Krakowa jako kolebki polskiego drukarstwa świadczy również wydawnictwo *Polonia typographica saeculi sedecimi* [4], w którym na 9 opublikowanych zeszytów aż 8 dotyczy działalności drukarzy krakowskich. Ostatnio wydany zeszyt rozpoczyna serię poświęconą oficynie Macieja Wirzbięty, zwanego też drukarzem Reja. Obejmuje lata 1555-1560, zawiera 59 tablic oraz historię drukarni, omówienie jej zasobu typograficznego i produkcji drukarskiej.

Dla rozwoju drukarstwa niezbędne było upowszechnienie piapiernictwa. Kopalnią wiedzy na temat papieru jest praca K. Maleczyńskiej [5]. Pisze ona o wynalazku papieru, technice jego wytwarzania na przestrzeni wieków, gałunkach, o zawodzie piapiernika i handlu papierem. Szczególny nacisk kładzie na omówienie produkcji papieru w Polsce, a więc ośrodków piapierniczych, życia ludzi z nimi związanych, wyposażenia młynów. Bardzo ciekawy jest rozdział poświęcony filigranom, w tym także polskim, ich formie, rodzajom, przydatności w badaniach naukowych. Autorka podkreśla wysoką rangę i atrakcyjność papieru czerpanego w czasach dzisiejszych. Praca K. Maleczyńskiej ukazała się w serii *Książki o Książce*. Z tej samej serii pochodzi książka M. Mlekickiej o Jakubie Mortkowiczu [6], wynik wieloletnich zainteresowań autorki. Jest to monografia omawiająca wszechstronną działalność tego warszawskiego wydawcy, księgarza, mecenasa sztuki, organizatora spółek wydawniczych, działacza organizacji zawodowych, propagatora książki polskiej w kraju i za granicą. Mlekicka omawia też profil i dorobek wydawniczy firmy oraz przedstawia stosunki Mortkowicza z pisarzami.

Rezultatem sesji, zorganizowanej w listopadzie 1972 r. przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich — Oddział „Trójmiasto” oraz Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną w Gdańsku, jest wydawnictwo *Książka polska w dawnym Gdańsku* [7]. Składają się na nią prace: Z. Nowaka *Miejsce piśmiennictwa polskiego w kulturze Gdańska do 1973*, D. Majkowskiej *Książki i czasopisma polskie w Gdańsku w okresie zaboru pruskiego*, M. Pelczara *Książka polska obrońcą polskości w Wolnym Mieście Gdańsku*, dające w sumie chronologiczny obraz miejsca i roli piśmiennictwa polskiego w Gdańsku na przestrzeni lat 1454-1939, kiedy książka polska była czynnikiem integrującym kulturę Gdańska z kulturą ogólnopolską.

Przedmiotem pracy W. Molika [8] jest prywatny mecenas nauki i sztuki na ziemiach polskich w okresie zaborów. Jego rolę i znaczenie ukazują Molik na przykładzie działalności Jana Kantego Działyńskiego — syna założyciela Biblioteki Kórnickiej, Tytusa. Praca, oparta na źródłach archiwalnych, omawia formy działalności Działyńskiego jako mecenasa nauki i sztuki, a więc: kolekcjonowanie rzadkich gatunków drzew i dzieł sztuki, gromadzenie rękopisów i starych druków

oraz ich udostępnianie, prace wydawnicze i współpracę z towarzystwami naukowymi, przy czym najwięcej miejsca poświęcono temu, do czego sam Działyński największą przykładał wagę, czyli pracom bibliotecznym i wydawniczym. Publikacja zawiera też biografię Działyńskiego i charakterystykę jego działalności społeczno-politycznej.

W. Laszczkowska [9] przedstawia 150-letnią historię księgozbioru Warszawskiego Gabinetu Zoologicznego, przedmiotu i warsztatu pracy wybitnych zoologów polskich. Autorka opisuje warunki gromadzenia zbiorów, ich zakres, prace nad opracowaniem i zmienne, uwarunkowane historycznie, koleje tej biblioteki od 1819 r. aż do chwili obecnej. Książka Laszczkowskiej zainteresować może nie tylko bibliotekarzy, ale i historyków nauki.

Dziewiąty tom *Rocznika Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich* [10] otwierają trzy referaty: J. Albina o Bibliotece, J. Pelca i M. Orskiego o Wydawnictwie, podsumowujące 25-letnią działalność Ossolineum we Wrocławiu, wygłoszone na uroczystym, jubileuszowym spotkaniu w listopadzie 1971 r. Krystyna Korzon i A. Łuszczewska opracowały materiały do bibliografii Biblioteki ZNIO za lata 1945-1971. W dalszej części *Rocznika* znajdujemy prace historyczne i historyczno-literackie. Kamila Schuster pisze o rodzinie Drohojowskich, J. Szczepanec o Bertutowicach — drukarzach pierwszych numerów *Merkurjusza Polskiego*, J. Wojtal o staraniach Antoniego Małeckiego w sprawie uzyskania przez Ossolineum prawa wydawania książek szkolnych; M. Zawiańska poświęca swój artykuł Marii Konopnickiej jako redaktorce *Świt*, a A. Grzybowska i D. Kuś omawiają serię Arcydzieł Polskich i Obcych Pisarzy. Dział Sprawozdania i komunikaty oprócz sprawozdań z działalności Wydawnictwa i Biblioteki za rok 1972 przedstawia wystawę Literatura polska w autografach 1918-1970, zawiera komunikat z prac zespołu bibliografii polskiej literatury popularnej oraz biogramy pracowników Ossolineum zmarłych w latach 1946-1971.

Bogatą tematykę prezentuje również ostatni tom *Rocznika Biblioteki Narodowej* [11]. Pierwsze miejsce w dziale Bibliotekoznawstwo zajmuje referat W. Stankiewicza *Stan i perspektywy rozwoju informacji i dokumentacji naukowej*, przygotowany na II Kongres Nauki Polskiej. H. Röttsch przedstawia kierowaną przez siebie Deutsche Bücherei. Problemami organizacji sieci bibliotek publicznych zajmuje się J. Wołosz. J. Wierzbicki omawia biblioteki zagraniczne z wolnym dostępem do półek. Interesujący jest artykuł M. Budzanowskiej *Analiza polskich i obcych ogólnych zasad katalogowania przedmiotowego* w dziale Informacja i Dokumentacja Naukowa. W tym samym dziale J. Jakubiak pisze o polskich wydaniach poezji S. Petőfięgo. Czytelnictwu poświęcają swe prace J. Z. Brudnicki (czytelnictwo krytyki literackiej) i W. Adamiec (czytelnictwo młodzieży robotniczej). Zagadnienia wydawnicze reprezentują artykuły Brygidy Kürbis (edycja historyczne i literackie), S. Zabłockiego (zależność prac edytorskich od wykształcenia filologicznego), S. Siekierskiego i W. Adamca (dorobek Wydawnictwa Literackiego). W dziale Dzieje książki i bibliotek pisze E. Szandorowska (o bibliotece i intronigatorni Braci Wspólnego Życia), S. Lewańdowski (o genecie i rozwoju przemysłu poligraficznego w Warszawie), Friedhilde Krause (o kontaktach Aleksandra Brücknera z Biblioteką Królewską w Berlinie), B. Garszczyńska (o działalności Ludwika Bernackiego w sprawie utworzenia Biblioteki Narodowej w Warszawie) i J. Wróblewski (o zawartości zbiorów biblioteki polskiej w Radawnicy). Zbiory Biblioteki Narodowej omawiają prace P. Buchwald-Pelcowej (materiały do dziejów Komisji Edukacji Narodowej), H. Widackiej (zbiory ikonograficzne) i Z. Haczewskiej (globusy). B. Świderski przeprowadza analizę krytyczną wykazu czasopism importowanych z krajów kapitalistycznych, a E. Szubert zajmuje się

problemami prac naukowo-badawczych w dziedzinie in-te w Polsce. Powyższe artykuły znajdują się w dziale Z działalności bibliotek i ośrodków dokumentacyjnych. Rocznik zamyka dział recenzji.

Grupa publikacji umieszczonych poniżej znana jest już z pewnością bibliotekarzom i nie wymaga szerszego omówienia. Biblioteka Narodowa wydała bardzo potrzebny i od dawna oczekiwany *Informator o bibliotekach i ośrodkach informacji naukowej w Polsce* [12]. Znajdziemy tam następujące dane o 882 placówkach: nazwa i adres instytucji, rok założenia, wielkość i zakres zbiorów, informacje dotyczące udostępniania, wykaz wydawnictw własnej placówki oraz wykaz literatury przedmiotu.

Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek publicznych [13] przedstawia stan prawodawstwa bibliotecznego na dzień 30 VI 1973 r. (szkoda, że nie odnotowano tego na karcie tytułowej). Zawiera akty prawne będące podstawą organizacji i działania ogólnokrajowej sieci bibliotek, przepisy dotyczące zbiorów bibliecznych i pracowników bibliotek oraz zarządzania w sprawach pokrewnych (np. kół przyjaciół bibliotek, wynagrodzeń za usługi biblieczne).

Od 1 lipca 1974 r. przy sporządzaniu opisu bibliograficznego obowiązuje nowa norma [14]. Określa ona podstawę i technikę opisu oraz ustala kolejność elementów w opisach dokumentów różnego rodzaju: wydawnictw zwartych i ciągłych, artykułów, norm, opisów patentowych, nut, map, materiałów ikonograficznych, prac niepublikowanych, mikrofilmów i fotokopii, filmów i przezroczy, nagrań na płytach i taśmach magnetofonowych.

WYKAZ OMÓWIONYCH PUBLIKACJI

1. Bogumił Szabłowski, Henryk Szarski, Jerzy Walczyk: *Problemy projektowania systemów biblieczno-informacyjnych*. Wrocław 1974 ss. 51. *Prace Naukowe Biblioteki Głównej i Ośrodka Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej nr 1. Studia i Materiały 1.*
2. Maria Lenartowicz: *Aktualne problemy międzynarodowego ujednoczenia zasad katalogowania*. Warszawa 1974 ss. 53. Biblioteka PAN w Warszawie. *Prace Bibliotekoznawcze 3.*
3. Wiktor Frantz: *W gnieździe drukarstwa polskiego*. Kraków 1974 Wydaw. Literackie ss. 127.
4. Polonia typographica saeculi sedecimi. Z. 9: *Maciej Wirzbięta*. Kraków 1555/7-1605. Oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa. Wrocław 1974 Zakł. Narod. im. Ossolińskich ss. 25, tabl. 59. Polska Akademia Nauk. Instytut Badań Literackich; Biblioteka Narodowa.
5. Kazimiera Maleczyńska: *Dzieje starego papieru*. Wrocław 1974 Zakł. Narod. im. Ossolińskich ss. 195. *Książki o Książce*.
6. Marianna Mlekicka: *Jakub Mortkowicz, księgarz i wydawca*. Wrocław 1974 Zakł. Narod. im. Ossolińskich ss. 279. *Książki o Książce*.
7. Zbigniew Nowak, Damroka Majkowska, Marian Pelczar: *Książka polska w dawnym Gdańsku*. Gdańsk 1974 ss. 102. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Gdańsku; Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Oddział „Trójmiasto”.
8. Witold Molik: *Jan Działyński jako mecenas nauki i sztuki*. Warszawa 1974 PWN ss. 125. Wielkopolskie Towarzystwo Kulturalne; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. *Materiały i Studia do Dziejów Kultury w Wielkopolsce z. 7.*
9. Wiesława Laszczkowska: *Z dziejów księgozbioru Warszawskiego Ga-*

binetu Zoologicznego (1819-1915). Wrocław 1974 Zakł. Narod. im. Ossolińskich ss. 72. Polska Akademia Nauk. Instytut Zoologii. Memorabilia Zoologica 26.

10. *Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. T. 9: 1974. Wrocław 1974 Zakł. Narod. im. Ossolińskich ss. 248.

11. *Rocznik Biblioteki Narodowej*. R. 9: 1973. Warszawa 1974 Biblioteka Narodowa ss. 523.

12. Irena Klimowiczowa, Ewa Suchodolska: Informator o bibliotekach i ośrodkach informacji naukowej w Polsce. Warszawa 1973 ss. 557. Biblioteka Narodowa. Zakład Informacji Naukowej.

13. Lucjan Biliński, Ewa Gruberska, Kazimierz Podhorski: Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek publicznych. Warszawa 1974 Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich ss. 298.

14. PN-73/N-01152 Opis bibliograficzny. Warszawa 1974 Wydaw. Normalizacyjne ss. 49. Polski Komitet Normalizacji i Miar.

Alicja Olejnik

KRONIKA KRAJOWA

RAPORT O STANIE BIBLIOTEK POLSKICH

Raport opracowany przez Bibliotekę Narodową na zlecenie Państwowej Rady Bibliotecznej został przedstawiony na posiedzeniu Komisji Sejmowej do Spraw Kultury i Sztuki. Stał się on podstawą do wszechstronnego rozpatrzenia sytuacji w polskim bibliotekarstwie oraz opracowania programu rozwoju bibliotek. Jesienią 1974 r. Sejmowa Komisja Nauki i Postępu Technicznego będzie zajmowała się sprawami bibliotek naukowych. Materiały przygotowuje obecnie ZG SBP wraz z Komisją Bibliotekarzy i Dokumentalistów Związku Nauczycielstwa Polskiego.

STUDIA BIBLIOTEKOZNAWCZE W OLSZTYNIE

W Wyższej Szkole Pedagogicznej w Olsztynie na Wydziale Humanistycznym w roku akademickim 1974/75 uruchomiono obok trzech już istniejących kierunków (filologia polska, filologia rosyjska, historia) czwarty kierunek: bibliotekoznawstwo. Na pierwszy rok studiów stacjonarnych przyjęto 30 osób, zaocznych — 34 osoby oraz na studia zaoczne o programie indywidualnym — 4 osoby.

Organizatorem kierunku jest doc. dr hab. Jan Wróblewski, a opiekę nad Zakładem Bibliotekoznawstwa przejęła prof. dr hab. Maria Dembowska — dyrektor Biblioteki PAN w Warszawie, która jednocześnie prowadzi wykłady z bibliografii.

W inauguracji studiów zaocznych w dniu 16 lipca 1974 r. wziął udział prorektor ds. nauki doc. dr hab. Juliusz Popowicz, który w serdecznych słowach powitał przybyłą z Warszawy prof. Marię Dembowską oraz zebranych studentów. W swym krótkim przemówieniu podkreślił on wielką rolę bibliotekarzy w rozwoju współczesnej nauki oraz wagę jaką władze Uczelni przywiązują do powstających w Olsztynie studiów bibliotekoznawczych.

WSPÓŁPRACA BIBLIOTEK WARSZAWSKICH

W dn. 28 VI 1974 r. dyrektorzy bibliotek warszawskich spotkali się na trzecim z kolei zebraniu zorganizowanym przez Bibliotekę Narodową w jej siedzibie w Pałacu Rzeczypospolitej. Znaczenie współpracy bibliotek działających w obrębie jednego miasta omówił dyrektor Biblioteki Narodowej doc. dr hab. W. Stankiewicz. Następnie przedstawiciele Biblioteki Narodowej omówili: dotychczasowe prace zespołu bibliotek warszawskich dotyczące problemów udostępniania zbiorów, działalności informacyjnej bibliotek oraz gromadzenia zbiorów (M. Kocięcka), sprawę bibliotek składowych (R. Kozłowski), problemy dokumentacji prac naukowych z zakresu księgoznawstwa (L. Marszałek). W dyskusji

zebrani podkreślali potrzebę ustalenia profilu zbiorów bibliotek warszawskich, przygotowania informatora o bibliotekach Warszawy, umożliwienia czytelnikom otrzymywania reprodukcji potrzebnych im dokumentów (warunkiem jest istnienie w każdej bibliotece kserografu przeznaczonego do wykonywania odbitek tylko dla czytelników) i ujednolicenia cen za odbitki, usprawnienia informacji przez zwiększenie liczby pracowników i uzgodnienie czasu otwarcia oddziałów informacji z godzinami funkcjonowania czytelników.

Ostatnie zebranie robocze piętnastu współpracujących bibliotek warszawskich w dn. 30 maja 1974 r. poświęcone było problemom gromadzenia zbiorów. Uznano za celowe: opracowanie przez biblioteki zasad gromadzenia zbiorów, uzyskanie możliwości sprzedaży zbędnych druków w antykwariatach; organizowanie giełd druków zbędnych napływających aktualnie do bibliotek oraz wzajemne przekazywanie informacji o nadsyłanych przez biblioteki zagraniczne propozycjach wymiany wydawnictw.

INFORMATYKA W INFORMACJI NAUKOWEJ

Komisja Informacji Naukowo-Technicznej i Ekonomicznej w Poznaniu, działająca w ramach Oddziału Wojewódzkiego NOT, zorganizowała w dn. 16 V 1974 r. konferencję na temat „Informatyka w informacji naukowo-technicznej”. Referaty wygłosili: A. Górski — „Problemy automatyzacji procesów informacyjnych”, J. Bobrowski — „Możliwości wdrożenia środków informatyki w krajowym systemie inte”, Cz. Daniłowicz — „Automatyzacja procesów w bibliotece naukowej, sytuacja obecna i perspektywy na przykładzie APIN-WASC”, Z. Michajda — „Automatyzacja procesów odszukiwania informacji, nadzieje i pułapki”, A. Empacher — „Wizje przyszłościowe skomputeryzowanych systemów bibliotecznych”.

PROGRAMOWANIE KOMPUTERÓW DLA DZIAŁALNOŚCI INFORMACYJNEJ

W czerwcu 1974 r. zakończył się rozpoczęty w grudniu ubiegłego roku kurs zapoznający ze sprzętem i oprogramowaniem komputera IBM 360, prowadzony w ramach Rady Użytkowników INFONET przez Instytut Doskonalenia Kadr Kierowniczych Administracji Państwowej (IDKKAP) w Warszawie. Kurs, w którym uczestniczyli m. in. pracownicy niektórych bibliotek reprezentowanych w Radzie Użytkowników (Narodowej, Uniwersyteckiej w Warszawie, Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, Politechniki Krakowskiej, Głównej Lekarskiej) obejmował tematy: 1. Wprowadzenie do systemu IBM 360/50; 2. Język programowania PL/1; 3. Język symboliczny ASSEMBLER. Dalszy etap szkolenia w zakresie pakietów programowych dostosowanych do działalności informacyjnej (jak TEXTPAC, STAIRS) został zaplanowany na jesień 1974 r.

„CURRENT CONTENTS”

Biblioteka Główna SGPIS i Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie wprowadziły nowe formy informacji o treści czasopism. Oddziały informacji naukowej tych bibliotek sporządzają kserokopie spisów treści nowych zeszytów wybranych czasopism i rozsyłają je zainteresowanym osobom i instytucjom. Na podstawie tych spisów treści („current contents”) odbiorcy mogą zamówić w pracowniach re-

prograficznych obu bibliotek odbitki kserograficzne poszczególnych artykułów. Akcja rozpowszechniania „current contents” jest zorganizowana w obu bibliotekach w nieco inny sposób. Biblioteka SGPiS rozpoczęła powielanie spisów treści w październiku 1973 r. W pierwszym etapie dostarczane były one katedrom i instytutom SGPiS. W 1974 r. spisy treści przesyłane są i do innych bibliotek ekonomicznych. Obecnie sporządza się kserokopie z 400 tytułów czasopism ekonomicznych, przy czym na niektóre tytuły czasopism wpłynęło po 10-15 stałych zamówień. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie zwróciła się w grudniu 1972 r. do wszystkich pracowników naukowych Uczelni z propozycją wysyłania na adresy domowe „current contents” z podanych przez nich czasopism zagranicznych będących w posiadaniu bibliotek Uniwersytetu Warszawskiego. W odpowiedzi na tę ankietę czterystu pracowników zamówiło „current contents” z ponad 800 tytułów. Od stycznia 1974 r. Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie wykonuje kserokopie spisów treści z ponad 600 czasopism i wysyła je na adresy podane przez odbiorców. Od chwili przyścia z zagranicy czasopism do bibliotek UW do wysłania „current contents” odbiorcy na ogół nie upływa więcej niż 3-4 dni. Akcja powyższa została przyjęta przychylnie przez środowisko naukowe UW, lista odbiorców powiększa się. Również i ODIN PAN od stycznia 1974 r. prowadzi podobny system informacji dla pracowników naukowych PAN.

„O SZYBKIE ROZWÓJ CZYTELNICTWA”

W dn. 20 IV 1974 r. odbyła się w Krakowie konferencja pod hasłem „O szybki rozwój czytelnictwa i unowocześnienie bibliotek w regionie krakowskim”. Wojewoda Wit Drapich zawiadomił zebranych o przyznaniu bibliotekom województwa krakowskiego dodatkowego miliona złotych w 1974 r. Organizatorami konferencji były zarządy Okręgu Krakowskiego i miasta Krakowa oraz ZG SBP.

PERSPEKTYWY ROZWOJU BIBLIOTEK WIEJSKICH

W dn. 23-24 maja 1974 r. odbyła się w Puławach zorganizowana przez Okręg Lubelski SBP oraz WiMBP w Lublinie konferencja poświęcona sprawom bibliotek publicznych na wsi. W obradach wzięli udział dyrektorzy bibliotek powiatowych, instruktorzy działów instrukcyjno-metodycznych bibliotek wojewódzkich oraz przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Sztuki a także miejscowych władz partyjnych i administracyjnych. Referaty wygłosili pracownicy Biblioteki Narodowej, WiMBP w Lublinie i Olsztynie. Uczestnicy konferencji zwrócili się do ZG SBP z apelem o wystąpienie do Ministerstwa Kultury i Sztuki w sprawie niezgodnego z przepisami prawnymi łączenia bibliotek publicznych z innymi instytucjami. Opracowano i przesłano do Ministerstwa memoriał w tej sprawie.

KRONIKA ZAGRANICZNA

PROJEKT ZMIAN W STATUCIE IFLA

W dn. 28-30 marca 1974 r. odbyło się w Hadze posiedzenie Grupy do Spraw Programu Rozwoju IFLA (Programme Development Group). Jego tematem były zmiany w strukturze IFLA oraz program jej działalności w latach 1975-1980. Koń-

kowa dyskusja nad obu tematami i podjęcie odpowiednich postanowień nastąpi podczas Sesji Rady Głównej IFLA w Oslo w sierpniu 1975 r. Grupa proponuje następującą strukturę organizacyjną IFLA: A. Rada Wykonawcza; B. Komitet Doradczy; C. Jednostki problemowe (do spraw: I. ogólnych bibliotek naukowych, II. specjalistycznych bibliotek naukowych, III. bibliotek publicznych i innych powszechnie dostępnych, IV. rejestracji bibliograficznej, V. zbiorów i służb bibliotecznych, VI. planowania, kierownictwa i spraw technicznych, VII. kształcenia i badań podstawowych); D. Grupy robocze.

IFLA News 1974 nr 48 s. 2-4

Z PRAC KOMITETÓW UNISIST

Podczas 17 Sesji Rady Generalnej UNESCO w 1972 r. zostały powołane: Komitet Kierowniczy (UNISIST Steering Committee) oraz Komitet Doradczy (UNISIST Advisory Committee). Pierwszy z nich tworzą powołani na lata 1973-1974 przedstawiciele 18 państw członkowskich UNESCO. Komitet kieruje i nadzoruje planowanie i realizację programu UNISIST, ustala kolejność prac oraz zgłasza zalecenia do przyszłego programu. Pierwsze posiedzenie Komitetu Kierowniczego odbyło się w Paryżu w dn. 5-9 listopada 1973 r. i poświęcone było następującym sprawom: a) analiza aktualnego programu UNISIST i problemów priorytetowych, b) analiza proponowanych kierunków działalności UNISIST w latach 1975-1980, c) analiza propozycji państw członkowskich dotyczących realizacji programu, d) zagadnienie współpracy z międzyrządowymi i pozarządowymi organizacjami zainteresowanymi programem UNISIST. Komitet wybrał również członków swojego Biura; kierownikiem Biura została I. Weseley-Tanasković (Jugosławia).

Komitet Doradczy składa się z 16 członków reprezentujących twórców informacji naukowej i technicznej oraz jej użytkowników. Będzie on opiniował planowanie i realizację długofalowego programu UNISIST, a sugestie swoje przekazywał Komitetowi Kierowniczemu. Pierwsza sesja Komitetu Doradczego odbyła się w siedzibie UNESCO w Paryżu w dn. 4-6 lutego 1974 r. W pierwszym punkcie obrad przeprowadzono analizę programu i aktualnych projektów UNISIST. Utworzono dwie grupy robocze. Pierwsza z nich zajęła się analizą tematu „Badania problemu dostępności i rozpowszechniania danych z zakresu nauki i techniki”, oceną zawartych w tym temacie zaleceń oraz sklasyfikowaniem ich według ważności. Grupie drugiej powierzono zbadanie składu i pełnomocnictw Komitetu UNISIST do Spraw Polityki i Programu Nauczania i Kształcenia oraz sformułowanie zaleceń w tej sprawie dla Komitetu Kierowniczego UNISIST. Obie grupy robocze przedstawiły swoje raporty Komitetowi Doradczemu, który z kolei przesłał Dyrektorowi Generalnemu UNESCO szczegółowe zalecenia dotyczące dalszego rozwoju programu. Drugim punktem obrad była analiza projektu programu UNISIST na lata 1975-1980. Z 39 tematów 15 uznano za mające znaczenie podstawowe. Wnioski z Sesji zostały przekazane Dyrektorowi Generalnemu UNESCO. Następną konferencja Komitetu Doradczego odbędzie się w lutym 1975 r.

UNISIST Bulletin d'Information 1974
nr 1 s. 1-8, nr 2 s. 1-2

Z PRAC FID

W dn. 29-31 stycznia 1974 r. obradował w Hadze Komitet Wykonawczy FID. W spotkaniu uczestniczyli jako obserwatorzy przedstawiciele UNESCO i IFLA. Jeden dzień obrad poświęcony był współpracy FID z UNESCO (w zakresie pro-

gramu UNISIST), z Międzynarodową Radą Archiwów (International Council on Archives = ICA) oraz z IFLA. Dyskusja dotyczyła: potrzeby wzmocnienia poparcia UNESCO dla programu FID, projektów przygotowywanych na zlecenie UNESCO, organizacji Międzyrządowej konferencji na temat planowania narodowych infrastruktur w zakresie dokumentacji, bibliotek i archiwów.

Plan spotkań w 1974 r. przewiduje 37 Konferencję FID we wrześniu w Hadze oraz posiedzenie Komitetu Wykonawczego w Waszyngtonie, w listopadzie, z okazji Sesji Rady Głównej IFLA.

FID News Bulletin 1974 nr 2 s. 20

WSPÓLPRACA ARCHIWISTÓW I DOKUMENTALISTÓW

Pierwsza konferencja nowego Komitetu do Spraw Łączności między FID i Międzynarodową Radą Archiwów (FID — ICA Liaison Committee) odbyła się w Sekretariacie FID 8 kwietnia 1974 r.

ICA została założona w 1948 r. Obecnie grupuje członków już z ponad 100 krajów. Członkami są centralne zarządy archiwów, stowarzyszenia narodowe, archiwa oraz indywidualni specjaliści. Zgromadzenie Generalne Rady spotyka się co 4 lata, konferencje „okrągłego stołu” odbywają się corocznie i poświęcone są określonym tematom. ICA wydaje: rocznik *Archivum*, półrocznik *ICA Bulletin* oraz *ICA Microfilm Committee Bulletin* i *Bulletin ADPA Archives and Automation*.

Głównym tematem pierwszego spotkania przedstawicieli archiwistyki z dokumentalistami było omówienie zakresu wspólnych zainteresowań, stosunku do UNESCO oraz do Międzyrządowej konferencji na temat planowania narodowych infrastruktur w zakresie dokumentacji, bibliotek i archiwów. Określono również formy współpracy ICA z komitetami FID w dziedzinie reprografii, kształcenia zawodowego i automatyzacji.

FID News Bulletin 1974 nr 5 s. 58-59

DOKUMENTACJA DZIAŁALNOŚCI ONZ

Biblioteka ONZ im. Daga Hammarskjölda w Nowym Jorku gromadzi publikacje dotyczące ONZ, jednocześnie prowadząc kartoteki informacyjne poświęcone tej tematyce. Aby uzupełnić swoje zbiory zwróciła się do bibliotek narodowych o sprowadzenie spisów bibliograficznych wszelkich publikacji dotyczących ONZ wydanych w ich krajach.

UNESCO Bulletin for Libraries 1974 nr 3 s. 174

MIĘDZYKRAJOWY ZNORMALIZOWANY NUMER KSIĄŻKI

Wydawcy z 22 państw stosują już ISBN (International Standard Book Number) lub przygotowują się do jego wprowadzenia. Numerem ISBN oznaczane są także publikacje ONZ oraz większości jej specjalistycznych organizacji, m.in. UNESCO. ISBN znajduje zastosowanie w coraz większej liczbie prac bibliotecznych i bibliograficznych, głównie w systemach zautomatyzowanych jako numer identyfikujący. W publikacjach na temat wykorzystania ISBN podkreśla się jego przydatność w wypożyczeniu międzynarodowym (jako numeru kontrolnego) i w katalogach centralnych.

UNESCO Bulletin for Libraries 1974 nr 3 s. 125-130

NOWA STRUKTURA BIBLIOTEKI IM. LENINA W MOSKWIE

Zarządzenie Ministerstwa Kultury ZSRR z 6 II 1973 r. zatwierdza nowy statut Biblioteki im. Lenina, jej strukturę oraz regulamin Rady Naukowej. Dokumenty te zostały opracowane przez specjalnie w tym celu powołaną komisję. Biblioteka im. Lenina została uznana za bibliotekę narodową ZSRR oraz centrum informacji w zakresie kultury i sztuki. Pod względem organizacyjnym wyodrębniono w Bibliotece zespoły działów. Kierownikami zespołów koordynującymi prace działów są zastępcy dyrektora lub mianowani pracownicy; niektóre działy podlegają bezpośrednio dyrekcji. Rada Naukowa Biblioteki przedstawia wnioski w sprawie nadawania tytułów naukowych oraz wysuwa kandydatów na stanowiska kierowników zespołów i działów.

Sovetskoe Bibliotekovedenie 1973 nr 4 s. 67-70;
Zentralblatt für Bibliothekswesen 1974 nr 1 s. 51-52

WYDAWNICTWA OTRZYMANE

WYDAWNICTWA ZWARTE

- Adam Bocheński: *Bibliografia publikacji pracowników Akademii Medycznej w Gdańsku za lata 1968-1970*. Gdańsk 1974.
- Abraham Bodurgil: *Atatürk and Turkey. A Bibliography 1919-1938*. Compil. by... Washington 1974.
- Jadwiga Kołodziejska: *Biblioteka a świat współczesny*. (Wrocław) 1973. (Danuta Musiołowa, Teresa Siużalek): *Biblioteka Śląska. Informator dla czytelników*. Katowice [1972].
- Proceedings of the LARC Institute on Automation of Libraries in School Systems. Held September 27-28, 1973 at the California State Polytechnic University Pomona, California*. Ed. by H. William Axford. Tempe, Ariz. 1974.

WYDAWNICTWA CIĄGŁE

- Bibliotheksstatistik*. 1972. Berlin 1974.
- Buletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej*. 1973 nr 4 (57).
- Citate!*. R. 23: 1974 čis. 5, 6, 7/8.
- Computerized Acquisitions Systems Series* by The LARC Association. Vol. 1 issue 2: *Computer-based acquisitions procedures at Tarrant County Junior College District*. Ed. by John Corbin. 1974.
- Computerized Circulation Systems Series* by The LARC Association. Vol. 1 issue 2: *The circulation system at the Weber State College Library* by G. Arthur Carpenter, Frank McFarland. 1974.
- Čtenář*. R. 26: 1974 čis. 3, 4, 5, 6.
- Knížnice a Vedecké Informácie*. R. 6: 1974 čis. 1.
- Księgarz*. R. 17: 1973 nr 4.
- The LARC Reports*. 1974. Vol. 7, issue 1: *Four-year summary educational and commercial utilization of a Chemical Information Center*. P. 1.
- Mitteilungen aus dem Wissenschaftlichen Bibliothekswesen der Deutschen Demokratischen Republik*. Jg. 11: 1973 H. 12; Jg. 12: 1974 H. 1/2, 3, 4.
- Mitteilungen und Materialien*. Zentralinstitut für Bibliothekswesen. Jg. 11: 1973 H. 6; Jg. 12: 1974 H. 2.
- Polish Scientific Periodicals — Contents*. 1973 nr 9 (109), 10 (110); 1974 nr 1 (111), 2 (112), 3 (113), 4 (114).
- The Quarterly Journal of the Library of Congress*. Vol. 31: 1974 nr 2.
- Studia o Książce*. 4. Wrocław 1974.
- Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*. Évf. 21: 1974 sz. 3, 4/5 + Melléklet, 6 + Mutató a Évf. 20: 1973.
- Z Knihovnicke Praxe*. 1973 seš. 39, 40.
- Zentralblatt für Bibliothekswesen*. Jg. 88: 1974 H. 2, 3.

AUTORZY

Lech BIELIŃSKI	— Biblioteka PAN w Warszawie
Paulina BUCHWALD-PELCOWA, doc. dr hab.	— Biblioteka Narodowa
Henryk BUŁHAK, mgr	— Biblioteka Narodowa
Radosław CYBULSKI, dr	— Biblioteka Narodowa
Jadwiga KOŁODZIEJSKA, dr hab.	— Biblioteka Narodowa
Marian J. LECH, dr	— Biblioteka Narodowa
Alicja OLEJNIK, mgr	— Biblioteka PAN w Warszawie
Ewa PAWLIKOWSKA, mgr	
Elżbieta SŁODKOWSKA, dr	— Biblioteka Narodowa
Ewa STOFFEL-OŻOGOWA, mgr	— Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
Hanna UNIEJEWSKA, dr	— Biblioteka Główna SGPIŚ
Zofia VOLLMER, mgr	— Biblioteka PAN w Warszawie
Konrad ZAWADZKI, dr	— Biblioteka Narodowa
Kronikę krajową oprac.:	
Jadwiga KRAJEWSKA, mgr	— Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
Kronikę zagraniczną oprac.:	
Mirosława KOCIĘCKA, mgr •	— Biblioteka Narodowa
Tłumaczenia angielskie:	
Anna TROMBALA, mgr	— Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY

Warunki prenumeraty

Cena prenumeraty rocznej zł 96.—

Cena prenumeraty półrocznej zł 48.—

ERRATA

Str.	Jest	Powinno być
391 w. 8 d. 417 w. 25 421 w. 13	rzemieślnicy przebudowania na Ukrainie	rzemieślniczy przebadania Biblioteki Akademii Nauk USSR w Kijowie.
449 w. 22	wszystkich zakresach ich działania, a co za tym idzie — gwarancja dobrej roboty.	wykreślić
wkładka R. 42: 1974		
5 w. 19	grafii. Warszawa 1971	grafii bibliografii. War- szawa 1971
6 w. 9 d.	boot	book
7 w. 5	of National	on National
8 w. 12	104, 219, 365, 482	104, 219, 366, 482

Przegląd Biblioteczny 1974 z. 4

Przedsiębiorstwo Drukarskie „Ars Polona-Ruch” ul. Krakowskie Przedmieście 7, w Księgarni Naukowej 31-118 Kraków, ul. Podwale 6.

Prenumeratory mieszkający za granicą mogą zamawiać *Przegląd Biblioteczny* za pośrednictwem Centrali Handlu Zagranicznego „Ars Polona-Ruch” 00-068 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 7. Bank Handlowy S.A. Warszawa konto nr 1595-006-000-00710.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1975.
Nakład: 3000 egz. Objętość: ark. wyd. 14,90, ark. druk. 10,25,
ark. A1-14. Papier druk. sat. kl. IV, 70 g, 70×100. Oddano do
składania 30 IX 1974. Podpisano do druku 10 XII 1974. Druk ukoń-
czono w styczniu 1975. Wrocławska Drukarnia Kartograficzna.
Wrocław, ul. Kościuszki 29. Zam. A/1322/74. (P-15). Cena zł 24.—

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY

Warunki prenumeraty

Cena prenumeraty rocznej zł 96.—

Cena prenumeraty półrocznej zł 48.—

Institucje państwowe i społeczne, zakłady pracy, szkoły — mające siedzibę w miastach wojewódzkich i powiatowych, mogą zamawiać prenumeratę za pośrednictwem miejscowych Oddziałów i Delegatur RSW „Prasa-Książka-Ruch” lub bezpośrednio w RSW „Prasa-Książka-Ruch” Przedsiębiorstwo Upowszechnienia Prasy i Książki 50-502 Wrocław, ul. Hubska 8/14 konto NBP IV O/M nr 1677-6-4025, w terminie do dnia 25 listopada na rok następny.

Institucje państwowe i społeczne, zakłady pracy, szkoły — mające siedzibę w miejscowościach, w których nie ma Oddziałów RSW „Prasa-Książka-Ruch”, winny opłacać prenumeratę w terenowo właściwych urzędach pocztowych.

Prenumeratę krajową dla czytelników indywidualnych przyjmują urzędy pocztowe, listonosze i bezpośrednio RSW „Prasa-Książka-Ruch” Przedsiębiorstwo Upowszechnienia Prasy i Książki 50-502 Wrocław, ul. Hubska 8/14 konto NBP IV O/M nr 1677-6-4025, w terminie do dnia 10 miesiąca poprzedzającego okres prenumeraty.

Prenumeratę ze zleceniem wysyłki za granicę, która jest o 40% droższa od prenumeraty krajowej, przyjmuje Biuro Kolportażu Wydawnictw Zagranicznych „Prasa-Książka-Ruch” 00-840 Warszawa, ul. Wronia 23, konto PKO nr 1-6-100024.

Sprzedaż numerów bieżących i uprzednich

Institucje państwowe i społeczne, szkoły, zakłady pracy oraz czytelnicy indywidualni mogą nabywać tę publikację: w księgarni Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN — sprzedaż gotówkowa i wysyłkowa, pojedynczych numerów i kontynuacji; płatność gotówką, przelewem lub za zaliczeniem pocztowym. Adres ORPAN 00-901 Warszawa, Pałac Kultury i Nauki konto PKO nr 1-6-100312,

w księgarni „Ossolineum” 50-106 Wrocław, Rynek 8, w Głównej Księgarni Naukowej 00-068 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 7, w Księgarni Naukowej 31-118 Kraków, ul. Podwale 6.

Prenumeratorki mieszkający za granicą mogą zamawiać *Przeгляд Biblioteczny* za pośrednictwem Centrali Handlu Zagranicznego „Ars Polona-Ruch” 00-068 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 7. Bank Handlowy S.A. Warszawa konto nr 1595-006-000-00710.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo. Wrocław 1975.
Nakład: 3000 egz. Objętość: ark. wyd. 14,90, ark. druk. 10,25,
ark. A1-14. Papier druk. sat. kl. IV, 70 g, 70×100. Oddano do składania 30 IX 1974. Podpisano do druku 10 XII 1974. Druk ukończono w styczniu 1975. Wrocławska Drukarnia Kartograficzna.
Wrocław, ul. Kościuszki 29. Zam. A/1322/74. (P-15). Cena zł 24.—